МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ШЛЯХОВЧУК МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 342.9:342.76]:347.92/.95(477)

ДИСЕРТАЦІЯ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОЧИНСТВА В УМОВАХ ДІЇ НАДЗВИЧАЙНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ

081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ М. В. Шляховчук

Науковий керівник: **Стратонов Василь Миколайович**,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Івано-Франківськ – 2026

АНОТАЦІЯ

Шляховчук М. В. **Адміністративно-правові засади здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів**. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Херсонський державний університет, Міністерство освіти і науки України, Івано-Франківськ, 2026.

У дисертації здійснено комплексне дослідження теоретико-правових засад здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні, визначено проблеми його адміністративно-правового забезпечення та розроблено пропозиції з удосконалення національного законодавства в цій сфері.

Встановлено, що категорія «режим» є базовою для розуміння надзвичайних правових режимів і означає впорядковану систему правових засобів, спрямованих на регулювання суспільних відносин в особливих, кризових умовах. Правовий режим необхідно відмежовувати від правового регулювання: правовий режим характеризує загальний механізм нормативного впливу, тоді як правове регулювання є формою його конкретизації залежно від часу, території та умов дії. З’ясовано, що надзвичайні правові режими є спеціальним різновидом адміністративно-правових режимів, що запроваджуються за наявності виняткових обставин, характеризуються розширенням повноважень органів публічної влади та можливістю тимчасового строкового обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб. До надзвичайних правових режимів, закріплених на конституційному та законодавчому рівнях, належать надзвичайний стан, воєнний стан і режим надзвичайної екологічної ситуації, що забезпечують баланс між національною безпекою та принципами законності й пропорційності. Зазначені режими не є тотожними, оскільки відрізняються підставами введення, характером загроз, колом суб’єктів реалізації та масштабом обмежень; поряд із ними існують також змішані (гібридні) режими, зокрема режим антитерористичної операції.

Визначено, що правова основа здійснення судочинства в умовах надзвичайних правових режимів є багаторівневою ієрархічною структурою, що забезпечує безперервність і законність функціонування судової влади в кризових умовах та охоплює: 1) конституційний рівень – гарантії права на судовий захист, безперервності правосуддя та заборони створення надзвичайних судів; 2) міжнародно-правовий рівень – норми міжнародних договорів, що визначають межі допустимого відступу від зобов'язань і незмінні гарантії прав людини; 3) законодавчий рівень – закони організаційного та процесуального характеру, які регламентують діяльність судів в особливий період; 4) підзаконний рівень – укази Президента, постанови Кабінету Міністрів, акти органів суддівського врядування, що забезпечують оперативну адаптацію судочинства; 5) локальний рівень – акти керівників судів, спрямовані на організацію роботи конкретного суду та мінімізацію ризиків.

Констатовано, що право на судовий захист має комплексний характер і включає доступ до суду, участь у процесі, оскарження та виконання судових рішень; у період дії надзвичайних режимів воно є ключовим елементом верховенства права. Спеціальними механізмами такого гарантування є зупинення або поновлення позовної давності, зміна підсудності, дистанційна участь у судових засіданнях та повторне подання позову у разі втрати матеріалів справи. Гарантії реалізації права на судовий захист під час дії надзвичайних правових режимів в Україні класифіковано за критерієм їх змісту та функціональним призначенням на: а) нормативно-правові; б) інституційні; в) процесуально-матеріальні; г) організаційно-технічні; ґ) виконавчо-правові, які у сукупності забезпечують адаптацію механізму судового захисту до умов надзвичайних правових режимів без втрати його доступності, ефективності та відповідності принципу верховенства права.

З'ясовано, що запровадження воєнного стану не лише спричинило нові виклики для функціонування судової системи, зокрема руйнування судової інфраструктури, посилення безпекових ризиків та ускладнення доступу до правосуддя, а й істотно загострило вже наявні системні проблеми: кадровий

дефіцит, системне недофінансування, недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення судів та розвитку цифрової інфраструктури судової влади. Водночас судова система України продемонструвала інституційну стійкість, використавши сукупність організаційно-правових і процесуальних механізмів реагування, зокрема зміну територіальної підсудності судових справ, відрядження суддів, дистанційний режим роботи, участь у судових засіданнях у режимі відеоконференції та інструменти електронного судочинства.

Поняття «організація роботи судів в умовах дії надзвичайних правових режимів» запропоновано розуміти як інтегративну категорію, що охоплює систему взаємопов'язаних заходів кадрового, фінансового, матеріально-технічного, цифрового та організаційно-управлінського характеру, спрямованих на забезпечення безперервності, доступності та ефективності здійснення правосуддя в умовах виняткових обставин, що реалізується одночасно на двох рівнях – загальнодержавному (через систему органів суддівського врядування та державного управління у сфері правосуддя) та локальному (через апарат конкретного суду), і відрізняється від організації роботи судів у звичайних умовах необхідністю оперативної адаптації до безпекових ризиків, територіальних обмежень та загострення системних проблем функціонування судової влади.

Встановлено, що функціонування судової системи України в умовах воєнного стану підтвердило її інституційну стійкість: незважаючи на руйнування судової інфраструктури, енергетичну кризу, обстріли, фінансові обмеження, суди загалом зберегли спроможність здійснювати правосуддя. Водночас воєнний стан суттєво загострив системні проблеми, що існували ще до 2022 року, надавши їм критичного характеру.

Охарактеризовано відеоконференцію у судовому процесі як спосіб проведення судового засідання із застосуванням технічних засобів відео- та аудіозв'язку в режимі реального часу, що забезпечує просторову віддаленість учасників за умови збереження їхньої повноцінної процесуальної взаємодії. Інститут дистанційної участі, пройшовши шлях від законодавчого закріплення у 2012 році через пандемію COVID-19, набув критично важливого значення з

початком повномасштабного збройного вторгнення. Законодавство України закріплює три форми дистанційної участі, застосовуючи змішаний підхід: у більшості видів судочинства це є суб'єктивним правом учасника, тоді як у кримінальному провадженні встановлено вичерпний перелік підстав та підвищені гарантії для обвинуваченого, що відповідає практиці ЄСПЛ та досвіду держав – членів ЄС щодо легітимності дистанційного правосуддя за умови дотримання процесуальних гарантій.

Обґрунтовано, що для вдосконалення правового регулювання судочинства в умовах надзвичайних правових режимів необхідно: 1) нормативно закріпити механізм дистанційної участі суддів у судових засіданнях; 2) уніфікувати підстави для відмови у проведенні засідань у режимі відеоконференції в усіх видах судочинства; 3) запровадити технічні фільтри в системі «Електронний суд» для недопущення подання заяв із порушенням процесуальних вимог; 4) визначити мінімальні вимоги до якості зв'язку та протоколів реагування на технічні збої; 5) модернізувати технічну інфраструктуру судів; 6) завершити судову реформу в частині формування органів суддівського врядування та проведення конкурсних процедур; 7) підвищити рівень оплати праці працівників апаратів судів і оптимізація мережі судів з урахуванням реального навантаження.

Зроблено висновок, шо перспективним напрямом удосконалення організації роботи судів є нормативне закріплення механізму участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції не лише учасників процесу, а й складу суду, що дозволить забезпечити безперервність здійснення правосуддя під час повітряних тривог та інших безпекових загроз. Водночас вирішення системних проблем кадрового забезпечення потребує завершення судової реформи в частині формування органів суддівського врядування й проведення конкурсних процедур, підвищення рівня оплати праці працівників апаратів судів та оптимізації мережі судів з урахуванням реального навантаження.

Доведено, що інститут територіальної підсудності в умовах надзвичайних правових режимів трансформується з елементу стабільної організаційної моделі судоустрою у гнучкий компенсаторний механізм забезпечення доступу до

правосуддя. Уведення воєнного стану в Україні актуалізувало потребу в переосмисленні співвідношення між оперативністю управлінських рішень у сфері судового врядування та дотриманням фундаментальних засад судочинства. Наголошено, що зміна територіальної підсудності повинна здійснюватися виключно в межах закону, бути тимчасовою за своїм характером і спрямованою на збереження реальної можливості ефективного та справедливого розгляду справ.

Акцентовано, що подальший розвиток національної моделі судочинства потребує формування єдиного міжпроцесуального підходу до регулювання зміни територіальної підсудності, розширення функціональних можливостей електронного судочинства та запровадження автоматизованих механізмів моніторингу й розподілу судового навантаження. Удосконалення відповідного правового механізму має стати складовою загальної стратегії зміцнення інституційної стійкості судової влади в умовах кризових викликів та гарантування стабільності правопорядку в державі. Встановлено, що зміна територіальної підсудності справ в умовах дії надзвичайних правових режимів, насамперед воєнного стану, є винятковим процесуальним механізмом, спрямованим на забезпечення безперервності здійснення правосуддя та реалізацію конституційного права особи на судовий захист. Водночас практика 2022–2025 років засвідчила наявність низки правових і організаційних проблем, пов’язаних із відсутністю уніфікованої процедури зміни, передачі та відновлення територіальної підсудності, недостатньою визначеністю порядку повідомлення учасників судового процесу, дисбалансом судового навантаження та потребою у цифровізації процесуальних механізмів.

На підставі аналізу зарубіжного досвіду організації судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів констатовано, що попри суттєві відмінності між континентальною, англосаксонською та азійсько-тихоокеанською моделями, всі вони ґрунтуються на спільному фундаментальному принципі щодо того, що збереження незалежності судової влади та її контролюючої функції щодо дій виконавчої влади є абсолютною вимогою навіть в умовах найбільш серйозних

кризових ситуацій. Показово, що жодна з досліджених правових систем не передбачає повного усунення судового контролю в надзвичайних умовах, натомість йдеться лише про процедурну адаптацію механізмів його здійснення. Найбільш ефективними виявляються ті правові системи, які заздалегідь формують гнучкі механізми адаптації судочинства до різних типів надзвичайних ситуацій, поєднуючи технологічні рішення, процедурну гнучкість та надійні гарантії захисту конституційних прав громадян. Визначено три критичні умови забезпечення безперервності правосуддя: фізична безпека учасників процесу, технологічна адаптація судових процедур та організаційний перерозподіл справ між судовими органами. На основі узагальнення зарубіжного досвіду сформульовано пропозиції щодо вдосконалення адміністративно-правового забезпечення функціонування судової системи України в умовах воєнного стану.

Доведено, що ефективне функціонування судової системи в умовах дії надзвичайних правових режимів потребує комплексного вдосконалення національного законодавства, спрямованого на забезпечення безперервності правосуддя, доступності судового захисту та дотримання фундаментальних прав людини. Доведено, що сучасні кризові виклики актуалізували необхідність адаптації процесуального законодавства до умов воєнного стану, розвитку цифрового судочинства, удосконалення механізмів процесуальних строків та гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами правосуддя.

Запропоновано розглядати удосконалення правового регулювання здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні за п’ятьма взаємопов’язаними напрямами. Першим напрямом визначено формування спеціального кризово-адаптивного механізму здійснення судочинства, який би визначав особливості функціонування судової системи, межі допустимих процесуальних обмежень, гарантії доступу до правосуддя та порядок реалізації процесуальних прав учасників справи в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Другим напрямом є нормативне вдосконалення механізму зміни територіальної підсудності судових справ, зокрема шляхом законодавчого

визначення підстав, процедури, строків, порядку електронної передачі матеріалів справи, повідомлення учасників процесу та відновлення попередньої територіальної підсудності після припинення екстраординарних обставин. Третім напрямом виокремлене закріплення принципу цифрової безперервності правосуддя, що передбачає розвиток ЄСІТС та подальше формування Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (ЄСІКС) як оновленої інформаційно-комунікаційної моделі судової влади, захищеного електронного документообігу, дистанційного доступу до матеріалів справи, відеоконференцзв'язку, резервного збереження процесуальних даних, електронної ідентифікації та кіберзахисту судової інформаційної інфраструктури. Четвертим напрямом виокремлена модернізація правового регулювання процесуальних строків, зокрема запровадження спеціальних правил їх обчислення, продовження, тимчасового зупинення перебігу або поновлення у випадках, коли воєнні дії, тимчасова окупація, евакуація, мобілізація, відсутність зв'язку чи інші надзвичайні обставини об'єктивно унеможливили своєчасне вчинення процесуальних дій. Насамкінець, п'ятим напрямом є забезпечення процесуальної рівності учасників судового процесу в умовах цифровізації, що потребує збереження альтернативних способів участі у справі для осіб, які не мають належного доступу до електронних сервісів або перебувають у вразливому становищі.

Обґрунтовано, що подальший розвиток правового регулювання судочинства під час дії надзвичайних правових режимів має ґрунтуватися на поєднанні безперервності правосуддя, правової визначеності, пропорційності обмежень, технологічної стійкості судової інфраструктури та реального доступу кожної особи до правосуддя. Запропонована нами кризово-адаптивна модель дозволяє перейти від фрагментарного реагування на окремі проблеми, обумовлені дією воєнного стану до системного законодавчого врегулювання здійснення судочинства в умовах будь-яких надзвичайних правових режимів.

Ключові слова: суд, правосуддя, судочинство, надзвичайний стан, воєнний стан, правовий режим, надзвичайні правові режими, доступ до правосуддя,

організація судочинства, судовий захист, цифровізація правосуддя, організація судової діяльності, право на справедливий суд, територіальна підсудність, судовий розгляд.

SUMMARY

Shliakhovchuk M. V. **Administrative and Legal Foundations for the Conduct of Judicial Proceedings Under Emergency Legal Regimes**. – Qualifying scientific work as the manuscrip.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 "Law". – Kherson State University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Ivano-Frankivsk, 2026.

The dissertation carries out a comprehensive study of the theoretical and legal foundations of the implementation of legal proceedings under the conditions of emergency legal regimes in Ukraine, identifies the problems of its administrative and legal support and develops proposals for improving national legislation in this area.

It is established that the category "regime" is basic for understanding emergency legal regimes and means an orderly system of legal means aimed at regulating social relations in special, crisis conditions. The legal regime must be distinguished from legal regulation: the legal regime characterizes the general mechanism of normative influence, while legal regulation is a form of its concretization depending on time, territory and conditions of action. It has been found that emergency legal regimes are a special type of administrative and legal regimes that are introduced in the presence of exceptional circumstances, are characterized by the expansion of the powers of public authorities and the possibility of temporary restrictions on certain constitutional rights and freedoms of humans and citizens and the rights and legitimate interests of legal entities. The emergency legal regimes enshrined at the constitutional and legislative levels include a state of emergency, a state of martial law and an environmental emergency regime, which ensure a balance between national security and the principles of legality and proportionality. These regimes are not identical, as they differ in the

grounds for their introduction, the nature of the threats, the range of entities implementing them and the scale of restrictions; along with them, there are also mixed (hybrid) regimes, in particular the regime of an anti-terrorist operation.

It has been determined that the legal basis for the implementation of judicial proceedings under emergency legal regimes is a multi-level hierarchical structure that ensures the continuity and legality of the functioning of the judiciary in crisis conditions and includes: 1) the constitutional level - guarantees of the right to judicial protection, continuity of justice and the prohibition of the creation of emergency courts; 2) the international legal level - norms of international treaties that determine the limits of permissible deviation from obligations and immutable guarantees of human rights; 3) legislative level – laws of an organizational and procedural nature that regulate the activities of courts during a special period; 4) subordinate legislation level – decrees of the President, resolutions of the Cabinet of Ministers, acts of judicial governance bodies that ensure the operational adaptation of judicial proceedings; 5) local level – acts of court heads aimed at organizing the work of a particular court and minimizing risks. It has been established that the right to judicial protection is of a complex nature and includes access to court, participation in the process, appeal and enforcement of court decisions; during the period of emergency regimes, it is a key element of the rule of law. Special mechanisms for such guarantees are the suspension or renewal of the statute of limitations, change of jurisdiction, remote participation in court sessions and re-filing of a claim in case of loss of case materials. Guarantees for the implementation of the right to judicial protection during emergency legal regimes in Ukraine are classified according to the criterion of their content and functional purpose into: a) regulatory; b) institutional; c) procedural and material; d) organizational and technical; e) executive and legal, which together ensure the adaptation of the judicial protection mechanism to the conditions of emergency legal regimes without losing its accessibility, effectiveness and compliance with the principle of the rule of law.

It was found that the introduction of martial law not only caused new challenges for the functioning of the judicial system, in particular, the destruction of the judicial infrastructure, increased security risks and the complication of access to justice, but also

significantly exacerbated existing systemic problems: staff shortage, systemic underfunding, insufficient level of material and technical support of courts and the development of the digital infrastructure of the judiciary. At the same time, the judicial system of Ukraine demonstrated institutional resilience, using a set of organizational, legal and procedural response mechanisms, in particular, changing the territorial jurisdiction of court cases, secondment of judges, remote work, participation in court sessions via video conference and e-justice tools.

The concept of "organization of the work of courts under emergency legal regimes" is proposed to be understood as an integrative category that encompasses a system of interrelated measures of a personnel, financial, material and technical, digital and organizational and managerial nature aimed at ensuring the continuity, accessibility and efficiency of the administration of justice under exceptional circumstances, which is implemented simultaneously at two levels - national (through the system of judicial governance and state administration in the field of justice) and local (through the apparatus of a specific court), and differs from the organization of the work of courts under normal conditions in the need for operational adaptation to security risks, territorial restrictions and aggravation of systemic problems in the functioning of the judiciary.

It is established that the functioning of the judicial system of Ukraine under martial law confirmed its institutional stability: despite the destruction of the judicial infrastructure, the energy crisis, shelling, and financial restrictions, the courts generally retained their ability to administer justice. At the same time, martial law significantly exacerbated the systemic problems that existed before 2022, giving them a critical nature.

Videoconferencing in court proceedings is characterized as a method of conducting a court session using technical means of video and audio communication in real time, which ensures the spatial distance of the participants while maintaining their full procedural interaction. The institute of remote participation, having gone from legislative consolidation in 2012 due to the COVID-19 pandemic, has acquired critical importance with the beginning of a full-scale armed invasion. The legislation of Ukraine

establishes three forms of remote participation, applying a mixed approach: in most types of legal proceedings, this is a subjective right of the participant, while in criminal proceedings an exhaustive list of grounds and increased guarantees for the accused are established, which corresponds to the practice of the ECHR and the experience of the EU Member States regarding the legitimacy of remote justice, provided that procedural guarantees are observed. It is substantiated that in order to improve the legal regulation of legal proceedings in conditions of emergency legal regimes, it is necessary to: 1) normatively establish the mechanism for remote participation of judges in court sessions; 2) unify the grounds for refusing to hold sessions in the videoconference mode in all types of legal proceedings; 3) introduce technical filters in the "Electronic Court" system to prevent the submission of applications in violation of procedural requirements; 4) determine the minimum requirements for the quality of communication and protocols for responding to technical failures; 5) modernize the technical infrastructure of courts; 6) complete the judicial reform in terms of the formation of judicial governance bodies and conducting competitive procedures; 7) increase the level of remuneration of court staff and optimize the court network taking into account the real workload.

It is concluded that a promising direction for improving the organization of the work of courts is the regulatory consolidation of the mechanism for participation in court sessions via videoconference, not only of the participants in the process, but also of the court, which will ensure the continuity of the administration of justice during air raids and other security threats. At the same time, solving systemic problems of staffing requires completing the judicial reform in terms of the formation of judicial governance bodies and conducting competitive procedures, increasing the level of remuneration of court staff and optimizing the network of courts, taking into account the real workload. It is proven that the institution of territorial jurisdiction in conditions of emergency legal regimes is transformed from an element of a stable organizational model of the judicial system into a flexible compensatory mechanism for ensuring access to justice. The introduction of martial law in Ukraine has highlighted the need to rethink the relationship between the efficiency of administrative decisions in the field of judicial

governance and compliance with the fundamental principles of judicial proceedings. It was emphasized that the change of territorial jurisdiction should be carried out exclusively within the framework of the law, be temporary in nature and aimed at preserving the real possibility of effective and fair consideration of cases.

It is emphasized that the further development of the national model of judicial proceedings requires the formation of a single inter-procedural approach to regulating the change of territorial jurisdiction, expanding the functional capabilities of electronic judicial proceedings and introducing automated mechanisms for monitoring and distributing judicial workload. Improving the relevant legal mechanism should become a component of the overall strategy for strengthening the institutional stability of the judiciary in the face of crisis challenges and guaranteeing the stability of law and order in the state. It is established that the change of territorial jurisdiction of cases in the context of emergency legal regimes, primarily martial law, is an exceptional procedural mechanism aimed at ensuring the continuity of the administration of justice and the implementation of the constitutional right of a person to judicial protection. At the same time, the practice of 2022–2025 has shown the presence of a number of legal and organizational problems related to the lack of a unified procedure for changing, transferring and restoring territorial jurisdiction, insufficient certainty in the procedure for notifying participants in the trial, an imbalance in the judicial workload, and the need for digitalization of procedural mechanisms.

Based on the analysis of foreign experience in organizing judicial proceedings under emergency legal regimes, it was stated that despite the significant differences between the continental, Anglo-Saxon, and Asia-Pacific models, they are all based on a common fundamental principle that preserving the independence of the judiciary and its supervisory function over the actions of the executive branch is an absolute requirement even in the most serious crisis situations. It is significant that none of the studied legal systems provides for the complete elimination of judicial control in emergency conditions, instead, it is only about the procedural adaptation of the mechanisms for its implementation. The most effective are those legal systems that form flexible mechanisms for adapting judicial proceedings to various types of emergency situations

in advance, combining technological solutions, procedural flexibility and reliable guarantees for the protection of the constitutional rights of citizens. Three critical conditions for ensuring the continuity of justice are identified: the physical safety of participants in the process, technological adaptation of judicial procedures and organizational redistribution of cases between judicial bodies. Based on the generalization of foreign experience, proposals are formulated to improve the administrative and legal support for the functioning of the judicial system of Ukraine under martial law.

It is proven that the effective functioning of the judicial system under emergency legal regimes requires a comprehensive improvement of national legislation aimed at ensuring the continuity of justice, accessibility of judicial protection and observance of fundamental human rights. It is proven that modern crisis challenges have actualized the need to adapt procedural legislation to the conditions of martial law, the development of digital justice, the improvement of procedural time limits mechanisms and the harmonization of national legislation with international justice standards.

It is proposed to consider the improvement of legal regulation of judicial proceedings under emergency legal regimes in Ukraine in five interrelated areas. The first area is the formation of a special crisis-adaptive mechanism for judicial proceedings, which would determine the features of the functioning of the judicial system, the limits of permissible procedural restrictions, guarantees of access to justice and the procedure for exercising the procedural rights of participants in the case under martial law or a state of emergency. The second direction is the regulatory improvement of the mechanism for changing the territorial jurisdiction of court cases, in particular by legislatively defining the grounds, procedure, terms, procedure for electronic transmission of case materials, notification of participants in the process and restoration of the previous territorial jurisdiction after the cessation of extraordinary circumstances. The third direction is the consolidation of the principle of digital continuity of justice, which provides for the development of the Unified Judicial Information and Communication System (UECIS) and the further formation of the Unified Judicial Information and Communication System (UECIS) as an updated information and

communication model of the judiciary, protected electronic document flow, remote access to case materials, video conferencing, backup storage of procedural data, electronic identification and cyber protection of the judicial information infrastructure. The fourth direction is the modernization of the legal regulation of procedural deadlines, in particular the introduction of special rules for their calculation, extension, temporary suspension or renewal in cases where hostilities, temporary occupation, evacuation, mobilization, lack of communication or other extraordinary circumstances objectively made it impossible to carry out procedural actions in a timely manner. Finally, the fifth direction is to ensure procedural equality of participants in the judicial process in the conditions of digitalization, which requires the preservation of alternative ways of participating in the case for persons who do not have proper access to electronic services or are in a vulnerable position. It is substantiated that the further development of the legal regulation of judicial proceedings during the operation of emergency legal regimes should be based on a combination of continuity of justice, legal certainty, proportionality of restrictions, technological stability of the judicial infrastructure and real access of each person to justice. The crisis-adaptive model we have proposed allows us to move from a fragmented response to individual problems caused by martial law to a systemic legislative regulation of the implementation of judicial proceedings under any emergency legal regimes.

Keywords: court, justice, judicial proceedings, state of emergency, martial law, legal regime, emergency legal regimes, access to justice, organization of judicial proceedings, judicial protection, digitalization of justice, organization of judicial activity, right to a fair trial, territorial jurisdiction, judicial proceedings.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Довгополий Є. І., Вітко А. К., Маслов М. С., Шляховчук М. В. Особливості здійснення правосуддя в умовах воєнного стану. Наукові записки. Серія: Право. 2023. № 15. С. 284–291. DOI: https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-15-284-291

2. Косиця О. О., Довгополий Є. І., Шляховчук М. В. Доступ захисника до службової інформації у кримінальному провадженні: неузгодженість у законодавстві як підстава до зловживання правами. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2024. № 2 (32). С. 603–621. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.44

3. Kovalchuk O. Ya., Dovhopolyi Ye. I., Shliakhovchuk M. V. Digital Technologies in Justice: Blockchain as an Innovative Way of Dispute Resolution. Журнал східноєвропейського права. 2024. № 124. С. 56–61. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.12826190. URL : https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2024/07/kovalchuk_dovhopolyi_shliakhovych_124.pdf

4. Шляховчук М. В. Правова основа роботи судів України у період надзвичайних правових режимів. Актуальні проблеми правознавства. 2025. № 4 (44). С. 42–50. DOI: https://doi.org/10.35774/app2025.04.042

5. Шляховчук М. В. Особливості дистанційної участі в судовому засіданні в умовах дії воєнного стану в Україні. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2025. № 4 (111). С. 229–243. DOI: https://doi.org/10.32631/v.2025.4.18

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Шляховчук М. В. Характеристика окремих норм, які регулюють діяльність суду в умовах воєнного стану. Стратегічні пріоритети розвитку економіки, менеджменту, сфери обслуговування та права в умовах інтеграційних процесів : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Івано-Франківськ, 02–03 листоп. 2023 р. / за ред. А. І. Соловйова. Івано-Франківськ : ХДУ, 2023. С. 579–583. URL:

https://ekhsuir.kspu.edu/server/api/core/bitstreams/96280626-7893-48ac-aa4f-3b776535f7ed/content

7. Шляховчук М. В. Трансформація системи судового контролю Франції в умовах дії надзвичайних правових режимів. Модернізація законодавства України в період воєнних викликів: проблематика та перспективи : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 28 жовт. 2025 р. / за заг. ред. Н. В. Загрішевої. Київ : ВНЗ «Київський університет ринкових відносин», 2025. С. 209–211. URL: https://surl.lu/jxbwfe

8. Шляховчук М. В. Значення інституту територіальної підсудності у забезпеченні права на справедливий суд в умовах режиму воєнного стану. Стратегічні пріоритети розвитку економіки, менеджменту, сфери обслуговування та права в умовах інтеграційних процесів : матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Івано-Франківськ, 13–14 листоп. 2025 р. / за ред. К. В. Мельникової. Івано-Франківськ : ХДУ, 2025. С. 607–610. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17938219

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ 1
ВСТУП 2
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗДІЙСНЕННЯ СУДОЧИНСТВА В УМОВАХ ДІЇ НАДЗВИЧАЙНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ В УКРАЇНІ 13
1.1. Поняття, сутність і види надзвичайних правових режимів в Україні 13
1.2. Правова основа здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні 33
1.3. Гарантії реалізації права на судовий захист в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні 53
Висновки до розділу 1 74

РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОЧИНСТВА В УМОВАХ ДІЇ НАДЗВИЧАЙНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ В УКРАЇНІ 77
2.1. Організація роботи суддів в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні. 77
2.2. Порядок, умови та особливості дистанційної участі в судовому засіданні в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні. 97
2.3. Зміна територіальної підсудності справ в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні 117
Висновки до розділу 2 133

РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОЧИНСТВА В УМОВАХ ДІЇ НАДЗВИЧАЙНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ В УКРАЇНІ 137
3.1. Досвід зарубіжних держав щодо організації судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів 137
3.2. Напрями удосконалення правового регулювання здійснення судочинства в

умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні..... 157
Висновки до розділу 3 179
ВИСНОВКИ..... 181
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ..... 187
ДОДАТКИ..... 226

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВРП – Вища рада правосуддя

ВККС – Вища кваліфікаційна комісія суддів України

ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України

ДСА України – Державна судова адміністрація України

ЄКПЛ – Європейська конвенція з прав людини

ЄСІТС – Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КАС України – Кодекс адміністративного судочинства України

КПК України – Кримінального процесуального кодексу України

РНБО – Рада національної безпеки та оборони України

РФ – Російська Федерація

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Інституційна стійкість держави невіддільно пов’язана із забезпеченням сталого функціонування судової влади за будь-яких обставин. Сьогодні, Україна виборює право на вільний розвиток та європейську інтеграцію, стикаючись з безпрецедентними викликами, обумовленими дестабілізуючою дією надзвичайних обставин: гібридні загрози та анексія Автономної Республіки Крим, пандемія коронавірусного захворювання (COVID-19) та повномасштабне вторгнення Російської Федерації (далі – РФ). Все це та багато інших негативних чинників актуалізували проблему забезпечення безперервного здійснення правосуддя в умовах дії надзвичайних правових режимів.

Загалом, надзвичайні правові режими є особливим правовим феноменом, адже їхня дія часто супроводжується тимчасовим обмеженням окремих прав і свобод людини і громадянина, оптимізацією системи публічної влади, зміною порядку діяльності державних інституцій. У наведеному контексті стале здійснення судочинства набуває особливого значення, адже саме судова система України виступає інструментом відновлення справедливості, захисту прав та свобод, а також забезпечення правильного застосування закону як у звичайний період, так і в надзвичайних умовах.

Підтвердженням актуальності обраної теми можуть слугувати численні проблеми практики здійснення судочинства в умовах воєнного стану: переміщення судів з тимчасово окупованої території, запровадження дистанційного судочинства, особливості виконання судових рішень, забезпечення доступу до правосуддя на непідконтрольній уряду України території тощо. Незважаючи на своєчасність піднятої у дослідженні проблематики, адміністративно-правові засади здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів залишаються недостатньо дослідженими у вітчизняній правовій науці. Відсутність комплексного наукового дослідження з відповідної тематики, неузгодженість положень

окремих нормативно-правових актів, що регулюють здійснення правосуддя в надзвичайних умовах, обумовлюють потребу наукового пошуку за цим напрямом.

Загальнотеоретичною основою дослідження стали праці вітчизняних фахівців у галузі права, присвячені проблемам функціонування органів судової влади та здійснення правосуддя в Україні: В. Б. Авер'янова, Г. О. Бліновоі, В. В. Галунька, А. О. Гавловської, Р. З. Голобутовського, Т. О. Коломоєць, А. Т. Комзюка, К. Б. Левченко, Б. О. Логвиненка, Р. В. Миронюка, Л. Р. Наливайко, В. Б. Пчеліна, О. С. Сотули, В. М. Стратонова, А. О. Сухарєвої, В. І. Теремецького та багатьох інших вчених.

Безпосереднє підґрунтя для виконання роботи склали дисертації В. О. Скрипченка «Принципи адміністративного судочинства» (Київ, 2020); Н. М. Ясельської «Електронне правосуддя як інструмент забезпечення доступу до суду в Україні та країнах Європейського Союзу» (Київ, 2023); П. О. Давиденка «Механізм забезпечення конституційних прав людини в умовах воєнного стану» (Харків, 2023); А. Г. Греку «Адміністративно-правові засади забезпечення цивільного судочинства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови України» (Київ, 2024); О. А. Дурач «Організаційно-правові засади діяльності судів загальної юрисдикції України в умовах воєнного стану» (Київ, 2025).

Водночас, незважаючи на вагомий науковий доробок, присвячений окремим аспектам здійснення судочинства в надзвичайних умовах, системного аналізу адміністративно-правових засад здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні не проводилось, що вимагає ґрунтовного теоретичного осмислення та практичного вирішення піднятої проблематики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII, Указів

Президента України від 30.09.2020 № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року, від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», п. 3.5.31 Основних наукових напрямів та найважливіших проблем фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук Національної академії наук України на 2024-2028 роки, затверджених постановою Президії НАН України від 10.01.2024 № 8. Дисертаційне дослідження виконано на кафедрі національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності факультету бізнесу і права Херсонського державного університету в межах цільової комплексної програми «Теоретичні та практичні проблеми розвитку окремих галузей права» (номер державної реєстрації 0124U002381). Тема дисертації затверджена вченою радою Херсонського державного університету 28 листопада 2022 року (протокол № 5).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у комплексному розкритті теоретико-правових засад здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні, виявленні особливостей такого судочинства, визначенні проблем його адміністративно-правового забезпечення, а також розробленні науково обґрунтованих рекомендацій і пропозицій щодо вдосконалення законодавства України у цій сфері.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких *завдань*:

– з’ясувати поняття, сутність і види надзвичайних правових режимів в Україні, розкрити їх характерні ознаки та співвідношення між собою;

– охарактеризувати правову основу здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів і визначити систему нормативно-правових актів, що регулюють діяльність судів у таких умовах;

– визначити гарантії права на судовий захист в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні та особливості їх реалізації;

– розкрити особливості організації роботи судів в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні, виявити проблеми

функціонування судової системи за таких умов і сформулювати пропозиції щодо їх вирішення;

– розглянути порядок, умови та з'ясувати особливості дистанційної участі в судовому засіданні в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні, узагальнити відповідну судову практику та сформулювати пропозиції щодо вдосконалення нормативного регулювання цього інституту.

– розкрити особливості зміни територіальної підсудності справ в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні;

– вивчити зарубіжний досвід організації судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів, виокремити основні моделі адміністративно-правового забезпечення безперервності правосуддя в кризових умовах та обґрунтувати пропозиції щодо адаптації найбільш релевантних зарубіжних практик до вітчизняної судової системи;

– визначити перспективні напрями удосконалення правового регулювання здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері здійснення правосуддя в Україні.

Предметом дослідження є адміністративно-правові засади здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є сукупність загальних і спеціальних методів наукового пізнання, застосування яких зумовлене особливостями адміністративно-правового забезпечення здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні. В основу дослідження покладено діалектичний метод пізнання, який дав змогу розглянути проблематику здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів у взаємозв'язку її теоретико-правових, нормативних, організаційних і практичних аспектів. Методи аналізу та синтезу застосовано для дослідження сутності та видів надзвичайних правових режимів в Україні (підрозд. 1.1), а також для вивчення

особливостей організації роботи судів в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні (підрозд. 2.1). Формально-юридичний метод використано під час дослідження правової основи здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні (підрозд. 1.2), а також під час характеристики напрямів удосконалення правового регулювання здійснення судочинства в таких умовах (підрозд. 3.2). Застосування логіко-семантичного методу дало змогу уточнити зміст гарантій реалізації права на судовий захист в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні та здійснити їх класифікацію (підрозд. 1.3). Системний метод використано для комплексної характеристики порядку, умов та особливостей дистанційної участі в судовому засіданні в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні (підрозд. 2.2). Порівняльно-правовий метод і метод аналогії застосовано під час вивчення зарубіжного досвіду організації судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів (підрозд. 3.1). Структурно-логічний метод дав змогу охарактеризувати зміну територіальної підсудності справ в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні як один із механізмів забезпечення безперервності здійснення правосуддя (підрозд. 2.3).

Нормативну основу дослідження становлять Конституція України, міжнародні договори України та інші акти міжнародного права, закони України, процесуальні кодекси України, укази Президента України, постанови й розпорядження Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади, акти органів суддівського врядування, суддівського самоврядування та Державної судової адміністрації України (далі – ДСА України), що стосуються здійснення судочинства, організації роботи судів, забезпечення доступу до правосуддя та правового регулювання дії надзвичайних правових режимів в Україні.

Інформаційну та емпіричну основу дослідження становлять практика діяльності органів судової влади, матеріали судової практики, статистичні й аналітичні матеріали, офіційні повідомлення та узагальнення органів публічної влади, органів суддівського врядування і судового

адміністрування, а також публікації у вітчизняних і зарубіжних медіа щодо проблем функціонування судів та здійснення судочинства в Україні в умовах дії надзвичайних правових режимів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших в Україні комплексних досліджень, в якому за допомогою використання сучасних методів наукового пізнання та на основі аналізу наукових поглядів вчених і положень національного та зарубіжного законодавства розкрито зміст і особливості адміністративно-правових засад здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні. До найважливіших наукових положень, висновків і пропозицій, що мають наукову новизну та виносяться на захист, належать такі:

вперше:

– гарантії реалізації права на судовий захист в умовах надзвичайних правових режимів класифіковано за критерієм їх змісту та функціональним призначенням, що охоплює нормативно-правові, інституційні, процесуально-матеріальні, організаційно-технічні та виконавчо-правові гарантії, сукупність яких забезпечує адаптацію механізму судового захисту до кризових умов без втрати його сутнісних характеристик – доступності, ефективності та відповідності принципу верховенства права;

– запропоновано під організацію роботи судів в умовах дії надзвичайних правових режимів розуміти інтегративну категорію, що охоплює систему взаємопов’язаних заходів кадрового, фінансового, матеріально-технічного, цифрового та організаційно-управлінського характеру, спрямованих на забезпечення безперервності, доступності та ефективності здійснення правосуддя в умовах виняткових обставин, що реалізується одночасно на двох рівнях – загальнодержавному (через систему органів суддівського врядування та державного управління у сфері правосуддя) та локальному (через апарат конкретного суду), і відрізняється від організації роботи судів у звичайних умовах необхідністю оперативної

адаптації до безпекових ризиків, територіальних обмежень та загострення системних проблем функціонування судової влади;

– розроблено та обґрунтовано авторську кризово-адаптивну модель правового регулювання здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів, яка передбачає поєднання трьох взаємопов'язаних блоків: організації та підсудності, цифрової захищеності та блоку обчислення процесуальних строків. Перший блок охоплює законодавче визначення підстав, порядку, строків і правових наслідків зміни територіальної підсудності судових справ, електронної передачі матеріалів справи до іншого суду та відновлення попередньої територіальної підсудності після припинення кризових обставин. Другий – передбачає нормативне закріплення принципу цифрової безперервності правосуддя, зміст якого охоплює захищений електронний документообіг суду, централізоване зберігання матеріалів судових справ, резервне копіювання процесуальних даних, дистанційний доступ учасників справи до матеріалів провадження, відеоконференцзв'язок, електронну ідентифікацію учасників судового процесу та кіберзахист судової інформаційної інфраструктури. Третій – стосується запровадження спеціальних правил обчислення, продовження, тимчасового зупинення перебігу та поновлення процесуальних строків з урахуванням об'єктивних перешкод, зумовлених дією воєнного або надзвичайного стану, за умови збереження судового контролю, дотримання принципу пропорційності та запобігання зловживанню процесуальними правами;

– обґрунтовано доцільність нормативного закріплення принципу цифрової безперервності правосуддя як ключової засади стабільного функціонування судової системи та забезпечення доступу до правосуддя в умовах дії надзвичайних правових режимів. Зміст цього принципу запропоновано розкривати через поєднання таких елементів: захищений електронний документообіг суду; централізоване зберігання матеріалів судових справ і процесуальних даних; резервне копіювання та відновлення

інформації; віддалений доступ учасників справи до матеріалів провадження; можливість дистанційної участі в судовому засіданні; уніфіковану електронну ідентифікацію учасників судового процесу; кіберзахист судової інформаційної інфраструктури; а також перспективне використання інтелектуальних цифрових інструментів за умови дотримання гарантій незалежності суду, процесуальної рівності сторін, захисту персональних даних і недопущення автоматизованого прийняття судових рішень без участі судді.

удосконалено:

– пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання дистанційної участі в судових засіданнях в умовах надзвичайних правових режимів, що охоплюють розширення кола суб'єктів дистанційної участі, уніфікацію судової практики щодо задоволення заяв про участь у всіх засіданнях дистанційно, а також запровадження обов'язкового попереднього тестування зв'язку із затвердженням мінімальних вимог до якості аудіо- та відеосигналу.

– теоретико-правовий зміст механізму зміни територіальної підсудності справ в умовах дії надзвичайних правових режимів шляхом визначення його як комплексного міжпроцесуального інституту, що поєднує організаційно-управлінські та процесуальні елементи та реалізується на засадах пропорційності, правової визначеності та тимчасовості, а також обґрунтовано доцільність запровадження уніфікованої нормативної процедури зміни, передачі та відновлення територіальної підсудності;

– порівняльно-правову характеристику моделей організації судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів шляхом виокремлення трьох базових моделей: континентальної (Німеччина, Франція), англосаксонської (Канада, Велика Британія) та азійсько-тихоокеанської (Японія, Австралія), які систематизовано за критеріями конституційного закріплення надзвичайних повноважень, механізмів судового контролю та рівня процесуальної адаптації, що на відміну від наявних підходів, які аналізують зарубіжний досвід у цій сфері переважно

через призму окремих правових систем, дозволяє виявити спільні закономірності та виробити пропозиції щодо вдосконалення адміністративно-правового забезпечення функціонування судової системи України в умовах воєнного стану;

– положення щодо цифровізації судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів шляхом обґрунтування необхідності розвитку системи електронного судочинства, дистанційного судового провадження, електронного документообігу та механізмів кіберзахисту судової інфраструктури;

дістали подальшого розвитку:

– концептуальне розуміння категорії «надзвичайний правовий режим» як спеціального різновиду адміністративно-правового режиму, що відмежовується від правового регулювання як форми його конкретизації, класифікується за підставами введення, характером загроз та масштабом обмежень і доповнюється виокремленням змішаних (гібридних) режимів;

– розуміння правової основи здійснення судочинства в умовах надзвичайних правових режимів як багаторівневої ієрархічної структури, що охоплює конституційний, міжнародно-правовий, законодавчий, підзаконний та локальний рівні й забезпечує безперервність і законність функціонування судової влади в кризових умовах;

– наукові положення щодо гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами щодо забезпечення права кожної особи на справедливий суд та судовою практикою Європейського суду з прав людини в умовах дії надзвичайних правових режимів.

Практичне значення отриманих результатів. Сформульовані в дисертації теоретичні та практичні положення, висновки і пропозиції можуть бути використані:

– у науково-дослідній сфері – як підґрунтя для подальшого розроблення теоретичних засад і практико-орієнтованих положень адміністративно-правового забезпечення здійснення судочинства та

функціонування судової системи в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні, а також для підготовки наукових публікацій, аналітичних матеріалів і організації науково-дослідної роботи здобувачів вищої освіти (акт впровадження НДІ публічної політики і соціальних наук від 15.05.2026);

– у правотворчій сфері – як науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення законодавства України з питань адміністративно-правового забезпечення здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів, зокрема в частині гарантування безперервності правосуддя, доступу до суду, дистанційної участі в судових засіданнях, зміни територіальної підсудності судових справ, цифрової безперервності правосуддя та адаптації процесуальних механізмів до кризових умов;

– у правозастосовній практиці – як науково-практичні рекомендації, що можуть бути використані під час надання професійної правничої допомоги, підготовки процесуальних документів, формування правових позицій, представництва інтересів осіб у судах, а також правового супроводу реалізації права на судовий захист в умовах воєнного стану та інших надзвичайних правових режимів (акт впровадження адвоката Маляра С. А. від 20.05.2026 № 2005/26);

– в освітньому процесі – під час підготовки відповідних розділів підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, навчально-методичних матеріалів, а також під час проведення занять із таких навчальних дисциплін, як «Адміністративне право» та «Актуальні проблеми адміністративного судочинства в Україні» (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» від 12.05.2026 № 13/25-252).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною кваліфікаційною науковою працею автора. Сформульовані в ній положення наукової новизни, висновки, рекомендації та пропозиції отримані здобувачем особисто. У спільних наукових публікаціях здобувачу належать ті наукові результати, які безпосередньо пов’язані з темою дисертації та використані

під час обґрунтування адміністративно-правових засад здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів. Наукові ідеї, положення та висновки, що належать співавторам спільних публікацій, у дисертації не використовувалися як результати особистого наукового доробку здобувача.

У науковій статті «Особливості здійснення правосуддя в умовах воєнного стану», опублікованій спільно з Довгополим Є. І., Вітком А. К. і Масловим М. С., особистий внесок здобувача полягає у визначенні особливостей функціонування органів судової влади в умовах воєнного стану, а також в обґрунтуванні необхідності оперативного вирішення питань матеріально-технічного, кадрового та організаційно-правового забезпечення діяльності судів для збереження безперервності здійснення правосуддя.

У науковій статті «Цифрові технології в правосудді: блокчейн як інноваційний спосіб вирішення спорів», опублікованій спільно з Ковальчук О. Я. та Довгополим Є. І., особистий внесок здобувача полягає у виокремленні правових та організаційних ризиків застосування технології блокчейн у сфері правосуддя. Зокрема, здобувачем акцентовано увагу на потребі усунення нормативної невизначеності, забезпечення сумісності цифрових платформ із вимогами національного законодавства, дотримання стандартів конфіденційності й захисту персональних даних, а також належного узгодження таких технологічних рішень із чинною системою правового регулювання.

У науковій статті «Доступ захисника до службової інформації у кримінальному провадженні: неузгодженість у законодавстві як підстава до зловживання правами», опублікованій спільно з Косицею О. О. і Довгополим Є. І., особистий внесок здобувача полягає в обґрунтуванні того, що недостатня нормативна визначеність порядку доступу захисника до службової інформації може створювати умови для неоднакового тлумачення процесуальних гарантій, зокрема щодо забезпечення рівності сторін у кримінальному провадженні та належної реалізації права на захист.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були апробовані під час обговорення дисертації та окремих її розділів на засіданнях кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності факультету бізнесу та права Херсонського державного університету. Основні положення, теоретичні й практичні висновки, що містяться в дисертації, були апробовані на міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Модернізація законодавства України в період воєнних викликів: проблематика та перспективи» (Київ, 2022); «Стратегічні пріоритети розвитку економіки, менеджменту, сфери обслуговування та права в умовах інтеграційних процесів» (Івано-Франківськ, 2023); «Стратегічні пріоритети розвитку економіки, менеджменту, сфери обслуговування та права в умовах інтеграційних процесів» (Івано-Франківськ, 2025).

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження викладено у 8 наукових публікаціях за темою дослідження: 5 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях України (категорія Б), та 3 доповідях на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, що налічують 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (312 найменувань на 39 сторінках) і додатків (на 7 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 252 сторінки, з яких основного тексту – 186 сторінок.

РОЗДІЛ 1
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗДІЙСНЕННЯ СУДОЧИНСТВА В УМОВАХ ДІЇ НАДЗВИЧАЙНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ

1.1. Поняття, сутність і види надзвичайних правових режимів в Україні

В умовах воєнних, техногенних, природних або соціально-політичних криз держава змушена застосовувати спеціальні механізми правового впливу, що виходять за межі звичайного правового регулювання. Саме такими механізмами виступають надзвичайні правові режими. Водночас їх належне наукове осмислення неможливе без з'ясування понятійно-категоріального апарату, насамперед змісту базової категорії «режим», яка є основою відповідної правової конструкції.

Термін «режим» є визначальним для розуміння всіх базових понять і категорій, оскільки саме він визначає зміст, спрямованість і специфіку всіх інших різновидів режимів. З огляду на це першочергового значення набуває з'ясування його загального значення. Етимологічно поняття «режим» походить від французького слова «regime» та латинського «regimen» і використовується у таких значеннях:

1) державний устрій, форма правління;

2) точно встановлений розпорядок життя, праці, відпочинку;

3) система заходів, правил, що запроваджуються для досягнення певної мети;

4) сукупність умов, необхідних для належного функціонування, існування чи діяльності об'єкта або процесу [208, с. 576].

Багатозначність поняття «режим» свідчить про його міжгалузевий характер і використання в різних сферах наукового знання. Особливо широко цей термін застосовується в політико-правових дослідженнях, оскільки

дозволяє ґрунтовніше і комплексніше охарактеризувати стан сучасного суспільства, механізми організації публічної влади та особливості правового регулювання суспільних відносин [227, с. 266]. Узагальнюючи наведені підходи щодо терміну «режим», можна констатувати, що в широкому значенні він є упорядкованою системою правил і умов, що забезпечують стабільність та передбачуваність суспільних процесів.

Подальший розвиток цієї категорії відбувається у межах юридичної науки, де вона трансформується у спеціальне поняття «правовий режим». У науковій доктрині правовий режим розглядається як особливий порядок правового регулювання, що забезпечується через особливе поєднання залучених для його здійснення способів, методів і типів правового регулювання [55, с. 410].

Подібний підхід простежується і в наукових працях, де правовий режим визначається як сукупність юридичних норм, принципів і правил, що утворюють собою певний правовий порядок, встановлений для врегулювання суспільних відносин у конкретних умовах та визначає правосуб'єктність учасників таких відносин [38, с. 22].

Водночас правовий режим не обмежується лише нормативним компонентом. Правове регулювання є соціальним явищем, зміст якого визначається не тільки веліннями держави, а й ширшим суспільним контекстом. Тому правовий режим ґрунтується не лише на нормах і принципах права, а й на закономірностях суспільного розвитку, політичному, економічному, соціальному та культурному устрої держави, правовій політиці, історичних традиціях і особливостях правової свідомості правотворців [20, с. 199–200].

Н. Коваленко пропонує розглядати правовий режим як нормативно закріплений особливий порядок державного регулювання суспільних відносин, який об'єктивується через структуровану сукупність регулятивно-правових методів, зумовлених специфікою відносин, що підлягають правовому впливу [68, с. 257]. На думку науковців, ключовою ознакою

правового режиму є його обов’язкова нормативна закріпленість у конкретних нормативних актах, а також тісний зв’язок із політико-правовим режимом законності. До інших ознак правового режиму Н. Коваленко відносить:

1) його характер як особливого порядку державного регулювання;

2) структурованість і комплексність застосовуваних правових методів;

3) винятковість, що проявляється у застосуванні режиму лише за наявності спеціальних підстав;

4) обмеженість сфери його дії [68, с. 256].

Ураховуючи зазначене, можна зробити висновок, що правовий режим не має універсального характеру, а встановлюється для окремих видів або груп суспільних відносин залежно від цілей державного впливу. Крім того, цей термін використовується в різних галузях права для характеристики особливого порядку правового регулювання певної сфери суспільних відносин, об’єкта, правового стану або виду діяльності. Його зміст залежить від предмета дослідження, галузевої належності відповідних правовідносин і авторського підходу до розуміння специфіки правового впливу. Запровадження правового режиму зумовлюється комплексом різних чинників, а його мета безпосередньо впливає на характер правових норм, які формують його зміст. Залежно від завдань і умов застосування такі норми можуть мати диспозитивний або імперативний характер, що дозволяє державі забезпечувати належний баланс між свободою учасників правовідносин та необхідністю захисту публічних інтересів [19, с. 175].

Водночас у науковій доктрині обґрунтовується необхідність розмежування понять «правовий режим» і «правове регулювання». Так, Т. П. Мінка зазначає, що правове регулювання є відносно статичним явищем, яке відображає загальну систему нормативного впливу держави на суспільні відносини. Під час свого розвитку та конкретизації воно трансформується в інше правове явище – правовий режим, який, зі свого боку, визначає динаміку правовідносин, дії їх учасників, засоби правового впливу у просторі та часі [113, с. 127].

Схожої позиції дотримується Д. Д. Коссе, який наголошує, що механізм правового регулювання є юридичною категорією, що визначає як здійснюється правове регулювання. Натомість правовий режим виступає змістовною характеристикою конкретних нормативних засобів, спрямованих на організацію певної сфери життєдіяльності людини. Науковець підкреслює, що регулювання тривалих соціальних процесів не може обмежуватися врегулюванням окремих ситуацій, оскільки воно потребує специфічних юридичних форм, однією з яких є правовий режим [87, с. 26].

Узагальнюючи наукові підходи, можна виокремити загальні ознаки правового режиму. По-перше, правовий режим, як правило, має нормативне закріплення, насамперед, на законодавчому рівні, що дає можливість суб'єктам суспільних відносин отримати певні уявлення про його зміст (наявні права та обов'язки, обмеження, пільги тощо). По-друге, правовий режим зумовлений законами суспільного розвитку та формується під впливом економічних, соціальних, політичних чинників. По-третє, правовий режим є динамічним явищем, здатним змінюватися залежно від потреб правового регулювання.

Водночас правовому режиму притаманна впорядковувальна функція, оскільки через систему правових засобів він забезпечує узгоджену організацію суспільних відносин у державі, суспільстві та окремих сферах правового регулювання. Його зміст і межі визначаються метою та завданнями відповідного режиму, які конкретизують основні напрями правового впливу на суспільні відносини [22, с. 420]. Важливою його рисою є формування особливого правового середовища, у якому визначаються умови поведінки учасників суспільних відносин, обсяг їхньої юридичної свободи, а також допустимі межі використання правових можливостей. У цьому середовищі правові приписи можуть як обмежувати певні форми поведінки, так і стимулювати правомірну активність суб'єктів з метою забезпечення їхніх прав та охоронюваних законом інтересів.

Сутність і природа правового режиму визначаються характером суспільних відносин, на врегулювання яких він спрямований, а також функціональним призначенням відповідних правових норм і принципів. Саме тому правовий режим не зводиться лише до сукупності юридичних приписів, а виступає способом організації правового впливу, який залежить від економічних, політичних, соціальних і культурних умов розвитку суспільства. У цьому значенні він сприяє підтриманню стабільності правової системи, впорядкуванню суспільних процесів і створенню належних умов для розвитку особи та суспільства загалом [21, с. 227].

У межах загального поняття «правовий режим» виокремлюється адміністративно-правовий режим, який виступає специфічною формою правового регулювання суспільних відносин у сфері публічної влади. Він ґрунтується на поєднанні юридичних, організаційних і технічних процедур та адміністративно-правових засобів і визначає міру можливої та належної поведінки суб’єктів, надаючи особливої спрямованості суспільним відносинам у сфері публічної влади [69, с. 108].

У доктрині адміністративного права запропоновано різні критерії класифікації адміністративно-правових режимів. Зокрема, О. В. Дьяченко пропонує розмежовувати їх залежно від обсягу свободи громадян та організацій у використанні належних їм правових можливостей, глибини впливу на їхній конституційно-правовий статус, тривалості дії, території поширення та кола суб’єктів. За цими критеріями адміністративно-правові режими можуть бути пільговими або обмежувальними, звичайними або надзвичайними, постійними, тимчасовими чи ситуаційними, а також такими, що діють на всій території України або в окремих її місцевостях [7, с. 269–270].

Наведена класифікація свідчить про складність і багатоаспектність адміністративно-правових режимів, що зумовлює необхідність їх подальшого узагальнення. У цьому контексті в науковій літературі найбільш вживаним та поширеним є поділ правових режимів та загальні та спеціальні [31, с. 124]. У

межах такого підходу спеціальні режими застосовуються за наявності особливих обставин і передбачають відступ від загального порядку правового регулювання. Саме вони створюють нормативні передумови для реагування держави на надзвичайні обставини.

Розвиваючи наведений підхід, С. О. Магда пропонує класифікувати адміністративно-правові режими за їх функціональним призначенням у сфері забезпечення безпеки. За цим критерієм дослідниця виокремлює, по-перше, надзвичайні режими, до яких належать режими воєнного стану, надзвичайного стану та зони надзвичайної екологічної ситуації; по-друге, режими, спрямовані на забезпечення державної безпеки, зокрема режим державної таємниці, прикордонний режим, режим в'їзду в Україну та виїзду з неї; по-третє, режими, орієнтовані на охорону громадського порядку, серед яких режим дозвільної системи та паспортно-візовий режим [103, с. 72]. Така класифікація дозволяє чітко окреслити місце надзвичайних режимів у загальній системі адміністративно-правових режимів та підкреслити їх безпекову спрямованість.

Водночас у наукових дослідженнях приділяється увага аналізу правових засобів, що використовуються в межах спеціальних режимів. Залежно від засобів нормативного регулювання спеціальні правові режими поділяються на:

1) прості (ґрунтуються на засобах регулювання однієї галузі права);

2) комплексні (поєднання засобів з різних галузей права);

3) міжгалузеві (охоплюють правові інструменти кількох галузей, як наприклад, у надзвичайних ситуаціях) [70, с. 112–117].

Поряд із наведеними підходами у науці адміністративного права існують і функціональні класифікації адміністративно-правових режимів. Так, В. Я. Настюк та В. В. Бєлєвцева вважають, що саме функції є визначальною характеристикою для їх класифікації. На думку науковців, остання має базуватися одночасно на належності режимів до певних галузей державного управління та на їхній власній функціональній специфіці.

Відповідно до такого підходу усі адміністративно-правові режими у цьому значенні поділяються на:

1) режими нормального функціонування;

2) надзвичайні режими;

3) режими змішаного характеру, що поєднують регламентацію нормального функціонування із заходами реагування на надзвичайні обставини [117, с. 60].

Особливе місце серед спеціальних режимів займають особливі (надзвичайні) правові режими, які становлять самостійний різновид адміністративно-правових режимів. Вони характеризуються спеціальним порядком регулювання адміністративно-правових відносин за наявності певних обставин, зміною правосуб'єктності учасників таких відносин, особливостями взаємозв'язків між ними, а також застосуванням спеціальних засобів контролю, нагляду та специфічних санкцій [38, с. 22–23].

У цьому контексті заслуговує на увагу підхід Ю. П. Жванко, який під особливим правовим режимом пропонує розуміти специфічний порядок правового регулювання, запровадження якого зумовлюється настанням особливих обставин. Зміст такого режиму полягає у тимчасовому розширенні повноважень органів публічної влади та застосуванні спеціальних правових засобів, спрямованих на подолання обставин, що стали підставою для його введення, а також на захист особи, суспільства і держави від загроз внутрішнього чи зовнішнього характеру [50, с. 47].

О. Буханевич, А. Мерник та О. Петришин розглядають особливий правовий режим як специфічну форму державного управління, що має тимчасовий характер і передбачає обмеження правосуб'єктності фізичних та юридичних осіб з метою забезпечення безпеки особистості, суспільства та держави, а також реалізується переважно засобами адміністративно-правового характеру [18, с. 71].

Узагальнення наукових підходів дозволяє визначити ключові ознаки таких режимів. Передусім такі режими мають тимчасовий характер, оскільки

вони встановлюються на визначений строк (воєнний стан надзвичайний стан, режим особливої економічної зони). Другою важливою ознакою є територіальна або суб'єктна обмеженість, що полягає у введенні особливого правового режиму на певній території, сфері або щодо окремих суб'єктів.

Ще однією характерною рисою особливих правових режимів є можливість тимчасового обмеження окремих конституційних прав і свобод громадян [254, с. 79]. При цьому, як слушно наголошує В. М. Тернавська, формування та запровадження правових режимів має відбуватися з урахуванням засад верховенства права, законності, доцільності й розумності. Недотримання цих вимог, особливо у разі встановлення додаткових обмежень або обов'язків, може негативно впливати на рівень суспільної довіри, посилювати соціальну напругу та створювати ризики політико-правової нестабільності [230, с. 105].

Запровадження особливого правового режиму об'єктивно зумовлює розширення повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування, що необхідно для забезпечення ефективного функціонування особливого правового режиму. Водночас таке розширення можливе виключено на підставі закону та з дотриманням установленої процедури [254, с. 79].

З огляду на викладене, правовий режим доцільно розглядати як загальну правову категорію, адміністративно-правовий – як її різновид, а надзвичайний (особливий) адміністративно-правовий режим – як спеціальний різновид останнього, що застосовується за наявності виняткових обставин. Таке розуміння дає змогу не лише визначити місце особливих режимів у системі права, а й окреслити їх внутрішню структуру та механізми реалізації.

У цьому контексті заслуговує на увагу підхід Т. О. Коломоєць, відповідно до якого структура адміністративно-правового режиму охоплює мету встановлення, об'єкти регулювання, механізм правового впливу, а також систему спеціальних засобів забезпечення режиму [77, с. 205].

Реалізація цих елементів забезпечується через систему правових, інституційних, організаційних і контрольних засобів. До них належать нормативні приписи, що визначають особливий порядок діяльності у відповідній сфері; уповноважені органи, які формують, підтримують і контролюють дотримання режиму; деталізовані правила поведінки суб'єктів права та їхньої взаємодії; механізми контролю і юридичної відповідальності; а також переважне використання дозвільних, обмежувальних і заборонних методів правового впливу, які в окремих випадках можуть поєднуватися із засобами стимулювання правомірної поведінки [212, с. 31]. Саме зазначені елементи та засоби зумовлюють особливий характер адміністративно-правових режимів, оскільки саме через них вони набувають конкретного змісту та практичного втілення. Це, своєю чергою, створює підґрунтя для аналізу окремих різновидів адміністративно-правових режимів, закріплених на конституційному та законодавчому рівнях.

На наше переконання, розуміння сутності та структури особливих правових режимів доцільно доповнити також історико-правовим аналізом їх формування та застосування. Так, у XIX–XX століттях на українських землях, незалежно від суспільно-політичних змін вже застосовувалися особливі правові режими: винятковий, надзвичайний і воєнний стан. Аналіз нормативних актів різних епох свідчить, що спочатку ці режими регулювалися спеціальними актами, а з кінця 1930-х років – на конституційному рівні. Для російської імперії та радянського періоду були характерні схожі підходи до підстав і порядку їх запровадження. При цьому воєнний стан часто використовувався для розв'язання внутрішніх проблем.

Подальший розвиток правового регулювання особливих адміністративно-правових режимів характеризувався поступовою еволюцією організаційно-правових підходів. Зокрема, відбувся перехід від децентралізованих рішень до зосередження повноважень у вищих органах державної влади. Запровадження особливих правових режимів супроводжувалося посиленням влади військового командування,

обмеженням прав і свобод громадян та активним застосуванням репресивних заходів, інколи навіть без формального оголошення відповідного режиму. З огляду на це особливого значення набуває конституційне врегулювання таких режимів у демократичній державі, що стало характерним для періоду незалежності України [29, с. 20–21].

Логічним завершення зазначеної еволюції стало закріплення інституту особливих правових режимів у Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Так, ст. 64 Основного закону України прямо передбачає можливість встановлення в державі таких особливих правових режимів як надзвичайний стан, воєнний стан і зона надзвичайної екологічної ситуації [80].

Визначальну роль у правовому регулюванні інституту надзвичайного стану відіграє спеціальне законодавство. Так, Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16.03.2000 № 1550-III закріплює визначення поняття «надзвичайний стан», під яким розуміє особливий правовий режим, що запроваджується у разі збройної агресії, загрози нападу або небезпеки державній незалежності та територіальній цілісності України. Його дія пов’язана з наданням органам публічної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування додаткових повноважень, а також може супроводжуватися тимчасовими обмеженнями окремих прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб [181].

Наукове осмислення надзвичайного стану доповнює законодавче визначення, акцентуючи увагу на підставах його запровадження. Так, С. О. Кузніченко відносить надзвичайний стан до надзвичайних режимів запровадження якого зумовлено наявністю фактичних та юридичних підстав. За наявності фактичних підстав звичні механізми держави не діють, тому влада запроваджує спеціальні правові та організаційні заходи з метою відновлення стабільності та належного функціонування публічної влади [92]. У цьому контексті надзвичайний правовий режим є ключовим аспектом

юридичного забезпечення національної безпеки як в Україні, так і в будь-якій розвиненій країні світу [34, с. 343].

Важливою складовою правового механізму надзвичайного стану є чітке визначення підстав його введення. Законодавство передбачає, що такі підстави охоплюють тяжкі техногенні чи природні надзвичайні ситуації, масові терористичні акти, міжнаціональні чи міжконфесійні конфлікти, блокування або захоплення важливих об'єктів, масові заворушення із застосуванням насильства, спроби насильницького захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу, масовий незаконний перетин державного кордону, а також необхідність відновлення конституційного правопорядку та діяльності органів державної влади [181].

При цьому інститут режиму надзвичайного стану тісно пов'язаний із поняттям надзвичайної ситуації, що зумовлює потребу їх чіткого розмежування. Виникнення терміна «надзвичайна ситуація» було пов'язане з необхідністю позначення широкого кола небезпечних явищ і процесів, які становлять загрозу для людини, суспільства, довкілля чи держави та потребують спеціального реагування [91, с. 17]. Водночас надзвичайна ситуація і надзвичайний стан не є тотожними явищами, оскільки вони можуть не збігатися за часовими межами: надзвичайний стан може бути запроваджений після виникнення відповідної загрози та зберігатися певний час після її локалізації або ліквідації [27, с. 312].

З огляду на потенційний вплив надзвичайного стану на сферу прав і свобод людини, його запровадження має здійснюватися з дотриманням певних процедурних гарантій. Зокрема, надзвичайний стан має тимчасовий характер, може застосовуватися лише за наявності реальної, неминучої та кризової загрози, а також підлягає обов'язковому офіційному оголошенню. Дотримання принципів законності та публічності виступає необхідною умовою недопущення необґрунтованого обмеження прав і свобод громадян під час надзвичайного стану [76, с. 15]. А тому слушною є позиція Н. О. Расторгуєвої, яка зазначає, що держава, оцінюючи певну надзвичайну

ситуацію, має належним чином оцінити небезпеку ситуації, врахувати відповідні чинники та визначити, чи існує суспільна небезпека, яка загрожує життю нації. Лише за наявності таких умов доцільним є оголошення надзвичайного стану як правового інструменту для боротьби з відповідною загрозою [191, с. 54].

Поряд із надзвичайним станом особливе місце у системі спеціальних правових режимів посідає воєнний стан. Його законодавче визначення закріплено в Законі України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII. Відповідно до цього Закону воєнний стан запроваджується на всій території України або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії, загрози нападу, а також виникнення небезпеки для державної незалежності чи територіальної цілісності України [181]. Запровадження такого режиму передбачає тимчасову зміну звичайного порядку функціонування публічної влади, зокрема надання органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування додаткових повноважень, необхідних для відсічі збройної агресії, нейтралізації відповідних загроз і забезпечення національної безпеки. Водночас дія воєнного стану може супроводжуватися встановленням передбачених законом строкових обмежень окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб [181]. Необхідно зазначити, що аналогічне визначення воєнного стану законодавець закріпив також в Законі України «Про оборону України» від 06.12.1991 № 1932-XII [179], шо свідчить про системність його підходу до регламентації вказаного адміністративно-правового режиму.

А. А. Вознюк зазначає, що з огляду на запровадження воєнного стану у разі збройної агресії, загрози нападу, небезпеки державній незалежності України чи її територіальній цілісності одним із найбільш близьких до нього є поняття збройного конфлікту [27, с. 310]. Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-

VIII, збройний конфлікт охоплює як протистояння між державами, у тому числі на державному кордоні, так і збройне протиборство сторін у межах території однієї держави, яке зазвичай відбувається за зовнішньої підтримки [178]. При цьому, як наголошує А. А. Вознюк, саме збройний конфлікт зазвичай передує воєнному стану, хоча він може відбуватися як у межах цього режиму, так і поза ним [27, с. 312].

У наукових дослідженнях адміністративно-правовий режим воєнного стану характеризується як «надзвичайний, спеціальний, обмежувальний, загальнодержавний, тимчасовий порядок адміністративно-правового регулювання публічного управління в умовах дії такого стану» [78, с. 102]. Така характеристика відображає його комплексний характер.

А. А. Вознюк відмічає, що воєнний стан також пов'язаний із особливим періодом. Визначення цього поняття міститься в Законі України «Про оборону України» [179] та Законі України «Про мобілізаційну підготовку» від 21.10.1993 [177]. Хоча поняття «воєнний стан» і «особливий період» є взаємопов'язаними, вони не є тотожними за змістом: особливий період охоплює воєнний стан, однак не навпаки. Водночас воєнний стан завжди є складовою особливого періоду [27, с. 311].

На підставі аналізу наукових джерел та законодавства можна виокремити ключові ознаки воєнного стану як адміністративно-правового режиму:

1) теоретична та правова модель – формування концептуального підходу до режиму воєнного стану та розроблення нормативно-правових актів, що забезпечують його оголошення та функціонування;

2) територіальна визначеність – визначення конкретних територій, на яких запроваджується воєнний стан, з зазначенням дати та часу початку дії режиму;

3) залучення сил і засобів – участь Збройних Сил України, прирівняних до них військових формувань та інших суб'єктів для забезпечення безпеки, охорони громадського порядку та запобігання чи відбиття збройної агресії;

4) трансформація публічної адміністрації – розподіл і перерозподіл повноважень органів державної влади, військового командування та органів місцевого самоврядування для ефективного управління у нових умовах;

5) обмеження прав і свобод – тимчасове встановлення обмежень і заборон для громадян та осіб, які тимчасово перебувають на території, включно з юридичними особами, а також покладання на них додаткових обов'язків;

6) регулювання економічних та соціальних процесів – надання органам державної влади права вносити зміни та доповнення до нормативно-правових актів для забезпечення належного функціонування економіки та задоволення соціальних потреб населення;

7) обмежений час та простір дії – воєнний стан має чіткі часові та територіальні межі і не поширюється на всю державу без офіційного оголошення;

8) безперервність діяльності державних органів – навіть у період дії воєнного стану не припиняється робота органів судової влади та інших ключових інституцій держави;

9) комплексність заходів – застосування поєднання економічних, політичних, адміністративних, військових та інших заходів для відсічі або запобігання збройної агресії;

10) усунення підстав та скасування режиму – заходи спрямовані на ліквідацію причин і умов, що спричинили введення воєнного стану, та регламентування його припинення або скасування [132, с. 100; 127, с. 137].

Реалізація зазначених складових можлива лише за наявності чітко визначеного конституційно-правового механізму введення відповідного режиму. Так, відповідно до ст. 92 Конституції України правовий режим воєнного стану визначається виключно законами. Водночас чинне законодавство наділяє Президента України повноваженнями щодо прийняття рішень про запровадження особливих правових режимів, що фактично

означає перехід від звичайного функціонування держави до управління в умовах особливих правових режимів [233, с. 194].

Особливий обсяг повноважень Президента України при виборі умов (підстав) для впровадження особливих правових режимів закріплений нормами Конституції України, а також положеннями ст. 4 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» [181] та ст. 4 Закону України «Про оборону України» [179]. У цьому контексті Президент України не лише здійснює керівництво у сфері оборони і безпеки, а й уособлює в собі статус глави держави, гаранта державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, Голови Ради національної безпеки та оборони України (далі – РНБО) і Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України [233, с. 198].

Водночас механізм запровадження воєнного чи надзвичайного стану не обмежується виключено діяльністю Президента України, а передбачає залучення інших органів публічної влади. Так, правову основу такого запровадження надзвичайного стану становлять норми Конституції України та низка спеціальних законів, серед яких Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 05.03.1998 № 183/98-ВР [183]. Відповідно до ст. 4 вказаного нормативного акта та ст. 106 Конституції України РНБО подає пропозиції щодо введення воєнного або надзвичайного стану, після чого Президент України видає відповідний Указ, який підлягає обов’язковому розгляду і затвердженню Верховною Радою України [183].

Варто підкреслити, що запровадження надзвичайного чи воєнного стану не означає припинення діяльності органів державної влади. Навпаки воєнний стан наприклад вводиться з метою створити умови для здійснення органами державної влади, військовим командуванням, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями наданих їм повноважень у разі воєнної загрози [222, с. 73].

Водночас введення таких особливих режимів істотно змінює порядок реалізації їхніх повноважень. Законодавством перебачено безперервну

діяльність Верховної Ради України, можливість надання Президентом України додаткових повноважень органам влади на відповідній території, а також активне залучення військового командування (Головний орган військового управління Національної гвардії України, Служба безпеки України, Військова служба правопорядку у Збройних Силах України) до здійснення заходів правового режиму надзвичайного стану, зокрема у взаємодії з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Координація діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій в умовах надзвичайного стану в частині, що не належить до повноважень РНБО покладається на уряд. При цьому Президент України має право створювати оперативні штаби для координації дій вказаних суб'єктів.

Зміст правового режиму надзвичайного стану конкретизується через систему заходів, які можуть запроваджуватися указом Президента України про введення надзвичайного стану. До таких заходів, зокрема, належать особливий режим в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування на території, де введено надзвичайний стан, обмеження руху транспортних засобів та їх огляд, посилення охорони громадського порядку, заборона проведення масових заходів, а також примусове відчуження або вилучення майна у юридичних і фізичних осіб. Відповідні заходи передбачені ст. 16–18 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» [181].

Щодо правового режиму воєнного стану, то він запроваджується указом Президента України виключно за наявності обставин, які «становлять загрозу цілісності держави, нормальному життю суспільства і має відповідати принципам державної, суспільної необхідності, об'єктивності, доцільності та відповідальності за можливі наслідки для держави та суспільства загалом» [206, с. 302].

В умовах воєнного стану військове командування у взаємодії з органами виконавчої влади, військовими адміністраціями, органами місцевого самоврядування отримує координаційні та виконавчі

повноваження для запровадження та реалізації заходів особливого правового режиму на територіях, де запроваджено воєнний стан. Водночас Президентом України за наявності подання від обласних державних адміністрацій або від військового командування можуть утворюватися тимчасові державні органи – військові адміністрації.

Особливого значення в умовах надзвичайного та воєнного стану набуває питання обмеження прав і свобод людини і громадянина. Відповідно до ст. 64 Конституції України в умовах надзвичайного та воєнного стану допускається встановлення окремих обмежень прав і свобод [29]. Указ Президента України про введення надзвичайного та воєнного стану повинен містити вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини та громадянина, які тимчасово обмежуються, а також перелік тимчасових обмежень прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку їх дії. При цьому перелік обмежень конституційних прав і свобод, передбачених Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану», є вичерпними і не підлягає розширеному тлумаченню (ч. 2 ст. 22), а введення інших обмежень забороняється [181]. Водночас Конституція України встановлює перелік прав, які не можуть бути обмежені навіть в умовах надзвичайного стану, що узгоджується з міжнародно-правовими стандартами, зокрема положеннями ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, відповідно до яких тимчасові обмеження допускаються лише за наявності реальної загрози державі та без будь-якої дискримінації.

Поряд із правовими режимами надзвичайного та воєнного стану законодавство України передбачає спеціальні механізми реагування на надзвичайні ситуації, зокрема ті, що виникають унаслідок природних, техногенних, епідемічних та інших небезпечних чинників. Правову основу такого реагування становить Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI [274, с. 46]. За змістом цього Кодексу, надзвичайна ситуація розглядається як особлива обстановка на певній території, суб’єкті

господарювання або водному об'єкті, що супроводжується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення та може бути спричинена аварією, катастрофою, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження чи іншою небезпечною подією. Її наслідками можуть бути загроза життю і здоров'ю людей, людські втрати, значна кількість постраждалих, істотні матеріальні збитки, неможливість проживання населення на відповідній території або провадження на ній господарської діяльності [74].

Окремо Законом України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» від 13.07.2000 р. регламентовано правовий режим надзвичайної екологічної ситуації, який «може тимчасово запроваджуватися в окремих місцевостях у разі виникнення надзвичайних екологічних ситуацій і спрямований на попередження людських і матеріальних втрат, відвернення загрози життю і здоров'ю громадян, а також усунення негативних наслідків надзвичайної екологічної ситуації» [175]. Окрема місцевість України оголошується зоною надзвичайної екологічної ситуації Указом Президента України за поданням РНБО або Кабінету Міністрів України, який затверджується Верховною Радою України протягом двох днів. Запровадження правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації передбачає виділення державою та/або органами місцевого самоврядування додаткових фінансових і матеріальних ресурсів для нормалізації екологічного стану та відшкодування завданих збитків, а також реалізацію державних цільових програм. За наявності підстав у межах такої зони може бути введено правовий режим надзвичайного стану відповідно до закону [175].

У науковій доктрині до особливих або надзвичайних адміністративно-правових режимів також зараховують режим у районі проведення антитерористичної операції. Як зазначають Л. Чистоклетов, О. Хитра, Л. Остапенко та Р. Скриньковський, цей режим був запроваджений із прийняттям Закону України «Про боротьбу з тероризмом» у 2003 році [256, с. 6004]. Фактичне проведення антитерористичної операції на Сході України

слід пов’язувати з уведенням у дію рішення РНБО України від 13.04.2014 Указом Президента України від 14.04.2014 № 405/2014 «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» [184]. Відповідно до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 № 638-IV режим у районі проведення антитерористичної операції передбачає встановлення на відповідній території спеціального порядку на час її проведення, у межах якого суб’єкти боротьби з тероризмом можуть наділятися додатковими повноваженнями, необхідними для звільнення заручників, захисту життя і здоров’я громадян, забезпечення безпеки населення та підтримання функціонування органів публічної влади, підприємств, установ і організацій [150]. Вказаний правовий режим, на думку М. Ю. Веселова, не може бути ототожнений із самою антитерористичною операцією, однак за своїми юридичними та фактичними ознаками має розглядатися як особливий адміністративно-правовий режим змішаного, або гібридного, характеру [26, с. 64].

Необхідно зазначити, що у квітні 2014 році було також прийнято Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [161] від 15.04.2014 № 1207-VII. В статті 4 цього закону передбачено, що правовий режим тимчасово окупованої території спрямований на забезпечення прав громадян України, які проживають на такій території, та визначається, змінюється або скасовується законами України, а в умовах воєнного стану – Кабінетом Міністрів України. Законом передбачено, що на тимчасово окупованій території діє особливий правовий режим, який встановлює спеціальний порядок перетину адміністративної межі, реалізації прав і свобод громадян, укладення правочинів, а також проведення виборів і референдумів.

Таким чином, встановлено, що категорія «режим» є базовою для розуміння надзвичайних правових режимів і відображає впорядковану систему правових засобів, спрямованих на регулювання суспільних відносин в особливих, кризових умовах. Правовий режим є самостійною юридичною

категорією, що охоплює не лише сукупність правових норм, а й комплекс соціальних та організаційних чинників, які визначають особливий порядок правового впливу, співвідношення дозволів, заборон і обмежень. Правовий режим необхідно відмежовувати від правового регулювання: якщо перше характеризує загальний механізм нормативного впливу, то друге є формою його конкретизації залежно від умов, часу та території дії.

Адміністративно-правовий режим є різновидом правового режиму, що реалізується за допомогою адміністративно-правових засобів у сфері публічного управління та забезпечує впорядкування суспільних відносин у діяльності публічної адміністрації. Водночас надзвичайний правовий режим – це спеціальний різновид адміністративно-правових режимів, що запроваджується за наявності виняткових обставин і характеризується тимчасовістю, розширенням повноважень органів публічної влади та можливістю «обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [181].

Надзвичайні адміністративно-правові режими класифікуються за підставами введення, характером загроз та масштабом обмежень і доповнюються виокремленням змішаних (гібридних) режимів.

Конституційно-правове закріплення та законодавче регулювання одночасно мають такі надзвичайні режими як надзвичайний стан, воєнний стан та надзвичайна екологічна ситуація, що забезпечує баланс між потребами національної безпеки і дотриманням принципів законності та пропорційності. Відповідно наведені вище режими не є тотожними, оскільки відрізняються за підставами введення, характером загроз, колом суб’єктів реалізації та масштабом обмежень. Окрім вказаних надзвичайних правових режимів можна виокремити також змішані або гібридні правові режими, наприклад режим антитерористичної операції.

1.2. Правова основа здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів

Питання правової основи здійснення судочинства є актуальним з моменту появи судів, оскільки саме вона визначає зміст, межі та механізми реалізації судової влади. Окремі аспекти законодавчого забезпечення судочинства в Україні досліджено у науковій публікації А. О. Сухарєвої та О. В. Крижановської, у якій законодавче забезпечення судочинства розглядається як система взаємопов'язаних нормативно-правових актів різної юридичної сили, що регулюють діяльність у сфері судочинства з урахуванням національного законодавства, міжнародних стандартів і принципу верховенства права [221, с. 136–137]. Як слушно відмічає М. І. Пипяк, ефективність функціонування судової системи безпосередньо залежить від чіткості, повноти й правильності нормативного закріплення положень, що регулюють діяльність судів: зрозумілі та однозначні норми забезпечують належне виконання судових функцій, тоді як нечіткі або фрагментарні законодавчі приписи спричиняють різне їх тлумачення, правову невизначеність і, відповідно, ускладнюють стабільність судової практики [134, с. 100]. Водночас у сучасних умовах, з огляду на запровадження надзвичайних правових режимів, питання правової основи здійснення судочинства набуває ще більшого значення. Особливі обставини вимагають оперативної адаптації діяльності судів до нових викликів, що спрямована на забезпечення безперервності та ефективності здійснення правосуддя навіть у кризових ситуаціях.

Передусім необхідно звернути увагу на зміст поняття «правова основа». Саме по собі слово «основа» має низку значень, зокрема: а) те, на чому що-небудь ґрунтується, тримається, базується; б) найважливіша частина змісту чого-небудь; в) головні засади, підвалини чого-небудь (моралі, поведінки тощо) тощо [24, с. 860]. Відповідно, у юридичному значенні правову основу організації та діяльності органів публічної влади

доцільно розглядати як систему нормативно-правових актів, за допомогою яких визначаються їх правовий статус, завдання, повноваження, організаційна структура, форми реалізації компетенції та порядок взаємодії з іншими суб'єктами публічного управління. Специфіка таких актів полягає в тому, що вони переважно встановлюють обов'язкові правила поведінки, визначають межі владного розсуду та закріплюють юридично обов'язковий порядок діяльності відповідних органів [63].

У науковій доктрині поряд із поняттям «правова основа» широко застосовуються також терміни «правове забезпечення» та «правове регулювання». З метою уникнення ототожнення цих категорій вважаємо доцільно провести їх розмежування.

Поняття правового регулювання у Великому тлумачному словнику української мови визначається через дієслово «регулювати» – тобто «впорядковувати що-небудь, керувати чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі» [24, с. 1206]. Г. О. Саміло визначає правове регулювання як «вплив права на суспільні відносини за допомогою спеціальних юридичних засобів, переважно норм права» [204, с. 273]. М. Кельман і Р. Кельман зазначають, що це поняття є багатоаспектним, а його сутність полягає у впорядкуванні суспільних відносин за допомогою права [66, с. 18]. Подібного підходу дотримується й В. М. Прилипко, який під правовим регулюванням розуміє врегулювання, упорядкування суспільних відносин, здійснюване державою за допомогою сукупності правових засобів, юридичного закріплення, охорони й розвитку [149, с. 62]. В. І. Теремецький правове регулювання розглядає як певний механізм, утворений елементами, поєднаними у цілісну систему, які перетворюють право зі статичного у динамічне явище [225, с. 208].

Отже, у науковій доктрині існує загальноприйнятий підхід до розуміння правового регулювання як процесу впливу права на суспільні відносини через встановлення обов'язкових правил поведінки.

Водночас поняття правового забезпечення має інший зміст, адже воно «включає в себе не лише правове регулювання, а й виконання права як засобу управління стосовно конкретної сфери суспільних відносин» [228, с. 47]. У Великому тлумачному словнику української мови слово «забезпечувати» трактується як «створювати надійні умови для здійснення чого-небудь» [24, с. 374]. Відповідно, правове забезпечення означає сукупність правових норм, що регламентують правові взаємини та юридичний статус [24, с. 374]. Автори навчального посібника «Правові основи адміністрування в суді» визначають правове забезпечення діяльності суду як «комплексну діяльність, спрямовану на створення умов для ефективного здійснення судами своїх функціональних повноважень, що включає консультативні, методичні, організаційні та інформаційні заходи, реалізовані на постійній основі спеціально визначеними суб'єктами» [146, с. 26].

Таким чином, вищенаведені підходи дозволяють зробити висновок, що правова основа є нормативним фундаментом, правове регулювання – процес впливу права на суспільні відносини, а правове забезпечення – організаційно-функціональним механізмом реалізації правових норм [264, с. 44].

Поряд із наведеними поняттями окремої уваги потребує розмежування категорій «правова основа» та «правові засади». В. В. Безега звертає увагу на те, що в науковій доктрині категорія «засади» тлумачиться неоднаково. З одного боку, її нерідко ототожнюють із принципами, розглядаючи ці поняття як близькі за змістом або синонімічні. З іншого боку, засади можуть розумітися ширше – як нормативно визначена сукупність положень, що закріплюють основні правові орієнтири, параметри та юридично значущі характеристики певної сфери правового регулювання [5, с. 90].

Категорія «засади» широко використовується в Конституції України, що підтверджує її універсальний характер у системі конституційно-правового регулювання. Зокрема, у розділі I «Загальні засади» вона застосовується для позначення фундаментальних основ організації державної влади, серед яких закріплено принцип її поділу на законодавчу, виконавчу та

судову [80]. У ст. 92 Конституції України поняття «засади» використовується для визначення кола питань, що мають регулюватися виключно законами України, зокрема у сфері судової експертизи. Натомість у ст. 129 Основного Закону категорія «засади» розкривається через систему основоположних принципів судочинства, до яких належать рівність учасників процесу перед законом і судом, змагальність сторін, забезпечення права на захист, гласність судового процесу, розумні строки розгляду справи, право на апеляційний перегляд та обов'язковість судового рішення [80].

Категорія «засади» використовується і в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII. Зокрема, вже назва розділу І цього Закону – «Засади організації судової влади» – свідчить про застосування відповідного поняття для позначення базових положень функціонування судової системи. У змісті Закону ця категорія конкретизується через основоположні вимоги до здійснення правосуддя, насамперед верховенство права, рівність учасників судового процесу перед законом і судом, незалежність судів, доступність правосуддя та обов'язковість судових рішень [185].

Наведені положення дають підстави зробити висновок, що категорії «правові засади» та «правова основа» не є тотожними. Відповідно до Великого тлумачного словника української мови, поняття «засада» охоплює декілька смислових рівнів: по-перше, основу або підґрунтя певного явища; по-друге, вихідне положення, принцип чи правило, на якому ґрунтується відповідна діяльність; по-третє, спосіб або метод її здійснення [24, с. 418].

Отже, правова основа – це те що регулює, тобто реальні закони та інші нормативні акти, а правові засади – це те як регулює, тобто це принципи, на яких ґрунтується застосування права. Це підтверджується положеннями ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», згідно з якою суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права. Отже, законодавець не ототожнює категорії «засада» та

«основа» і прямо вказує, що основою є Конституція України та закони, тоді як засади є відмінним поняттям.

Ключовим елементом що об'єднує ці поняття, виступає правова норма – базовий структурний компонент правової системи, який визначає зміст і спрямованість регулятивного впливу права. Саме через правові норми реалізується взаємозв'язок між правовою основою, правовим регулюванням і правовим забезпеченням, оскільки вони визначають межі поведінки суб'єктів і встановлюють механізми реалізації їх прав та обов'язків.

Б. Мельниченко зазначає, що через складність і багатогранність відносин у сфері публічного управління норми, що їх регулюють, мають спільний юридичний зміст, але відрізняються за різними критеріями – зокрема, за галузевою належністю (конституційні, адміністративні, фінансові тощо) та за їх роллю у здійсненні повноважень органів влади (матеріальні й процесуальні) [111, с. 174]. Така внутрішня диференціація норм зумовлює необхідність їх упорядкування та підпорядкування в межах системи нормативно-правових актів.

У цьому контексті важливим є визначення самого поняття нормативно-правового акта. Відповідно до ч. 2 ст. 8 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24.08.2023 № 3354-IX нормативно-правовий акт – це «офіційний документ, прийнятий (виданий) суб'єктом правотворчої діяльності в установленому Конституцією України та (або) законом порядку у письмовій формі (крім випадків, визначених ч. 2 ст. 47 цього Закону), який містить норму (норми) права і розрахований на неодноразову реалізацію» [182].

Систематизація цих актів можлива на підставі різних критеріїв. Водночас однією з найпоширеніших безсумнівно є класифікація нормативно-правових актів за юридичною силою, оскільки саме від неї залежить їх місце в ієрархії джерел права та пріоритетність під час правозастосування.

На думку В. О. Котюка, нормативно-правові акти за юридичною силою поділяються на: 1) конституцію – має найвищу юридичну силу, усі інші акти

повинні їй відповідати; 2) закони – ухвалюються парламентом або референдумом; 3) міжнародно-правові акти – ратифіковані парламентом, мають силу законів і пріоритет у разі суперечності; 4) інтерпретаційно-правові акти – офіційні тлумачення Конституції та законів Конституційним Судом України; 5) нормативно-правові договори – укладаються між вищими органами влади (наприклад, Конституційний договір 1995 р.); 6) підзаконні акти – приймаються органами державної влади, місцевого самоврядування та іншими суб'єктами [88, с. 159].

Розширену класифікацію нормативно-правових актів запропонували М. В. Цвік, О. В. Петришин та ін. Науковці пропонують розрізняти їх за: «суб'єктами правотворчості – акти, прийняті народом, главою держави, органами законодавчої, виконавчої влади, органами місцевого самоврядування; обсягом і характером дії – акти загальної дії, акти обмеженої дії (спеціальні), акти виняткової дії (надзвичайної); галузевою належністю – акти, які містять норми конституційного, адміністративного, цивільного, трудового, сімейного права тощо; зовнішньою формою вираження – закони, укази, постанови, рішення, розпорядження, накази тощо» [55, с. 281].

В ієрархії нормативно-правових актів держави важливе місце посідають закони, оскільки саме вони врегульовують найбільш значущі суспільні відносини та мають вищу юридичну силу порівняно з підзаконними актами. Ю. І. Матвєєва звертає увагу на те, що закон є особливим видом нормативно-правового акта, який виражає волю народу, приймається вищим представницьким органом державної влади, містить загальнообов'язкові правові норми та спрямований на регулювання ключових сфер суспільного життя. Крім того, закон посідає пріоритетне місце в системі нормативно-правових актів, ухвалюється з дотриманням спеціальної юридичної процедури та має визначену структуру і реквізити [108, с. 18].

М. О. Теплюк і О. І. Ющик наголошують, що саме закони формують нормативний фундамент правової системи, визначаючи загальні засади та цілі державної діяльності. Натомість підзаконні нормативні акти деталізують та адаптують положення законів до реальних умов, перетворюючи ідеальне право на реально діюче, забезпечуючи практичну реалізацію законодавчих норм [224, с. 39–40]. На важливість дотримання співвідношення між законами та підзаконними актами звертається увага й у Листі Міністерства юстиції України «Щодо порядку застосування нормативно-правових актів у разі існування неузгодженості між підзаконними актами» від 30.01.2009 № Н-35267-18 зазначено, що «вища юридична сила закону означає, що всі підзаконні нормативно-правові акти приймаються на їх основі й за своїм змістом не повинні суперечити їм. Підпорядкованість таких актів законам закріплена в положеннях Конституції України» [272].

З огляду на це доцільно перейти до нормативного визначення підзаконного акта. Відповідно до ст. 17 Закону України «Про правотворчу діяльність» підзаконний нормативно-правовий акт – це акт, прийнятий (виданий) суб’єктом правотворчої діяльності на основі та на виконання Конституції України, законів, чинних міжнародних договорів України та спрямований на їх реалізацію [182].

З урахуванням різноманіття підзаконних нормативно-правових актів у науковій літературі пропонуються різні підходи до їх класифікації. Зокрема, О. Л. Дзюбенко розмежовує такі акти залежно від суб’єкта їх прийняття, сфери дії та кола адресатів. За цими критеріями підзаконні акти бути загальними, якщо приймаються органами загальної компетенції та поширюються на всю територію держави; відомчими, якщо видаються центральними органами виконавчої влади для регулювання відносин у відповідній сфері; місцевими, якщо ухвалюються уповноваженими органами в межах певної адміністративно-територіальної одиниці; або локальними, якщо приймаються в межах підприємств, установ чи організацій для врегулювання питань їх внутрішньої діяльності [43, с. 19].

Вищенаведена ієрархія нормативно-правових актів є визначальною і для організації судової влади та здійснення судочинства особливо в умовах надзвичайних ситуацій. А тому правова основа діяльності судів під час дії надзвичайних правових режимів, на наше переконання, являє собою ієрархічну сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, що визначають їх організацію, повноваження та процедури з метою забезпечення безперервності, стабільності і законності здійснення правосуддя навіть у кризових умовах» [264, с. 45].

Враховуючи наведені класифікації, аналіз правової основи здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів доцільно розпочати з розгляду найвищих за юридичною силою норм – конституційних положень. В Конституції України визначено систему прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, а також засади організації державної влади. Так, у ст. 55 Конституції кожному гарантовано «право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб», а у ст. 64 передбачено, що це право не може бути обмежене в період дії воєнного або надзвичайного стану» [80].

У цьому контексті важливо звернутися до міжнародно-правових стандартів, що визначають допустимі межі обмеження прав людини під час надзвичайних правових режимів. Так, Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року, яка ратифікована Україною 17.07.1997, містить окрему ст. 15 щодо можливості відступу від зобов'язань під час надзвичайної ситуації. Передбачається, що «під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом» [79]. Водночас такі заходи не можуть стосуватися низки прав: «ст. 2 (право на життя), ст. 3 (заборона катування), п. 1 ст. 4

(заборона рабства та підневільного стану) та ст. 7 (ніякого покарання без закону), крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій» [79]. Отже, ст. 7 Конвенції гарантує дію принципу законності кримінальної відповідальності за будь-яких умов, навіть у час війни чи надзвичайного стану. При цьому ефективне і безперервне функціонування судової влади є необхідною передумовою дотримання ст. 7 Конвенції, адже без належного судового контролю цей принцип втрачає зміст і практичну значущість.

Положення Конвенції узгоджуються з нормами Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16.12.1966 [112] та Сіракузькими принципами, оприлюдненими 28.09.1985, які підкреслюють, що юрисдикція звичайних цивільних судів повинна зберігатись навіть під час надзвичайного стану, з метою забезпечення судового захисту прав, від яких не допускається відступ [311]. На думку В. П. Бойко, вищевказаний пакт належить до так званих «м'яких» міжнародних та європейський актів, які стосуються правосуддя. Науковець пояснює їх м'якість не необов'язковістю до виконання, а фактично практичною незабезпеченістю їх виконання суб'єктами міжнародного права на відміну від Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини [14, с. 124].

Повертаючись до національного рівня, варто наголосити, що Конституція України встановлює засадничий принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову. Як передбачено у ст. 124 Основного закону України правосуддя здійснюють виключно суди, а делегування їх функцій іншим суб'єктам не допускається [80]. Вказане положення також конкретизовано в законодавчих актах. Так, у ст. 31 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» передбачено, що «правосуддя на території, де введено надзвичайний стан, здійснюється лише судами, створеними відповідно до Конституції України і прямо заборонено введення будь-яких скорочених або прискорених форм судочинства» [181]. Аналогічний підхід закріплено у ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», який визначає неприпустимість припинення повноважень

судів в умовах воєнного стану, заборону скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства. Законодавець передбачає, що «в умовах правового режиму воєнного стану суди діють виключно на підставі, в межах повноважень та в спосіб, визначені Конституцією України та законами України, а їх повноваження в умовах правового режиму воєнного стану не можуть бути обмежені» [181]. Таким чином, навіть в складних умовах воєнного стану судова влада в Україні зберігає свою безперервність і діє виключно на підставі Конституції та законів України, що забезпечує реалізацію принципу верховенства права.

Окрім вищевказаного, конституційні норми також закріплюють чіткі гарантії незалежності і самостійності судів (ст. ст. 126, 129) [80], які конкретизовано Законом України «Про судоустрій і статус суддів», що визначає організаційні та функціональні засади функціонування судової влади. Зокрема, ст. 3 вказаного закону заборонено створення надзвичайних та особливих судів [185].

Після введення 24.02.2022 воєнного стану Указом Президента України № 64/2022 до зазначеного закону було внесено низку змін, спрямованих на забезпечення гнучкості й безперервності роботи судової системи в умовах воєнного стану.

Одним із найперших таких актів став Закон України «Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ» від 03.03.2022 № 2112-IX. Законом передбачено, що у разі неможливості здійснення правосуддя через воєнний стан чи інші надзвичайні обставини територіальна підсудність справ може бути змінена рішенням Вищої ради правосуддя (далі – ВРП) або, за потреби, розпорядженням Голови Верховного Суду [159].

Як зауважує В. П. Бойко, нормативно-правові акти, якими керується суд під час здійснення правосуддя, є розгалуженими і різноплановими. Відповідно до наведеної науковцем класифікації, Закон України «Про

судоустрій і статус суддів» «належить до спеціального законодавства, що регулює судову діяльність, нарівні з такими законами, як: «Про судовий збір», «Про судову експертизу», «Про забезпечення права на справедливий суд», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», «Про доступ до судових рішень», «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень», «Про відновлення довіри до судової влади в Україні», «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» тощо» [15, с. 73].

Вищенаведені законодавчі акти мають переважно загальний характер і визначають фундаментальні засади роботи судової влади як у звичайних умовах, так і в умовах надзвичайних правових режимів. Проте реальне здійснення правосуддя в особливих умовах неможливе без процесуальних актів, які регламентують порядок розгляду справ. Тому правову основу судочинства в умовах надзвичайних правових режимів доцільно розглядати як сукупність двох підгруп законодавчих актів:

1) організаційні закони;

2) процесуальні закони – Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України), Господарський процесуальний кодекс України (далі – ГПК України), Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) та Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАС України). Саме процесуальні норми забезпечують практичну можливість реалізації права на судовий захист. У зв’язку з пандемією COVID-19 та воєнним станом їх зміст був істотно оновлений. Законом від 30.03.2020 № 540-IX учасникам справ уперше дозволено брати участь у засіданнях у режимі відеоконференції поза межами суду [154]. Надалі Законом від 23.05.2024 № 3755-IX було внесено зміни до ст. 212 ЦПК України, ст. 197 ГПК України та ст. 195 КАС України, якими передбачено обов’язок подавати заяву про участь у відеоконференції не пізніше ніж за 5 днів до судового засідання [153].

Отже, організаційні та процесуальні закони у своїй сукупності формують цілісну і стійку правову основу, яка забезпечує безперервність і доступність правосуддя навіть у надзвичайних умовах. Відповідно доцільно погодитись з Б. О. Гірським, що специфіка діяльності суду як інституції, відповідальної за здійснення правосуддя, полягає, зокрема, у підпорядкованості всієї адміністративної та організаційної роботи головній меті – забезпеченню належного і ефективного процесу судочинства [35, с. 120].

Правова основа здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів формується цілим комплексом актів, серед яких особливе місце посідають підзаконні акти. Їх роль зумовлена насамперед здатністю оперативно забезпечити адаптацію судової системи до кризових умов.

В. П. Бойко серед підзаконних актів, що забезпечують правосуддя виокремлює ті, шо готуються та видаються й затверджуються спеціальними суб'єктами публічної адміністрації судової гілки влади [14, с. 128]. Саме такі акти, з огляду на оперативність їх ухвалення безсумнівно стали першими інструментами забезпечення безперервної діяльності судів у надзвичайних умовах.

Одним із прикладів таких актів є наказ ДСА України від 29.01.2019 № 93, яким затверджено «Типовий план забезпечення безперервної діяльності суду» та «Методичні рекомендації щодо безпеки в надзвичайних ситуаціях» [115]. Цей План чітко визначає порядок дій суду у разі порушення звичайного режиму роботи та покладає на кожного працівника обов'язок знати і дотримуватися алгоритму дій у таких випадках. Його головною перевагою є універсальність і можливість адаптуватися до різних видів надзвичайних обставин, зокрема епідемій [75, с. 268]. Особливо важлива роль у цьому процесі покладається на керівника апарату суду або уповноважену ним особу, відповідальних за забезпечення резервним робочим приміщенням суду, оснащеним необхідними засобами для електронної комунікації та відеоконференцзв'язку тощо [231]. Отже,

вищезазначений план є одним із ключових актів, які формують практичну основу для гарантування безперервності правосуддя в період дії надзвичайних правових режимів.

Першим реальним випробуванням цих механізмів стала пандемія COVID-19. На виконання Постанови Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» від 17.03.2020 № 211 «Рада суддів України затвердила рекомендації щодо встановлення особливого режиму роботи судів України задля убезпечення населення України від поширення гострих респіраторних захворювань та коронавірусу COVID-19, який віднесено до особливо небезпечних інфекційних хвороб» [192]. Особливий режим роботи судів України передбачав обмеження діяльності до основних процесуальних функцій, що включало: відкладення розгляду справ, крім невідкладних, проведення засідань у форматі відеоконференції або письмового провадження, обмеження проведення непроцесуальних заходів, зменшення кількості судових засідань на день, припинення особистого прийому громадян, обмеження участі сторонніх осіб у засіданнях і допуск осіб із ознаками захворювання до приміщень суду; дистанційне ознайомлення з матеріалами справи. Значення цих рекомендацій полягає в тому, що їх виконання під час пандемії забезпечило безперервне функціонування судів в особливому режимі, а пізніше стало основою для швидкої адаптації судової системи після введення воєнного стану.

Після початку повномасштабної збройної агресії РФ проти України 24.02.2022 Рада суддів України прийняла рішення № 9 «Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні в умовах припинення повноважень ВРП та воєнного стану у зв’язку зі збройною агресією збоку Російської Федерації» [269]. У документі особливо акцентовано увагу на необхідності дотримання важливого принципу: роботу судів не можна зупиняти навіть у воєнний чи надзвичайний час. Виняток становлять лише ті ситуації, коли існує очевидна

загроза для здоров’я, життя та безпеки відвідувачів і працівників суду. В таких випадках допускається тимчасове зупинення роботи судів до усунення обставин, що їх спричинили.

Варто зауважити, що Рада суддів України є вищим органом суддівського самоврядування в період між з’їздами суддів. Суддівське самоврядування відповідно до ст. 130 Конституції України діє для вирішення питань внутрішньої діяльності судів [80]. У період дії надзвичайних правових режимів така діяльність набуває ключового значення, оскільки без оперативного врегулювання внутрішніх питань неможливо забезпечити належну та безперебійну роботу судів. З огляду на це, акти органів суддівського самоврядування закономірно стають важливою складовою правової основи функціонування судової влади.

У березні 2022 року Рада суддів України видала рекомендації щодо діяльності судів у період воєнного стану [122], якими, зокрема, передбачено можливість відкладення розгляду справ (крім невідкладних судових справ) та проведення судових засідань у режимі відеоконференції. Необхідно зазначити, що крім вказаних, Рада суддів України прийняла низку інших важливих документів, серед яких:

– рішення «Про затвердження рекомендацій щодо роботи судів в умовах воєнного стану» від 05.08.2022 № 23, яким рекомендовано «судам усіх рівнів та юрисдикцій, усім органам та установам системи правосуддя розробити плани реагування на надзвичайні ситуації в особливий період (на період воєнного стану в Україні)» [273];

– рішення «Щодо підвищення використання інструментів електронного судочинства» від 05.08.2022 № 26, яким, зважаючи на обмежене фінансування в умовах воєнного стану, рекомендовано судам активніше застосовувати електронну пошту та мобільні засоби для обміну процесуальними документами [271].

Таким чином, вищезгадані акти фактично сформували практичний механізм забезпечення роботи судів у період воєнного стану. Особливістю

цього механізму є те, що Конституція України та закони встановлюють лише загальні гарантії – непорушність права на судовий захист та заборону припинення роботи судів, – однак не визначають алгоритм реалізації цих гарантій у кризових умовах. Натомість рішення Ради суддів України конкретизують відповідні заходи.

Водночас правовий статус актів органів суддівського самоврядування, зокрема рішень Ради суддів України, залишається недостатньо визначеним на нормативному рівні. У цьому контексті слушною є позиція О. С. Білової, яка розглядає рішення органів суддівського самоврядування як правовий документ, що відображає колективну волю суддівської спільноти, приймається відповідним органом у межах його компетенції та спрямовується на врегулювання питань діяльності судів або вирішення окремих організаційних питань. Такі рішення мають корпоративно-обов'язковий характер, ухвалюються у встановленій процедурі та слугують реалізації завдань і функцій суддівського самоврядування [9, с. 129]. В. О. Кібець відносить такі рішення до нормативно-правових актів спеціального характеру, проте звертає увагу на відсутність законодавчого закріплення їх юридичної сили. Відтак постає очевидна потреба у вдосконаленні даної прогалини через розроблення окремого законопроекту «Про суддівське самоврядування», який би на законодавчому рівні закріпив форму та юридичну силу нормативно-правових актів, прийнятих органами суддівського самоврядування [67, с. 9]. Отже, хоча ці рішення не є нормативно-правовими актами у формальному значенні, але вони мають істотне значення для регулювання внутрішніх питань діяльності судів, особливо в умовах надзвичайних правових режимів.

Серед підзаконних актів спеціальних суб'єктів публічної адміністрації судової гілки влади необхідно звернути увагу на ключові акти ВРП. Остання, відповідно до Закону України «Про Вищу раду правосуддя» від 21.12.2016 № 1798-VIII, є колегіальним, незалежним конституційним органом державної влади та суддівського врядування [151]. ВРП уповноважена приймати

рішення, ухвали та постанови. Зокрема, рішенням від 17.08.2021 № 1845/0/15-21 було затверджено Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі – ЄСІТС). Саме завдяки ЄСІТС та електронному судочинству вдалося забезпечити безперервність розгляду справ судами спочатку під час пандемії COVID-19, а згодом і воєнного стану на території України. Крім того, ВРП було затверджено Положення про Державну судову адміністрацію України (рішення від 17.01.2019 № 141/0/15-19), Порядок ведення Єдиного державного реєстру судових рішень (рішення від 19.04.2018 № 1200/0/15-18) та низку інших актів, що істотно впливають на організаційне та функціональне забезпечення діяльності судів.

Необхідно зазначити, що до 03.03.2022 ВРП також мала повноваження змінювати територіальну підсудність судів України. Втім зважаючи на відсутність повноважного складу ради після введення воєнного стану у лютому 2022 року та нагальну необхідність зміни підсудності судів у зв'язку з бойовими діями та окупацією деяких територій України в законодавство було внесено зміни і надано таке повноваження Верховному Суду. Так, розпорядженням Голови Верховного Суду від 08.03.2022 № 2/0/9-22 було змінено підсудність справ судів Харківської і Чернігівської областей. Аналогічні рішення приймалися щодо судів Запорізької, Миколаївської, Харківської, Чернігівської, Херсонської Луганської, Донецької областей. Водночас паралельно з деокупацією відбувався процес відновлення діяльності судових інстанцій на деокупованих територіях [75, с. 302–303]. Таким чином, розпорядження Голови Верховного Суду забезпечили безперервність здійснення правосуддя та реалізацію основоположного права людини і громадянина на судовий захист на територіях, де була реальна загроза окупації чи активних бойових дій.

При цьому після формування повноважного складу ВРП за результатами XIX позачергового з'їзду суддів України у січні 2023 року вона також відновила прийняття рішень, що стосуються відновлення роботи судів

та зміни їх підсудності. Наприклад, рішенням ВРП від 30.05.2023 № 566/0/15-23 з 01.06.2023 було змінено територіальну підсудність судових справ судів Херсонської області [152].

До окремої групи актів правової основи здійснення судочинства під час дії надзвичайних правових режимів необхідно віднести організаційно-розпорядчі акти Верховного Суду, спрямовані на забезпечення діяльності судів у зоні бойових дій. Наприклад, розпорядження Голови Верховного Суду від 13.03.2022 № 6/0/9-22 містить детальні рекомендації для судів першої та апеляційної інстанцій на випадок захоплення населеного пункту або безпосередньої загрози цьому. Документ визначає чіткий порядок евакуації, вивезення судових справ, серверів і бухгалтерських документів, а також знищення матеріалів, що містять державну таємницю. За можливості рекомендовано евакуювати насамперед справи, що перебувають у провадженні суддів, або найважливіші провадження, особливо кримінальні, щодо осіб під вартою, неповнолітніх, особливо тяжких злочинів чи резонансних справ. У разі неможливості евакуації справ, вони підлягають безпечному зберіганню у сейфах у приміщенні суду [194].

Важливо зазначити, що розглядаючи правову основу здійснення судочинства під час надзвичайних правових режимів, необхідно звернути увагу, що на сайті деяких судів поряд з нормативно-правовими актами виділяють локальні акти, якими у своїй діяльності керується суд.

У словникових джерелах слово «локальний» тлумачиться як «той, який не виходить за певні межі; місцевий та властивий певному середовищу» [24, с. 626]. Сучасна правова енциклопедія за редакцією О. В. Зайчука визначає локальні правові норми як один із видів правових норм, що регулюють внутрішні правовідносини в державних й недержавних організаціях, соціальних угрупованнях, сприяючи підвищенню дієвості права завдяки конкретизації положень законів та інших нормативних актів і врахуванню особливостей місцевих умов під час їх реалізації [222, с. 180–181]. «Інакше кажучи, локальні нормативні акти є приписами, що регулюють внутрішнє

життя організації, наприклад, це правила внутрішнього трудового розпорядку, положення про оплату праці, посадові інструкції» [207, с. 48] та інші внутрішні акти, які забезпечують ефективне функціонування суду навіть в умовах дії надзвичайних правових режимів.

Науковці наголошують, що локальна нормотворчість у судах має виражену управлінську природу та передбачає діяльність уповноважених на це осіб із розробки, переробки та видання локальних нормативних актів. Такими суб'єктами виступають голова суду та керівник апарату, які відповідно до чинного законодавства правомочні в межах своїх адміністративних повноважень видавати накази та розпорядження (ст. ст. 24, 29, 34, 41, 152 Закону України «Про судоустрій та статус суду») або збори суддів, які в межах повноважень, передбачених ст. 126 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», можуть приймати відповідні колективні рішення [146, с. 37–38].

Наприклад, на сайті Хмельницького апеляційного суду до локальних нормативно-правових актів віднесено організаційно-розпорядчі документи голови суду [101]. «Діяльність голови суду пов'язана із визначенням і здійсненням ним системи адміністративних процедур, спрямованих на упорядкування внутрішньо-організаційних процесів конкретного суду за допомогою виконавчо-розпорядчих та індивідуально-владних рішень, наданих йому в межах управлінської компетенції з метою забезпечення ефективного функціонування суду та здійснення якісного правосуддя» [35, с. 122]. Відповідно до ч. 2 ст. 24 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» голова місцевого суду «з питань, що належать до його адміністративних повноважень, видає накази і розпорядження» [185].

У науковій доктрині під наказом розуміють акт правотворчості, який є «одним із способів вираження волі державних органів і їх посадових осіб, приймається з дотриманням певної процедури, має свою специфічну структуру та містить юридичні норми обов'язкові до виконання» [96]. Відповідно до Інструкції з діловодства в місцевих та апеляційних судах

України, затвердженої наказом ДСА України від 20.08.2019, «наказ тлумачиться як розпорядчий документ, який видає керівництво суду на правах єдиноначальності та в межах своєї компетенції, обов'язковий для виконання підлеглими» [162]. Прикладом такого акта є наказ голови Вознесенівського районного суду м. Запоріжжя від 13.03.2023 № 10-ОД, яким внесено зміни щодо особливого режиму роботи суду в умовах воєнного стану. Документ передбачав розгляд всіх категорій справ, що перебувають у провадженні суду, з урахуванням об'єктивних обставин загострення збройної агресії, зокрема ведення бойових дій на адміністративно-територіальній одиниці місця розташування суду [58].

Водночас головами судів видаються й розпорядження. Одним із таких є розпорядження голови Шостого апеляційного адміністративного суду «Про особливості роботи суду в умовах воєнного стану» від 08.04.2022 № 2, яким з з 11.04.2022 було встановлено особливий режим роботи суду [180].

На сайті Індустріального районного суду м. Дніпра окрім законів перелік локальних актів містить також акти затверджені керівником апарату суду, наприклад Положення про канцелярію суду затверджене наказом керівника апарату Індустріального районного суду міста Дніпропетровська від 03.11.2010 № 58 [119]. Відповідно до Типового положення про апарат суду затверджене наказом ДСА України від 08.02.2019 № 131 «керівник апарату суду відповідно до наданих повноважень правомочний затверджувати положення про структурні підрозділи і посадові інструкції працівників апарату суду» [169]. Такі акти врегульовують внутрішню діяльність суду, базуються на чинному законодавстві та враховують специфіку роботи відповідної установи.

Отже, локальні акти є широкою категорією, що охоплює різні за суб'єктами прийняття та змістом документи, зокрема організаційно-розпорядчі акти, які фокусуються на управлінні внутрішніми процесами суду та забезпечують його функціонування навіть у складних умовах.

Зважаючи на вищевикладене, можна зробити висновок, що правова основа здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів має багаторівневу та ієрархічно структуровану природу, що забезпечує безперервність і законність функціонування судової влади в кризових умовах. До її складових доцільно віднести:

1) конституційний рівень. Положення Конституції України закріплюють непорушність права на судовий захист, безперервність здійснення правосуддя та заборону створення надзвичайних судів;

2) міжнародно-правовий рівень. Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права визначають межі допустимого відступу від взятих державою зобов'язань та гарантії, які залишаються незмінними навіть у період війни чи надзвичайного стану;

3) законодавчий рівень, який включає:

а) закони організаційного характеру, зокрема закони України «Про судоустрій і статус суддів», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про правовий режим воєнного стану» та інші, які конкретизують порядок функціонування судів, визначають правила організації судової влади, підсудності та особливості діяльності в особливий період;

б) процесуальні закони – ЦПК України, ГПК України, КАС України, КПК України до змісту яких під час пандемії COVID-19 та після введення воєнного стану було внесено зміни з метою адаптації процесу судочинства до надзвичайних умов;

4) підзаконний рівень. До нього належать: укази Президента України, (зокрема про введення воєнного або надзвичайного стану), постанови Кабінету Міністрів України (наприклад, про встановлення на території України карантину), накази ДСА України, акти ВРП та голови Верховного Суду. Ці акти забезпечують оперативне реагування на загрози, адаптацію режиму роботи судів по всій країні та фактичну реалізацію конституційних гарантій здійснення судочинства навіть у кризових умовах;

5) локальний рівень. Акти голів судів, керівників апаратів судів регулюють внутрішні процеси конкретного суду, забезпечують адаптацію його роботи до умов реальної ситуації та мінімізують існуючі ризики для життя і здоров'я працівників і відвідувачів суду.

У сукупності всі ці рівні формують цілісну правову основу судочинства, яка не лише гарантує безперервність функціонування судової влади, а й забезпечує ефективну реалізацію права людини на судовий захист в умовах дії надзвичайних правових режимів.

1.3. Гарантії реалізації права на судовий захист в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні

Право на судовий захист є одним із фундаментальних елементів правового статусу особи та ключовою гарантією реалізації і захисту інших прав і свобод людини і громадянина. Його значення особливо зростає в умовах надзвичайних ситуацій, воєнного стану та правових трансформацій, що відбуваються в державі. Як зазначає І. Глиняний, захист прав людини в умовах сучасної України є важливим індикатором рівня «розвитку державних інституцій та спроможності суспільства захищати демократичні цінності навіть у кризових умовах» [36, с. 30]. У зв'язку з цим право на судовий захист перебуває у фокусі як міжнародного, так і національного правового регулювання.

На міжнародному рівні базові стандарти права на судовий захист закріплено, зокрема, «у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, відповідно до якої кожному гарантується право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом» [79].

У національній правовій доктрині поняття права на судовий захист отримало ширше теоретичне осмислення. Так, Л. В. Лемак визначає його як

«суб'єктивне публічне право особи на доступ до незалежного і безстороннього вирішення спорів за встановленою правовою процедурою на засадах верховенства права і справедливості» [97, с. 4]. Такий підхід підкреслює публічно-правову природу цього права та його нерозривний зв'язок із принципами правової держави. Розвиваючи зазначену позицію, Л. В. Півненко наголошує на природному й невідчужуваному характері цього права, яке за жодних умов не підлягає обмеженню. Автор підкреслює, що зміст цього права охоплює не лише можливість звернення до суду, а й обов'язок держави забезпечити обов'язковість і невідворотність виконання судового рішення за будь-яких умов [135, с. 139].

Узагальнюючи наявні підходи, І. В. Завальнюк класифікує дефініції права на судовий захист за кількома критеріями:

1) визначення, у яких акцент зроблено на матеріально-правовому або процесуальному аспекті досліджуваного права чи на їх діалектичному поєднанні;

2) визначення, у яких право на судовий захист розглядається як суб'єктивне право, об'єктивно-правове явище або як категорія, що поєднує суб'єктивну й об'єктивну сторони;

3) визначення, у яких право на судовий захист розглядається як конституційне право або як право людини;

4) визначення, у яких право на судовий захист тлумачиться як самостійне право або як гарантія реалізації інших прав і свобод людини та громадянина [52, с. 15–16]. Така класифікація свідчить про багатовимірність права на судовий захист, його складну правову природу та поєднання в ньому конституційного, процесуального, гарантійного й правозахисного змісту.

Водночас аналіз змісту ст. 6 Конвенції свідчить про те, що право на судовий захист нерозривно пов'язане з категорію справедливості. Так, С. В. Шевчук зазначає, що «сфера застосування ст. 6 Конвенції не обмежується лише судовим слуханням як таким. Судове провадження

розглядається як кульмінація змагального процесу, а справедливість цього процесу виступає його найголовнішою цінністю» [260, с. 235]. Словникові джерела трактують «справедливість» як об'єктивне, неупереджене ставлення до кого-, чого-небудь [24, с. 1224]. Отже, «будь-які дії, що йдуть усупереч поняттю справедливості, допущені на досудовій стадії можуть поставити під сумнів справедливий характер провадження загалом» [260, с. 235].

Попри значну кількість наукових досліджень, у правовій доктрині не сформовано єдиного підходу до розуміння права на справедливий суд. Дискусійним залишається, зокрема, питання співвідношення понять «право на справедливий суд» і «право на справедливий судовий розгляд», які окремі дослідники ототожнюють, що нерідко призводить до суперечливих теоретичних і практичних висновків.

Для подолання зазначеної невизначеності О. Прокопенко пропонує розмежовувати вузьке й широке розуміння права на справедливий суд. У вузькому значенні воно охоплює можливість звернення до суду для захисту порушеного права чи законного інтересу, тоді як у широкому – становить комплекс правомочностей, пов'язаних із доступом до суду, участю в розгляді справи, правом бути вислуханим, правом на оскарження та виконання судового рішення, а також ефективним поновленням порушених прав [188, с. 15].

Переходячи до аналізу поняття «право на справедливий судовий розгляд», необхідно звернути увагу на позицію М. Погорецького і С. Гриценка, які розглядають це право як комплексну правову конструкцію, що охоплює кілька груп елементів. До інституційних елементів автори відносять положення, які характеризують організацію судової системи та правовий статус суду, зокрема створення суду на підставі закону, його незалежність і безсторонність. Організаційно-функціональні елементи пов'язані як з організацією діяльності суду, так і з реалізацією процесуальних можливостей учасників судового процесу; до них належать доступ до правосуддя, рівність сторін, право на правову допомогу, публічність судового розгляду та

обов'язковість судових рішень. Функціональні елементи визначають процесуальний порядок здійснення правосуддя, насамперед змагальність процесу та розгляд справи упродовж розумного строку. Окремо виокремлюються спеціальні елементи, характерні передусім для кримінального провадження, зокрема презумпція невинуватості, право на захист і право на перекладача [137, с. 4–5].

Подібної, але більш узагальненої позиції дотримується І. Вахліс, який розглядає право на справедливий судовий розгляд як систему трьох взаємопов'язаних складових: інституційної, предметної та процесуальної. «Інституційний аспект передбачає функціонування в державі органу, заснованого на законі, незалежного й неупередженого, уповноваженого здійснювати правосуддя. Предметна складова права на судовий захист охоплює реальну можливість особи звернутися до суду без дискримінаційних чи надмірних бар'єрів, що обмежують доступ до правосуддя» [23, с. 430]. У підсумку предметом цього права є «забезпечення ефективного захисту прав фізичних і юридичних осіб від свавільного втручання публічної влади у приватне життя фізичної особи, а також вільне здійснення прав і законних інтересів юридичної особи» [97, с. 13].

Процесуальний компонент визначається як комплекс прав і обов'язків сторін судового процесу та суду, а також як система вимог до процедури здійснення правосуддя, що покликані забезпечити належний баланс між ними» [23, с. 430]. Такий підхід загалом є доцільним і дозволяє інтегрувати інституційні, організаційні та процедурні аспекти права на судовий захист в єдину цілісну концепцію.

Підсумовуючи наведені доктринальні підходи вважаємо за доцільне погодитись із думкою О. В. Ткалі, що саме право на справедливий суд є більш комплексною категорією, що охоплює одночасно право на справедливий судовий розгляд і право на доступ до суду [232, с. 68].

Доцільно погодитись з позицією М. О. Гетманцева, відповідно до якої право на судовий захист не вичерпується лише правом на звернення до суду,

оскільки виконання судового рішення є однією із самостійних та невід'ємних стадій судочинства. Науковець пропонує розуміти під цим правом комплекс юридичних дій, спрямованих на забезпечення його реалізації та утвердження авторитету держави як правової з метою захисту, поновлення порушених прав, свобод і законних інтересів фізичних, юридичних осіб, суспільства і держави [33, с. 95]. Наприклад, у справі Бурмич та інші проти України (Burmych and Others v. Ukraine) Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) підкреслив, що невиконання судових рішень порушує право заявників на справедливий судовий розгляд і є серйозною системною проблемою [282].

Право на судовий захист потребує не лише нормативного закріплення, а й реальних гарантій його реалізації. Відсутність дієвих механізмів захисту унеможливлює відновлення порушених прав і свідчить про грубе порушення прав людини. Формальне закріплення прав і свобод без належних гарантій їх забезпечення перетворює правовий механізм на декларативний, що є неприйнятним для демократичної та правової держави [39, с. 90]. Отже, ефективність права на судовий захист залежить від наявності гарантій його реалізації.

Визначення гарантій реалізації прав людини потребує звернення як до словникових, так і до доктринальних підходів. Хоча як зазначає С. Осауленко, «гарантії прав людини є багатоманітним явищем, тому визначення цього поняття та класифікація гарантій не знайшли однозначного відображення в юридичній літературі» [124, с. 35].

Великий тлумачний словник сучасної української мови містить декілька значень слова «гарантія», в тому числі розуміє під ним умови, що забезпечують успіх певної діяльності [24, с. 230]. У широкому теоретико-правовому розумінні під гарантіями прав і свобод розуміють «сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, які спрямовані на повну реалізацію і всебічну охорону прав і свобод громадян, на усунення причин і умов їх неналежного здійснення і захист від порушень. Встановлюючи зміст і обсяг

прав і свобод людини, держава бере на себе гарантію виконання цих установок» [216, с. 90–91].

Особливе значення в цьому аспекті мають юридичні гарантії, які визначаються як «законодавчо закріплені засоби охорони прав і свобод громадян, способи їх реалізації, а також засоби охорони правопорядку, інтересів суспільства і держави» [24, с. 230], і є одним із різновидів гарантій загалом.

Отже, гарантії є необхідним елементом відповідальності держави перед людиною, оскільки саме юридичні гарантії створюють нормативну основу для реалізації прав і забезпечують їх захищеність у правовому полі. Широта та реальність гарантій прав і свобод людини й громадянина визначають не лише фактичний і юридичний статус особи в суспільстві, а й рівень демократії та соціальні можливості, закладені в суспільному ладі. Вони є показниками зрілості суспільства та його досягнень, адже «Конституція і закони України покладають на державу та її органи обов'язок забезпечувати права й свободи людини та громадянина» [104, с. 11].

Розкриваючи доктринальні підходи, Л. Л. Богачова зауважила, що «гарантії поділяють на загальні, що забезпечують практично всі права та свободи, і спеціальні (конкретно-юридичні), спрямовані на захист окремих суб'єктивних прав від порушень приватними особами та органами публічної влади, зокрема наднаціональними» [13, с. 58, 63]. Саме такий поділ дозволяє диференціювати гарантії залежно від їх функціонального призначення та сфери дії. На думку Є. Білозерова, система гарантій прав і свобод особи є «складною та розгалуженою, вона складається з таких елементів, як: матеріальні та процесуальні гарантії; інституційно-організаційні гарантії; галузеві гарантії; міжнародно-правові гарантії; юридична відповідальність» [28, с. 217].

Захист прав і свобод людини і громадянина забезпечуються і надаються як національним, так і міжнародним законодавством. Відповідно

гарантії реалізації прав людини формуються також на двох взаємопов'язаних рівнях: внутрішньодержавному та міжнародно-правовому.

Внутрішньодержавні гарантії закріплюються на національному законодавчому рівні. В Україні система таких гарантій ґрунтується на нормах Конституції та законів України. Оскільки Конституція України є найвищим актом у ієрархії національного законодавства, саме вона визначає базові засади забезпечення прав і свобод людини і громадянина. У цьому контексті конституційні гарантії прав і свобод людини і громадянина слід розуміти як об'єктивні умови та засоби, за допомогою яких здійснюються реалізація й охорона прав і свобод людини [110, с. 583].

Водночас конституційні гарантії прав і свобод людини і громадянина не функціонують ізольовано від міжнародно-правових стандартів. Навпаки, вони формуються та реалізуються з урахуванням загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, а також міжнародних зобов'язань України у сфері прав людини. Конституція України інтегрує міжнародно-правові гарантії у національну правову систему. У цьому контексті міжнародно-правові гарантії виступають важливим нормативним орієнтиром для визначення змісту та обсягу конституційних прав, а також механізмів їх реалізації і захисту, зокрема в умовах дії надзвичайних правових режимів. Г. Г. Шмельова пропонує під міжнародно-правовими гарантіями розуміти передбачену «міжнародними договорами, конвенціями, деклараціями та іншими міжнародними документами систему міжнародних норм, принципів, правових і організаційних засобів, умов і вимог, за допомогою яких здійснюється дотримання, забезпечення, охорона і захист прав, свобод і законних інтересів людини» [267, с. 349–504].

У цьому контексті В. В. Остапенко зазначає, що право на судовий захист може одночасно виступати як правом-гарантією, так і механізмом реалізації обов'язку держави забезпечувати права і свободи громадян, закріплені в Конституції, законах та міжнародних зобов'язаннях [126, с. 5]. «Судові гарантії передбачають надання громадянину право на звернення до

суду з вимогою примусового забезпечення його суб'єктивних прав. Для реалізації своїх повноважень суд здійснює конституційне, цивільне, адміністративне та кримінальне судочинства і видає відповідні акти» [202, с. 69]. Саме тому судовий захист визнається одним із найефективніших засобів захисту прав людини. Отже, судовий захист має подвійне значення: як самостійне право особи, яке гарантується державою, та як інструмент виконання нею своїх правозахисних функцій.

Водночас спочатку пандемія COVID-19, а згодом військова агресія РФ істотно ускладнила здійснення правосуддя на значній частині території України, що призвело до порушення гарантій ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема, було обмежено можливість забезпечення справедливого, публічного та своєчасного розгляду справ незалежним і безстороннім судом, встановленим законом [72, с. 26]. Це свідчить про те, що надзвичайні умови створили системні ризики для реалізації права на справедливий судовий розгляд.

Водночас, як зазначається в документах Європейської комісії з питань ефективності правосуддя, ключові стандарти функціонування судової системи мають зберігати свою дію навіть в умовах надзвичайних правових режимів. Особливо це стосується кримінальних справ, де підвищеного захисту потребують принципи презумпції невинуватості, публічності судового розгляду, рівності сторін, права на професійну правничу допомогу, безпосереднього дослідження доказів і забезпечення перекладу [231, с. 8].

У цьому контексті варто врахувати точку зору А. О. Гавловської та Ю. Є. Томіліної, які розглядають перекладача у судовому процесі не лише як допоміжного учасника процесу, а як суб'єкта забезпечення права на справедливий суд, оскільки мовна доступність правосуддя є складовою змагальності, рівності сторін, права на захист і реальної можливості особи усвідомлювати зміст обвинувачення, процесуальних дій та правових наслідків судового рішення [30, с. 31–36].

Отже, навіть у надзвичайних умовах, зокрема під час воєнного стану, держава не звільняється від обов’язку дотримання базових стандартів справедливого суду. Тому варто врахувати точку зору А. О. Сухарєвої та В. П. Капуляка, які обґрунтовують значення практики ЄСПЛ для трансформації національної системи судочинства, зокрема в частині забезпечення права на справедливий суд, доступу до суду, рівності процесуальних прав і можливостей сторін, змагальності, неупередженості суду та обґрунтованості судового рішення [220, с. 165–169].

Вітчизняними науковцями слушно звертається увага на той факт, що в період воєнного стану кримінальне процесуальне законодавство зазнало істотного навантаження, пов’язаного з необхідністю одночасного забезпечення оперативності кримінального провадження, належного судового контролю, допустимості електронних доказів та збереження гарантій прав людини [217, с. 35–36]. Особливої уваги в цьому контексті потребує питання забезпечення права на захист у кримінальному провадженні.

У ширшому вимірі дотримання цих стандартів безпосередньо пов’язане із забезпеченням права на захист у кримінальному провадженні, зокрема у випадках, коли реалізація процесуальних прав сторони захисту залежить від доступу до службової інформації. У науковій літературі слушно звертається увага на те, що неузгодженість законодавчого регулювання порядку доступу захисника до такої інформації може створювати передумови як для порушення принципу рівності сторін, так і для зловживання процесуальними правами [86, с. 619].

Водночас забезпечення процесуальної рівності у кримінальному провадженні набуває особливого значення щодо вразливих учасників процесу, зокрема неповнолітніх осіб, осіб з інвалідністю, іноземців, осіб, які не володіють державною мовою, а також потерпілих, які перебувають у стані підвищеної психологічної чи соціальної вразливості. Вченими обґрунтовується, що належне забезпечення прав таких осіб є складовою

доступності правосуддя, рівності учасників кримінального провадження та ефективної реалізації права на судовий захист [215, с. 62–67].

Важливо звернути увагу на те, що в умовах надзвичайних правових режимів окремі фундаментальні права та процесуальні гарантії не можуть бути обмежені або мають невідступний характер. На національному рівні це прямо випливає з ч. 2 ст. 64 Конституції України, відповідно до якої в умовах воєнного або надзвичайного стану не можуть бути обмежені такі права, як право на життя, право на повагу до людської гідності, право на судовий захист, право на професійну правничу допомогу, презумпція невинуватості та право особи не свідчити проти себе. Водночас міжнародні акти також визначають коло прав, відступ від яких не допускається навіть у період надзвичайних обставин, хоча перелік таких прав не є повністю тотожним переліку, визначеному Конституцією України. Саме ці гарантії становлять основу верховенства права, а їх захист має забезпечуватися незалежно від режиму правового регулювання. Гарантія судового захисту конституційних прав і свобод в умовах воєнного стану, нормативне закріплення якої міститься в ч. 2 ст. 64 Конституції України, набуває значення невідступної конституційної гарантії. Схожу думку висловлює М. І. Смокович [211, с. 451].

Загальновизнані стандарти міжнародного гуманітарного права також закріплюють мінімальні гарантії справедливого судового розгляду під час збройних конфліктів. Зокрема, відповідно до п. d ч. 1 ст. 3 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими забороняється засудження особи та застосування покарання без попереднього судового рішення, прийнятого належним чином створеним судом із дотриманням судових гарантій, які визнані цивілізованими народами як необхідні [51]. Це положення підтверджує, що навіть в умовах збройного конфлікту принцип справедливого суду залишається фундаментальним.

Крім того, міжнародні стандарти закріплюють право на ефективний засіб правового захисту, що є невід’ємною складовою права на судовий

захист у демократичній державі. Так, ст. 8 Загальної декларації прав людини гарантує кожному право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами [54]. Подібний підхід застосовується і в національній практиці. Так, Конституційний Суд України у рішенні від 11.03.2010 № 8-рп/2010 (абз. 2 підп. 3.1 п. 3 мотивувальної частини) зазначив, що «право на судовий захист забезпечується конституційними гарантіями здійснення правосуддя судами, утвореними відповідно до Конституції України та у порядку, визначеному законом» [197]. Отже, наведені положення підтверджують системний зв'язок між національними та міжнародними гарантіями права на судовий захист.

Окреме значення має практика ЄСПЛ щодо екстериторіальної юрисдикції. У справі Аль-Скейні та інші проти Сполученого Королівства Суд сформулював підхід, за яким обов'язки держави щодо забезпечення прав, гарантованих Європейською конвенцією з прав людини (далі – ЄКПЛ), поширюються не лише на її територію, а й на будь-які зони, де вона здійснює ефективний контроль, зокрема в умовах збройного конфлікту. За наявності такої юрисдикції держава зобов'язана гарантувати, серед іншого, право на життя та справедливий суд [280]. Ця позиція має безпосереднє значення для України в умовах воєнного стану, оскільки, як зазначає О. В. Білоскурська, покладає на державу обов'язок забезпечувати права людини як на підконтрольних, так і на звільнених територіях та в районах активних бойових дій [10, с. 5–6]. Ключовим прецедентом є також рішення ЄСПЛ у справі Ряшенцева та інші проти України (Ryashentseva and Others v. Ukraine) де Суд визнав, що судова система України залишається функціональною та доступною для осіб із тимчасово окупованих територій завдяки переміщенню судів, представництву та спеціальним процедурам. За цих умов українські судові й правоохоронні органи зберегли спроможність ефективно розслідувати порушення прав людини, а тому заявники зобов'язані вичерпати національні засоби правового захисту відповідно до ст. 35 § 1 Конвенції [308].

Із зазначеного вище можна зробити висновок, що судова практика розширює межі відповідальності держави за дотримання права на справедливий суд навіть в умовах війни.

У цьому контексті конституційні гарантії судового захисту прав особи в умовах воєнного стану конкретизовано у ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Відповідно до цієї норми правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами, створеними відповідно до Конституції України, а скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється [266, с. 580–581]. Аналогічний підхід відображено у ст. 31 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану», яка встановлює, що «правосуддя на території, де введено надзвичайний стан, здійснюється лише судами, створеними відповідно до Конституції України, а введення будь-яких скорочених чи прискорених форм судочинства забороняється» [181]. Таке регулювання спрямоване на недопущення відступу від засад верховенства права та гарантій судового захисту навіть за надзвичайних умов.

У разі неможливості здійснення правосуддя судами, що функціонують на відповідній території, на якій введено воєнний стан, законами України допускається зміна територіальна підсудності судових справ, що «розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів» [181]. Так, у справі ЄСПЛ Цезар та інші проти України (Tsezar and others v. Ukraine) заявники скаржились на порушення п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав і основоположних свобод у зв’язку з неможливістю функціонування судів на територіях, непідконтрольних уряду України. Суд визнав, що попри об’єктивну неможливість забезпечити діяльність судів на таких територіях, держава вжила належних заходів для гарантування права на справедливий суд. «Зокрема, шляхом внесення змін до законодавства, суди на підконтрольних територіях отримали повноваження розглядати справи, підсудні судам, що не могли здійснювати правосуддя на непідконтрольних територіях. Таким чином, ЄСПЛ дійшов висновку, що

Україна виконала свої зобов'язання, оскільки вжила всіх доступних їй заходів для організації судової системи та забезпечення прав, гарантованих ст. 6 Конвенції, а отже, порушення п. 1 ст. 6 Конвенції відсутнє» [285].

Необхідно також зазначити, що створення надзвичайних та особливих судів прямо забороняється, що унеможливлює запровадження спрощених або позаправових форм здійснення правосуддя [273]. Отже, збереження виключної компетенції судів, утворених відповідно до Конституції України є однією з ключових гарантій реалізації прав на судових захист в умовах воєнного стану.

Водночас запровадження надзвичайних правових режимів не означає, що суди продовжують здійснювати правосуддя без змін. Такі умови неминуче впливають на організацію та порядок здійснення судочинства, зумовлюючи запровадження спеціальних процедур і тимчасових обмежень. Метою таких змін є передусім забезпечення безпеки учасників процесу, збереження безперервності функціонування судової влади та забезпечення належного захисту прав і свобод людини. Водночас навіть за умов дії надзвичайних правових режимів такі трансформації не можуть нівелювати сутність права на судовий розгляд і позбавляти особу ефективного судового захисту.

Ключовою складовою права на справедливий суд є принцип доступності правосуддя. Забезпечення доступності правосуддя визначається як пріоритетний напрям розвитку вітчизняного судочинства. Це відображено в «Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» [176], в якій доступність правосуддя визначено одним із ключових завдань. Такий підхід свідчить про усвідомлення державою необхідності забезпечення реального, а не формального доступу осіб до суду як складової права на справедливий судовий розгляд.

Принцип доступності правосуддя має міжнародно-правове підґрунтя, закладене в Загальній декларації прав людини 1948 року, а в європейській

системі захисту прав людини розглядається як невід'ємна складова права на справедливий суд, гарантованого ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У рішенні у справі Голдер проти Сполученого Королівства ЄСПЛ наголосив, що процесуальні гарантії втрачають сенс за відсутності самого доступу до суду. Саме тому ст. 6 Конвенції охоплює не лише правила судового провадження, а й право на звернення до суду як фундаментальну передумову реалізації всіх інших судових гарантій (п. 36) [275, с. 194–195].

Подальший розвиток цієї правової позиції міститься у рішенні ЄСПЛ у справі «Белле проти Франції», у якому Суд підкреслив, що рівень доступу до суду, забезпечений національним законодавством, має бути достатнім для реалізації права особи на суд з огляду на принцип верховенства права. Для того щоб доступ до правосуддя був ефективним, особа повинна мати реальну та практичну можливість оскаржити дії, які становлять втручання в її права. Отже, доступ до суду в практиці ЄСПЛ розглядається не як суто формальна декларативна гарантія, а як реальний і практичний елемент права на справедливий суд [281].

Аналогічний підхід простежується й у правових позиціях Конституційного Суду України, зокрема у рішеннях від 25.12.1997 № 9-зп, від 12.04.2012 № 9-рп/2012, від 25.04.2012 № 11-рп/2012, від 22.11.2023 № 10-р(II)/2023. Узагальнюючи практику Конституційного Суду України, П. В. Хотенець, І. Л. Невзоров і В. В. Лазарєв виокремлюють основні елементи доступу до правосуддя, серед яких право звернутися до суду, право бути заслуханим, право на ефективний і своєчасний перегляд та виконання судових рішень, а також принцип рівності всіх перед судом [249, с. 383]. Це свідчить про системне розуміння доступу до правосуддя як комплексної гарантії реалізації права на судовий захист.

Водночас у науковій доктрині звертається увага на те, що право на доступ до суду не є абсолютним. Так, Н. В. Шелевер вважає, що це право може бути обмежене, однак ці обмеження повинні переслідувати легітимну

мету, бути юридично обґрунтованими та відповідати принципу пропорційності. У разі встановлення незаконних або непропорційних обмежень права і свободи людини набувають суто теоретичного та ілюзорного характеру доти, доки порушене право не буде відновлено [261, с. 157].

Отже, доступність правосуддя означає, що особі має бути забезпечена реальна можливість звернутися до суду для вирішення конкретного правового питання, а держава, зі свого боку, не повинна створювати правових чи практичних перешкод для реалізації цього права. В умовах пандемії COVID-19, а згодом і воєнного стану, чимало осіб не мали фізичного доступу до судів. У зв'язку з цим однією з ключових гарантій здійснення права на судовий захист у складних умовах стало електронне правосуддя. Саме запровадження та розвиток електронного правосуддя дали змогу мінімізувати вплив обмежень, пов'язаних із загрозами безпеці, переміщенням населення та руйнуванням інфраструктури, і, водночас зберегти реальний доступ осіб до правосуддя та ефективний судовий захист їхніх прав і свобод. Позитивно зарекомендувала себе функціонуюча в Україні система електронного отримання документів, яка надає можливість шукати та переглядати документи, що надійшли до суду. Крім того, електронна інформаційна служба забезпечує доступ до відомостей про всі процесуальні дії у справі в реальному часі [116, с. 26].

Ключовою процесуальною гарантією права на судовий захист, що забезпечує реальну можливість участі особи в судовому процесі, є належне повідомлення учасників справи про дату, час і місце судового розгляду. З огляду на це законодавством та актами ДСА України передбачено відповідні механізми інформування учасників судового процесу. Зокрема, наказом ДСА України від 23.01.2023 № 28 затверджено Порядок надсилання судових повісток, повідомлень і викликів учасникам судового процесу в електронній формі, зокрема шляхом SMS-повідомлень або через месенджери [168]. Втім Верховний Суд у постанові від 16.10.2024 у справі № 758/11388/20 зазначив,

що у разі відсутності в учасника справи офіційної електронної адреси або його згоди на електронне інформування суд зобов'язаний надсилати судові повістки рекомендованим листом відповідно до вимог ст. 128 ЦПК України. При цьому SMS- та електронні повідомлення можуть використовуватися лише як додаткові способи інформування і не замінюють встановлений законом порядок повідомлення [142]. Аналогічну позицію висловлено у постанові від 27.03.2024 року у справі № 526/2771/21, у якій зазначено, що відсутність доказів належного вручення повістки є підставою для відкладення розгляду справи. А розгляд справи за відсутності особи, яка не була належним чином повідомлена, порушує право на участь у судовому розгляді та гарантії ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що зумовлює скасування судового рішення [143].

Важливим елементом доступу до правосуддя є також дотримання розумних строків провадження в судовому процесі, зокрема у кримінальних справах. Оголошення воєнного стану не зупинило перебіг процесуальних строків у судових справах. Втім Касаційний адміністративний суд Верховного Суду у справі від 29.09.2022 № 500/1912/22 зазначив, що «якщо під час війни РФ з Україною адміністративні суди суворо застосовуватимуть процесуальні строки стосовно звернення до суду як із позовними заявами, так із апеляційними та касаційними скаргами, то це може розцінюватися як невиправдане обмеження доступу до суду» [65]. Аналогічну позицію висловив Касаційний цивільний суд Верховного Суду у справі від 21.07.2022 № 127/2897/13-ц, зазначивши, що питання поновлення процесуальних строків має вирішуватися з урахуванням конкретних обставин, зокрема місцезнаходження суду, інтенсивності бойових дій та реальної можливості особи своєчасно звернутися до суду [240].

У контексті процесуальних строків в умовах надзвичайних правових режимів особливу увагу необхідно приділити інституту позовної давності, який також зазнав змін. Насамперед, інститут позовної давності є однією з гарантій захисту прав та обов'язків особи відповідно до законодавства

України. До 2022 року ЦК України передбачав її зупинення лише у випадках перебування позивача або відповідача у складі Збройних Сил України або інших створених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан (п. 4 ч. 1 ст. 263 ЦК України) [250].

Згодом у березні 2022 року законодавець суттєво розширив механізм захисту позовної давності. Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 05.03.2022 № 2120-IX було доповнено прикінцеві та перехідні положення ЦК України пунктом 19, який передбачав продовження строків позовної давності на весь період дії воєнного стану [157]. Перебіг таких строків у цей період не зараховується при їх обчисленні. Тож запровадження воєнного стану саме по собі стало підставою для зупинення позовної давності незалежно від перебування сторін у складі Збройних Сил України чи інших військових формувань [157]. Однозначно, саме цей закон був спрямований на захист прав осіб у надзвичайних умовах, коли доступ до суду може бути ускладнений або неможливий. Однак 14.05.2025 вказаний пункт було виключено на підставі Закону України «Про внесення зміни до розділу «Прикінцеві та перехідні положення» Цивільного кодексу України щодо поновлення перебігу позовної давності» [158]. Це повернуло систему до принципу, за яким зупинення перебігу позовної давності залежить від належності сторін до військових формувань.

Необхідно зазначити, що окрему загрозу у період дії воєнного стану становить знищення приміщень судів, де розглядається справа, що може унеможливити продовження провадження. Відповідно для того, щоб такі ситуації не впливали на право судового захисту це було враховано в судовій практиці. Остання реагує на такі ризики через зміну територіальної підсудності. У випадках, коли матеріали справи знищуються разом із приміщенням суду, Верховний Суд у постанові від 12.02.2025 (справа № 531/438/24) встановив, що у разі, коли «розгляд справи незакінчений, але незважаючи на зміну територіальної підсудності справи остання не

надходила до нового суду та інформація по ній не зареєстрована в системі діловодства суду, про що надані докази, за умови підтвердження факту знищення приміщення суду, особа має право пред'явити тотожний позов повторно» [144]. Це рішення відновлює можливість захисту прав, які могли бути фактично втрачені через військові дії.

Для справ, які вже були розглянуті, питання збереження її матеріалів вирішується через інші механізми. Одним із реальних інструментів стало затвердження ДСА України 06.06.2022 Інструкції щодо роботи з технічними засобами фіксування судового засідання. Відповідно до цієї інструкції аудіозаписи судових засідань більше не зберігаються на оптичних носіях, а розміщуються у централізованому сховищі даних, що забезпечує їх збереження та дистанційний доступ учасників процесу. Така новела є важливим елементом забезпечення ефективного судового захисту в умовах війни, оскільки знижує ризик втрати доказів і відновлює можливість контролю за процедурою судочинства [229].

Окрему групу гарантій реалізації права на судовий захист в умовах дії надзвичайних правових режимів становлять гарантії забезпечення особистої участі сторони у справі під час воєнного стану. У Рекомендаціях щодо роботи судів в умовах воєнного стану, оприлюднених Радою суддів України 02.03.2022, судам було рекомендовано зважати на об'єктивні обставини, які можуть перешкоджати участі осіб у судовому процесі. Зокрема, йшлося про можливість відкладення розгляду справ, крім невідкладних, або зняття їх з розгляду у випадках, коли учасники справи не мають реальної можливості подати відповідне клопотання чи прибути до суду через виконання завдань, пов'язаних із функціонуванням критичної інфраструктури, проходженням військової служби, участю в територіальній обороні, добровольчих формуваннях або через наявність загрози їхньому життю і здоров'ю [234].

У судовій практиці це підтверджується, зокрема, постановою Верховного Суду від 25.10.2023 у справі № 369/12104/20, у якій Суд зазначив, що оголошення повітряної тривоги, яке унеможливлює явку особи

в судове засідання або завчасне подання клопотання про його відкладення, може визнаватися поважною причиною неявки та є підставою для відкладення розгляду справи [145]. Водночас для мінімізації масових перенесень розгляду справ процесуальне законодавство передбачає можливість участі особи в судовому засіданні в режимі відеоконференції як у приміщенні іншого суду, так і поза приміщенням суду. Така можливість є однією з важливих гарантій особистої участі сторони у справі в умовах воєнного стану.

Ще одним прикладом є постанова Верховного Суду від 14.07.2022 у справі № 260/4504/20, у якій Суд наголосив, що в умовах воєнного стану апеляційний суд повинен вживати процесуальних заходів, спрямованих на забезпечення не лише своєчасного, а й справедливого розгляду справи. Прийняття рішення без повідомлення сторін було визнано порушенням норм процесуального права, принципів змагальності та права на справедливий апеляційний розгляд, що стало підставою для скасування судового рішення і направлення справи на новий розгляд [139]. Таким чином, навіть в умовах війни суди зобов'язані забезпечувати дотримання основних процесуальних гарантій.

Оскільки виконання судового рішення є обов'язковою складовою права на справедливий суд, необхідно звернути увагу як на правові засади обов'язковості судових рішень, так і на виклики, що виникають під час дії надзвичайних правових режимів. Обов'язковість судового рішення належить до фундаментальних засад судочинства та конституційних гарантій здійснення правосуддя, що прямо закріплено у п. 9 ч. 2 ст. 129 Конституції України [80]. Крім того, відповідно до ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судове рішення, яким завершується розгляд справи, постановляється іменем України, а після набрання законної сили підлягає обов'язковому виконанню всіма органами публічної влади, їх посадовими і службовими особами, фізичними та юридичними особами на всій території держави. Водночас контроль за виконанням судових рішень здійснюється

судом у межах наданих йому повноважень, а невиконання таких рішень є підставою для застосування встановлених законом заходів юридичної відповідальності [185].

З введенням на території України 24.02.2022 воєнного стану сфера примусового виконання рішень в Україні фактично зупинилася, а приватні виконавці зіткнулися з чималою кількістю перешкод як суто об'єктивного, так і нормативно-правового характеру [61, с. 160]. «Попри військові дії, період 2022–2023 рр. свідчить про поступове відновлення роботи виконавчої влади. Значне зростання фактично виконаних проваджень і загальної суми стягнень вказує на відновлення ефективності виконавчої служби» [6].

Отже, виконання судових рішень під час воєнного стану не припиняється, однак здійснюється з урахуванням спеціальних обмежень, запроваджених законодавством. По-перше, це стосується територіального чинника: проведення виконавчих дій обмежується або зупиняється на тимчасово окупованих територіях та в районах ведення активних бойових дій відповідно до переліку, затвердженого Міністерством розвитку громад та територій України від 17.11.2025 № 1609 [166]. По-друге, окремі обмеження спрямовані на забезпечення стабільності функціонування підприємств оборонно-промислового комплексу та об'єктів критичної інфраструктури, щодо яких установлено спеціальний режим захисту від примусового стягнення. По-третє, законодавство передбачає додаткові гарантії для фізичних осіб, зокрема заборону примусового стягнення заборгованості за житлово-комунальні послуги на територіях, що постраждали внаслідок бойових дій [258].

Підсумовуючи можна зробити висновок, що право на судовий захист має комплексний характер, що включає доступ до суду, участь у процесі, оскарження та виконання судових рішень тощо. А у період дії надзвичайних правових режимів це право є ключовим елементом верховенства права та основоположних прав людини. Незважаючи на надзвичайні умови, держава відповідно до міжнародних стандартів та національного законодавства

зобов’язана забезпечувати реальний, а не декларативний доступ до правосуддя, збереження процесуальних гарантій та можливість відновлення порушених прав.

Гарантії реалізації права на судовий захист є неодмінною складовою цього права. Враховуючи специфіку надзвичайних правових режимів запроваджуються спеціальні механізми, що дозволяють адаптувати правосуддя до їх умов та гарантувати право на судовий захист: зупинення або поновлення перебігу позовної давності, зміна територіальної підсудності, можливість повторного подання позову у разі втрати матеріалів справи, дистанційна участь у судових засіданнях тощо. При цьому можливість особистої участі у процесі, дотримання розумних строків і забезпечення справедливого розгляду справи також залишаються фундаментальними стандартами, навіть в умовах дії надзвичайних правових режимів. Відповідно запровадження надзвичайного правового режиму не є підставою для фактичного обмеження або позбавлення особи можливості захистити свої права. Водночас «забезпечення правосуддя в надзвичайних умовах воєнного стану вимагає не лише забезпечення доступності судової системи для всіх, розгляду справи за встановленою процедурою незалежним та безстороннім судом, але й створення сприятливих умов для роботи суддів та судів України» [116, с. 27].

З огляду на викладене, гарантії реалізації права на судовий захист, зокрема в період дії надзвичайних правових режимів, доцільно класифікувати за їх змістом і функціональним призначенням на такі групи:

1) нормативно-правові (конституційні, міжнародні стандарти, національне законодавство, що визначає особливості надзвичайних правових режимів);

2) інституційні (здійснення правосуддя лише судами, можливість зміни територіальної підсудності, заборона створення особливих чи надзвичайних судів);

3) процесуально-матеріальні (належне повідомлення сторін про судовий розгляд, зупинення або поновлення перебігу позовної давності, гнучкість процесуальних строків, можливість відкладення розгляду справи (крім невідкладних), можливість повторного подання позову у разі втрати матеріалів);

4) організаційно-технічні (електронне правосуддя, участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, розміщення аудіозаписів судових засідань у централізованому сховищі даних, що забезпечує їх збереження та дистанційний доступ учасників процесу);

5) виконавчо-правові (гарантії виконання судових рішень).

У сукупності вищезазначені гарантії забезпечують адаптацію механізму судового захисту до умов надзвичайних правових режимів без втрати його сутнісних характеристик – доступності, ефективності та відповідності принципу верховенства права.

Висновки до розділу 1

Дослідження загальнотеоретичної характеристики здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні дозволило отримати такі висновки.

1. Встановлено, що категорія «режим» є базовою для розуміння надзвичайних правових режимів і означає впорядковану систему правових засобів, спрямованих на регулювання суспільних відносин в особливих, кризових умовах. Правовий режим необхідно відмежовувати від правового регулювання: правовий режим характеризує загальний механізм нормативного впливу, тоді як правове регулювання є формою його конкретизації залежно від часу, території та умов дії. Адміністративно-правовий режим є різновидом правового режиму, що реалізується у сфері публічного управління за допомогою адміністративно-правових засобів і забезпечує впорядкування діяльності органів публічної адміністрації.

Визначено, що надзвичайний правовий режим – це спеціальний різновид адміністративно-правових режимів, що запроваджується за наявності виняткових обставин і характеризується розширенням повноважень органів публічної влади та можливістю тимчасового строкового обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб.. До надзвичайних правових режимів, закріплених на конституційному та законодавчому рівнях, належать надзвичайний стан, воєнний стан і режим надзвичайної екологічної ситуації, що забезпечують баланс між національною безпекою та принципами законності й пропорційності. Зазначені режими не є тотожними, оскільки відрізняються підставами введення, характером загроз, колом суб'єктів реалізації та масштабом обмежень; поряд із ними існують також змішані (гібридні) режими, зокрема режим антитерористичної операції.

2. Запропоновано правову основу здійснення судочинства в умовах надзвичайних правових режимів розуміти як багаторівневу та ієрархічну структуру, що забезпечує безперервність і законність функціонування судової влади в кризових умовах, яка охоплює: 1) конституційний рівень – гарантії права на судовий захист, безперервності правосуддя та заборони створення надзвичайних судів; 2) міжнародно-правовий рівень – норми міжнародних договорів, що визначають межі допустимого відступу від зобов'язань і незмінні гарантії прав людини; 3) законодавчий рівень – закони організаційного та процесуального характеру, які регламентують діяльність судів в особливий період; 4) підзаконний рівень – укази Президента, постанови Кабінету Міністрів, акти органів суддівського врядування, що забезпечують оперативну адаптацію судочинства; 5) локальний рівень – акти керівників судів, спрямовані на організацію роботи конкретного суду та мінімізацію ризиків.

3. З'ясовано, що право на судовий захист має комплексний характер і включає доступ до суду, участь у процесі, оскарження та виконання судових рішень; у період дії надзвичайних режимів воно є ключовим елементом

верховенства права. Держава зобов’язана забезпечувати реальний доступ до правосуддя, збереження процесуальних гарантій і можливість відновлення порушених прав навіть в умовах війни чи надзвичайного стану. З метою гарантування права на судовий захист у надзвичайних умовах застосовуються спеціальні механізми, зокрема зупинення або поновлення позовної давності, зміна підсудності, дистанційна участь у судових засіданнях, повторне подання позову у разі втрати матеріалів справи.

Класифіковано гарантії реалізації права на судовий захист під час дії надзвичайних правових режимів в Україні за критерієм їх змісту та функціональним призначенням на: а) нормативно-правові; б) інституційні; в) процесуально-матеріальні; г) організаційно-технічні; ґ) виконавчо-правові, які у сукупності забезпечують адаптацію механізму судового захисту до умов надзвичайних правових режимів без втрати його доступності, ефективності та відповідності принципу верховенства права.

РОЗДІЛ 2
ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОЧИНСТВА В УМОВАХ ДІЇ НАДЗВИЧАЙНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ В УКРАЇНІ

2.1. Організація роботи судів в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні

Питання організації роботи судів в умовах дії надзвичайних правових режимів було предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців, зокрема Т. К. Дацюк, М. Б. Дурача, Я. В. Ковача, А. О. Кореневої, О. В. Кравцової, М. Б. Охримчук, А. Л. Паскар, О. М. Перунової та ін. Передусім необхідно зазначити, що поштовхом до активізації наукового інтересу в цій сфері стали виклики останніх років. Спочатку пандемія COVID-19 і запровадження на території України карантинних обмежень, а згодом повномасштабна збройна агресія РФ та введення воєнного стану в України зумовили необхідність переосмислення підходів до організації роботи судів відповідно до надзвичайних умов. Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій свідчить, що в умовах триваючого воєнного стану наукова увага дедалі більше зосереджується саме на особливостях організації роботи судів у цей період.

Слід зазначити, що навіть у дослідженнях, які не присвячені безпосередньо організації діяльності судів в умовах дії надзвичайних правових режимів, простежуються системні проблеми організації судової влади України, які існували й раніше, але із запровадження та дією таких режимів значно ускладнилися. Зокрема, у працях М. М. Гультай, Т. О. Кулик [42], О. В. Зубрицького [60], К. О. Іноземцевої [62] висвітлюються кадрова криза та перевантаженість судів; у дослідженнях Д. В. Приймаченка, Р. В. Ігоніна [148], Р. Л. Сопільника [213], В. Ю. Мащука [109] – недоліки організаційного управління; у роботах М. Б. Майки [105] та М. Б. Охримчука

[128] – проблеми матеріально-технічного забезпечення судів; у працях Я. В. Ковач [71], О. В. Синєгубова, О. Г. Бортнік, О. М. Черненко [205] – виклики реформування та цифровізації, що в умовах воєнного стану набули особливої актуальності.

Усі аспекти, висвітлені в наведених наукових дослідженнях і публікаціях, – кадрові, управлінські, матеріально-технічні, цифрові – фактично відображають різні прояви організаційного виміру діяльності судової влади. Тому для комплексного розуміння зазначених аспектів закономірною є потреба в уточненні змісту категорії «організація». Саме від її теоретичного розуміння залежить, зокрема, визначення меж, форм і способів забезпечення безперервності та ефективності діяльності судів в умовах дії надзвичайних правових режимів. Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови поняття «організація» тлумачиться як комплекс заходів, зміст яких полягає в координації дій окремих елементів системи [24, с. 852].

Аналіз наукової доктрини свідчить про існування понять похідних від базової категорії «організація», які відображають її прояв у сфері функціонування судової влади – «організаційне забезпечення діяльності суду» та «організаційне забезпечення роботи суду».

Як зазначає А. П. Геля, «організаційне забезпечення діяльності судів відповідно до вимог закону становлять заходи фінансового, матеріально-технічного, кадрового, інформаційного та організаційно-технічного характеру, спрямовані на створення умов для повного і незалежного здійснення правосуддя» [219, с. 62]. Д. В. Приймаченко та Р. В. Ігонін зауважують, що «хоча ця забезпечувальна діяльність має додатковий, допоміжний характер стосовно процесуальної діяльності суду, проте, є обов’язковою і необхідною для його ефективного функціонування» [148, с. 60]. За твердженням Р. Л. Сопільника, організаційне забезпечення діяльності судів «можуть здійснювати лише ті суб’єкти, які мають

повноваження змінювати систему взаємодії, що існує між співробітниками конкретного суду або між судами» [213, с. 102].

Нормативне закріплення відповідних засад міститься у розділі XI Закону України «Про судоустрій і статус суддів», який має назву «Організаційне забезпечення діяльності судів». Із його положень випливає, що організаційне забезпечення діяльності судів має комплексний інституційний характер, оскільки до нього залучені ВРП, Вища кваліфікаційна комісія суддів України (далі – ВККС), ДСА України, Національна школа суддів України, а також інші органи публічної влади, які діють у межах визначеної законом компетенції. Водночас ст. 155 зазначеного Закону та Типове положення про апарат суду передбачають, що апарат місцевого, апеляційного, вищого спеціалізованого суду, який очолює керівник, здійснює організаційне забезпечення роботи суду [185; 169].

Отже, організаційне забезпечення діяльності судів і організаційне забезпечення роботи суду співвідносяться як загальне і часткове: перше охоплює систему заходів, спрямованих на забезпечення функціонування судової системи на загальнодержавному рівні, тоді як друге стосується організаційного забезпечення діяльності конкретного суду та реалізується його апаратом. З огляду на це, в межах цього дослідження доцільним є використання інтегративного поняття «організація роботи судів», яке має ширший зміст і охоплює як організаційне забезпечення діяльності судів на загальнодержавному рівні, так і організаційне забезпечення роботи конкретного суду. Такий підхід відображає системний характер управлінських і забезпечувальних процесів у сфері функціонування судової влади та дозволяє охопити існуючі особливості та проблеми організації роботи не лише окремого суду, а й судової системи загалом, зокрема в умовах дії надзвичайних правових режимів.

Практика останніх років підтверджує, що судова система України зберігає стійкість навіть за екстремальних умов функціонування. Зокрема, у проєкті Звіту CEPEJ відзначено високий рівень функціонування українських

судів і суддів. Аналіз статистичних показників розгляду справ засвідчує спроможність судової системи ефективно діяти навіть в умовах воєнного стану, попри енергетичну кризу, обстріли, фінансові обмеження, надмірне навантаження та кадровий дефіцит [123, с. 57]. Водночас збереження такої спроможності вимагає збалансованого підходу, який поєднує захист національної безпеки із дотриманням принципів справедливості, правової визначеності та поваги до основоположних прав людини [45, с. 288].

Водночас, попри збереження загальних засад організації роботи судів, їх функціонування в умовах воєнного стану має свою специфіку. Як зазначає О. М. Перунова, в умовах воєнного стану робота суду спрямована на забезпечення можливості розгляду справ із урахуванням ситуації в регіоні, наявності суддів і працівників апарату суду, технічних умов для дистанційного провадження, а також відповідальності судді за прийняття справи до розгляду [133, с. 37].

Зі свого боку, Б. О. Логвиненко до ключових проблем діяльності кадрового складу судів в умовах воєнного стану такі відносить: а) зростання «кадрового голоду», обумовленого мобілізацією частини персоналу апаратів судів, звільненнями та виїздом за межі України; б) відсутність єдиного алгоритму дій працівників апарату суду у зв’язку з евакуацією суду або тимчасовим закриттям суду внаслідок інтенсифікації бойових дій; в) невирішення питання правового статусу працівників апарату суду на тимчасово окупованих територіях та поновлення на роботі (службі) після деокупації [99, с. 2091].

Актуальні проблеми організації роботи судів були окреслені також у березні 2024 року під час розширеної робочої зустрічі з обговорення питань діяльності адміністративних судів за участю керівництва Верховного Суду. Серед ключових викликів названо: забезпечення безпеки учасників процесу та працівників судів, збільшення кількості справ, пов’язаних із війною, надмірне навантаження на суди адміністративної юрисдикції, брак фінансового й матеріально-технічного забезпечення, дефіцит суддівських

кадрів, низький рівень оплати праці працівників апарату, необхідність подальшої цифровізації судочинства та оптимізації мережі судів у повоєнний період. При цьому більшість із зазначених проблем існували і раніше, однак у період воєнного стану вони суттєво загострилися [114].

Узагальнюючи наукові підходи, О. В. Кравцова та Т. К. Дацюк виокремлюють дві ключові групи проблем в організації роботи судів під час війни: «проблему територій», що має об'єктивний характер і пов'язана з тимчасовою окупацією чи активними бойовими діями, та «кадрову проблему», яка має суб'єктивний вимір і стосується нестачі суддів та працівників апарату судів [89, с. 393].

У практичній площині першочерговим викликом організації роботи судів стала саме «проблема територій», пов'язана з тимчасовою окупацією, активними бойовими діями та руйнуванням судової інфраструктури. За даними Ради суддів України, станом на 16.04.2022 через війну та окупацію не працювали 141 апеляційний і місцевий суд, пошкоджено або зруйновано 51 із 777 приміщень судів, 47 зазнали критичних ушкоджень, 63 суди залишаються на тимчасово непідконтрольних територіях [201]. «У зв'язку з цим відповідними розпорядженнями Голови Верховного Суду, враховуючи неможливість судами здійснювати правосуддя під час воєнного стану, було змінено територіальну підсудність судових справ, що розглядались в цих судах» [125].

Реалізація таких повноважень стала можливою після прийняття 03.03.2022 Закону України «Про внесення зміни до ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [159]. Як зазначає А. Паскар, терміновість цих змін обумовлена тим, що на момент їх прийняття ВРП була неповноважною. Завдяки законодавчим змінам протягом 2022 року було змінено територіальну підсудність 135 місцевих та апеляційних судів (з них відновило свою роботу 50 судів) [131, с. 52]. Наразі, з огляду на відновлення ВРП можливості здійснювати відповідні повноваження, питання зміни або

відновлення територіальної підсудності судових справ вирішується за рішенням ВРП, що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду.

Врегулювання питання підсудності не усунуло інших системних проблем, насамперед кадрових. Кадрова проблема в судах має тривалий характер і пов'язана зі складністю формування органів суддівського врядування та реалізацією процедур добору суддів. Як зазначає О. В. Зубрицький, кадрове забезпечення судової системи – це «діяльність компетентних суб'єктів, урегульована чинними нормативно-правовими актами, спрямована на комплектування судів, проведення конкурсу на посаду суддів, добору суддів, їх призначення, навчання, виховання та вирішення інших пов'язаних з цим кадрових питань» [60, с. 95]. Таким чином, йдеться не лише про заповнення вакантних посад, а про цілісну систему управління людськими ресурсами в судовій владі.

Аналіз практики реалізації новел судової реформи 2016 року дає підстави стверджувати, що проблеми, які згодом призвели до кадрової кризи в судах, виникли саме на етапі формування органів, покликаних забезпечити прозорий, доброчесний і кваліфікований добір суддів [42]. Стаття 128 Конституції України передбачає, що судді призначаються Президентом України за поданням ВРП на конкурсних засадах, крім випадків, визначених законом [80]. Деталізацію цієї процедури містить Закон України «Про судоустрій і статус суддів», який визначає порядок проведення конкурсу та коло суб'єктів, залучених до формування суддівського корпусу.

Ключову роль у процедурі добору суддів відіграють декілька суб'єктів. ВККС є державним колегіальним органом суддівського врядування, що здійснює кваліфікаційне оцінювання та добір кандидатів. Для формування її складу утворюється Конкурсна комісія як допоміжний орган ВРП. Водночас у процедурі беруть участь Національна школа суддів, що забезпечує професійну підготовку кадрів та Громадська рада доброчесності, яка сприяє оцінюванню кандидатів за критеріями етики та доброчесності.

Попри законодавчі зміни 2021 року, спрямовані на відновлення роботи ВККС, фактичне несформування її повноважного складу призвело до блокування процедур добору суддів. До початку 2022 року діяльність ВККС фактично обмежувалася роботою секретаріату. У цьому контексті слушною є позиція М. М. Гультай та Т. О. Кулик про те, що кадрова криза в судах до 2022 року була зумовлена насамперед неможливістю сформувати органи, відповідальні за кадровий відбір суддів [42].

Із запровадженням воєнного стану кадрова криза набула критичних масштабів. Так, станом на грудень 2023 року в системі апеляційних судів кількість вакантних посад (698) перевищувала кількість працюючих суддів (659), що свідчило про суттєве зниження інституційної спроможності цієї ланки судової системи [32]. Надалі ситуація лише ускладнювалася. У травні 2025 року Голова ВРП визначив кадрову кризу одним із основних викликів для судової системи впродовж наступних трьох років. Станом на квітень 2025 року вакантними були понад 2000 посад суддів (31%). У першій інстанції 13 судів працювали із одним суддею, ще 11 – із трьома, що ставило під загрозу безперервність здійснення правосуддя. В апеляційних судах вакантними залишались понад 700 посад (56 %), а у Верховному Суді – 45 посад. Хоча було призначено 464 нових суддів, кількість звільнень у відставку перевищувала кількість призначень. Очікується, що завершення конкурсів до апеляційних судів у 2026–2027 роках може частково зменшити дефіцит кадрів у цій ланці, однак водночас існує ризик посилення кадрового голоду в місцевих судах через перехід до апеляції суддів першої інстанції [129].

Таким чином, нестача суддів не лише залишається однією з ключових проблем української судової системи, але й зумовлює надмірне навантаження на працюючих суддів та затримки у розгляді справ [84]. Так, оприлюднена на сайті Ради суддів України оновлена інтерактивна карта з орієнтовними розрахунками нормативів навантаження на суди та суддів з урахуванням кількості справ, які розглядалися судами за 6 місяців 2025 року демонструє,

що в окремих судах навантаження на суддів є непропорційно високим порівняно з їхньою чисельністю. Зокрема, чисельність суддів Заводського районного суду міста Кам'янського Дніпропетровської області відповідно до рішення ВРП – 11, тоді як чисельність суддів за нормативами має становити 46. Така ж ситуація і по судам інших областей: Києво-Святошинський районний суд Київської області функціонує у складі 16 суддів, тоді як має бути 51, в Шевченківському районному суді міста Полтави ці цифри становлять 17 та 50 суддів відповідно [189]. Однозначно це свідчить про необхідність збільшення кількості суддів для забезпечення ефективного здійснення правосуддя.

Окрім незавершеності судової реформи в частині проведення конкурсного відбору на вакантні посади суддів, ще однією причиною надмірного навантаження на суддів, які здійснюють правосуддя, є реалізація механізмів зміни територіальної підсудності та відрядження суддів. В умовах дії надзвичайних правових режимів відрядження суддів справді дає змогу тимчасово врегулювати кадровий дефіцит і забезпечити можливість здійснення правосуддя після зміни територіальної підсудності суду.

Так, відповідно до ст. 55 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у період дії надзвичайного або воєнного стану, за умови зміни територіальної підсудності судових справ у порядку, передбаченому ч. 7 ст. 147 цього Закону, допускається відрядження судді без його згоди. Таке відрядження здійснюється для забезпечення розгляду справ у суді, якому передано територіальну підсудність справ відповідного суду, а за відсутності вакансій у ньому — до іншого суду того самого рівня і спеціалізації [213].

Водночас питання підсудності вирішується швидше, ніж відрядження суддів, яке потребує складнішої процедури. Після зміни підсудності справи одразу передаються до іншого суду та розподіляються між його суддями, що істотно збільшує їхнє навантаження. Тоді як відрядження суддів відбувається пізніше, що поєднує існуючий кадровий дефіцит із надмірним

навантаженням та негативно впливає на строки розгляду справ, знижуючи ефективність судочинства [259].

За інформацією ДСА України, з початку дії воєнного стану тимчасово до інших судів того самого рівня і спеціалізації відряджено 412 суддів. Водночас застосування цього механізму також супроводжується відповідними витратами: добовими витратами та витратами на оренду житлового приміщення. Отже, витрати на відрядження на одного суддю з розрахунку на рік можуть становити майже 438 тисяч гривень, а загальні витрати на оплату відряджень таких суддів із розрахунку на рік – 180,5 млн гривень [106]. Вказані цифри свідчать, що відрядження суддів може забезпечити безперервність здійснення правосуддя, однак створює додаткове навантаження на бюджет судової системи.

Водночас необхідно підкреслити, що організаційні механізми зміни територіальності підсудності та відрядження суддів мають переважно тимчасовий характер. Вони безумовно стабілізують роботу судів України в умовах дії надзвичайних правових режимів, але не вирішують системної кадрової проблеми, яка, на думку А. О. Коренева, потребує комплексного аналізу кадрових потреб і визначення оптимальної чисельності суддів відповідно до реального навантаження [84, с. 1102].

У цьому контексті важливо зазначити, що суд як організація складається з двох взаємопов’язаних елементів: 1) суддівський корпус; 2) апарат суду, який забезпечує діяльність суддівського корпусу. Як зазначає О. В. Мащук, до функцій апарату суду загальної юрисдикції серед іншого належить організаційне забезпечення роботи суду [109, с. 101]. Саме апарат суду забезпечує організаційну діяльність суду, підтримує суддів і працівників у виконанні їхніх повноважень, організовує судові засідання, розгляд справ та адміністративно-фінансову роботу. Він відповідає за планування діяльності суду, кадрову політику, матеріально-технічне забезпечення, доступ громадян до правосуддя та взаємодію з іншими органами й учасниками процесу [46, с. 138]. З цього можна зробити

висновок, що ефективність діяльності з відправлення правосуддя в загальній мірі залежить не лише від суддів, а й від належного управління персоналом апарату суду, що підтверджує і позиція інших науковців, зокрема К. О. Іноземцевої [62, с. 131].

Проте кадровий дефіцит характерний і для цієї складової. У затвердженому 11.11.2025 Рахунковою палатою Звіті про результати аудиту діяльності на тему «Організаційне забезпечення діяльності органів судової влади» зазначається, що «на початок 2025 року кількість вакантних посад в апаратах судів перевищила 5 тисяч, що становило понад 18 % від штатної чисельності працівників апаратів судів» [123].

Така ситуація, серед іншого, зумовлена неконкурентоспроможним рівнем заробітної плати державних службовців в апаратах судів, секретаріатах інших органів та установ системи правосуддя. Водночас ситуацію ускладнює і те, що у конкурсах на посади суддів першої інстанції переважно беруть участь працівники апарату суду. Відповідно в разі успішного проходження ними відбору кадровий дефіцит в апаратах судів ще більше поглиблюється. Водночас ця проблема належить до сфери регулювання органів державної влади України та потенційно може бути вирішена шляхом перегляду підходів до фінансування і підвищення рівня оплати праці. Саме на цьому акцентує ДСА України, вбачаючи підвищення заробітної плати одним із механізмів стабілізації кадрової ситуації [4].

Натомість інший чинник має принципово іншу природу та значно обмежені можливості впливу з боку держави в короткостроковій перспективі. Йдеться про повідомлення Ради суддів України про випадки, коли окремі судді та працівники системи правосуддя залишалися на тимчасово окупованих територіях і співпрацювали з окупаційною владою, що призводило до фактичної відсутності суддів або працівників апарату в окремих судах [198]. Такі обставини призводять до фактичної втрати кадрового потенціалу в окремих судах і створюють додаткові організаційні

труднощі, які не можуть бути усунені виключно адміністративними чи фінансовими рішеннями.

Отже, кадрова проблема в умовах воєнного стану набула комплексного характеру, поєднавши інституційні труднощі формування органів суддівського врядування, значну кількість вакантних посад суддів і працівників апарату, а також безпекові ризики.

Важливо підкреслити, що в умовах воєнного стану на організацію роботи судів істотно впливає також рівень їх матеріально-технічного та фінансового забезпечення. Насамперед це стосується створення належних організаційних, кадрових, матеріально-технічних і безпекових умов для здійснення правосуддя. Так, О. В. Щерблюк зазначає, що «матеріально-технічне забезпечення організації судоустрою полягає у діяльності державних органів щодо створення належних умов для роботи усіх структурних елементів судоустрою» [268, с. 67]. Водночас матеріально-технічна складова є лише одним із елементів комплексного забезпечення діяльності судів.

Не менш важливим є фінансове забезпечення функціонування судів. Як зазначають А. В. Іванцова, Л. М. Москвич, О. О. Овсяннікова та інші науковці, воно охоплює окреме визначення у Державному бюджеті України видатків на суди на рівні, достатньому для повного й незалежного здійснення правосуддя, законодавче гарантування повного та своєчасного фінансування судової системи, а також забезпечення належного рівня соціальних гарантій суддів [146, с. 59].

Водночас наукова дискусія не обмежується питанням фінансування виключно суддів. Доцільно погодитись із тими науковцями, які наголошують, що «незалежність та належне функціонування судової влади забезпечується також належною оплатою праці працівників апарату судів, які відіграють важливе значення в організаційному забезпеченні функціонування судової влади» [105, с. 54].

Отже, особливий порядок фінансування судів і забезпечення діяльності суддів є однією з конституційних гарантій незалежності судової влади, що випливає, зокрема, зі змісту ст. 126 та ст. 130 Конституції України. Водночас практика свідчить про наявність суттєвих проблем у цій сфері. Зокрема, рішення з'їзду суддів України засвідчують, що у 2023–2024 роках проблеми фінансового, матеріально-технічного та інформаційно-технологічного забезпечення судів набули критичного характеру і створювали ризики для належного функціонування судової влади, зокрема у зв'язку з недостатнім рівнем забезпечення судів сучасною комп'ютерною технікою та необхідним програмним забезпеченням [190].

Рахункова палата України у вже згаданому вище звіті підтвердила системне недофінансування: у 2023 році фінансування становило лише 51,4 % від потреби судів, у 2024 році – 57,2 %. Рівень забезпечення судів засобами інформатизації коливався в межах 70–89 %, при цьому значна частина техніки виявилась застарілою та підлягала списанню [123]. За таких умов досягнення належного рівня цифровізації судочинства суттєво ускладнюється, хоча саме цифрові інструменти мають забезпечити безперервність роботи судів під час повітряних тривог, перебоїв з електропостачанням та низки інших безпекових викликів [205, с. 194].

Поряд із проблемою недофінансування Рахунковою палатою було встановлено також системні недоліки бюджетного планування та розподілу коштів. Так, у 2023–2024 рр. ДСА України повернула до державного бюджету 972 млн грн невикористаних бюджетних коштів, які могли бути спрямовані на завершення реконструкцій чи будівництва судів [123]. Водночас Рада суддів України у своєму рішенні «Щодо підвищення використання інструментів електронного судочинства» від 05.08.2022 № 26 року підтримуючи пріоритетність фінансування сектору безпеки і оборони, як раз рекомендувала судам активніше застосовувати інструменти електронного судочинства, зокрема здійснювати обмін процесуальними документами та надсилання повісток в електронній формі. Очевидно, що

реалізація таких рекомендацій потребує належної матеріально-технічної бази, включаючи сучасне обладнання та альтернативні джерела живлення для забезпечення енергетичної стійкості судів [271]. У цьому контексті пріоритетним завданням ДСА України має стати комплексне оновлення технічного забезпечення судів України.

На переконання М. Б. Охримчука, у сучасних умовах об'єктивною вимогою є також забезпечення енергетичної стійкості судів. Тобто кожен суд має бути оснащений альтернативними джерелами живлення, необхідними для підтримання безперервної роботи серверного обладнання, засобів зв'язку та електронного документообігу. Вказані пропозиції не повинні залишитися лише рекомендаціями, а мають бути закріплені, насамперед, у відповідних змінах і доповненнях до Плану діяльності ДСА України як головного розпорядника бюджетних коштів на 2026–2027 роки [128, с. 75].

«Зазначене свідчить про відсутність ефективного управління з боку ДСА України, яка відповідає за матеріально-технічне забезпечення судів, та підкреслює необхідність затвердження відповідних нормативів для забезпечення суддів і судових установ» [71, с. 432]. Відповідно Рахункова палата за результатами аудиту серед іншого рекомендувала також створити єдину цифрову систему управління ресурсами судів. Необхідність таких кроків обумовлена тим, що постійне недофінансування, кадровий дефіцит і неналежні матеріально-технічні умови у 2023–2024 роках спричинили збільшення кількості нерозглянутих судових справ та матеріалів на 12 %, а також збільшення частки проваджень, розгляд яких тривав понад один рік – на 19 % [123].

Отже, фінансове, матеріально-технічне та енергетичне забезпечення судів України є ключовою передумовою ефективної організації їх роботи в умовах воєнного стану та гарантією забезпечення права на справедливий суд. Частково існуючі проблеми організації діяльності судів планується вирішити через затвердження ВРП розроблених ДСА України нормативів кадрового, фінансового та матеріально-технічного забезпечення судів, що дозволить їм

здійснювати правосуддя на належному рівні. Запровадження відповідних нормативів та методик їх розрахунку є особливо важливим в контексті європейської інтеграції України, адже ЄС висуває високі вимоги до ефективності та незалежності судової системи держави, розглядаючи її як основний показник демократичних змін [165].

На думку Я. В. Ковач, вирішити проблему фінансування судів частково також можна через «цільове виділення частини коштів, що надходять як фінансова допомога Україні від міжнародних партнерів, саме на забезпечення функціонування системи правосуддя» [71, с. 432]. Необхідно зазначити, що після введення в Україні воєнного стану та в умовах браку бюджетного фінансування виникла практика надання міжнародними донорами допомоги безпосередньо окремим судам. Така практика отримала неоднозначну оцінку з боку частини народних депутатів та представників громадськості, через невідповідність вимогами антикорупційного законодавства щодо одержання безоплатної допомоги державними органами та установами. Водночас частина народних депутатів, прагнучі врегулювати відповідні правовідносини, розробила проєкт Закону № 9047 «Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” та інших законів щодо надання можливості судам, органам суддівського врядування, іншим державним органам та установам системи правосуддя отримувати благодійну, в тому числі гуманітарну допомогу в період воєнного або надзвичайного стану» [187]. Законопроєкт передбачав створення правового механізму отримання судами та іншими установами системи правосуддя благодійної, зокрема гуманітарної, допомоги в період воєнного або надзвичайного стану, а також можливість її використання для забезпечення належного функціонування системи правосуддя.

Ураховуючи те, що положення законопроєкту не повною мірою узгоджувалися зі ст. 130 Конституції України, згідно з якою держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів, ч. 1 ст. 2 Закону України «Про джерела фінансування

органів державної влади», за якою органи державної влади здійснюють свою діяльність виключно за рахунок бюджетного фінансування, а також ч. 1 ст. 148 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до якої фінансування всіх судів в Україні здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України, законопроєкт № 9047 отримав негативну оцінку через його відповідність вимогам антикорупційного законодавства. Окрім неузгодженості законопроєкту з низкою чинних законодавчих норм, за результатами антикорупційної експертизи було зроблено висновок про наявність у ньому корупціогенного чинника, оскільки реалізація такої законодавчої ініціативи може поставити судові органи в залежність від третіх осіб, які надають благодійну або гуманітарну допомогу [196].

Втім альтернативним варіантом має стати створення спеціального фонду державного бюджету, розпорядником якого буде ДСА України. Після надходження допомоги від міжнародних партнерів до цього фонду ДСА України як державний орган матиме право розподіляти ці кошти державного бюджету [107].

Поряд із фінансовими, матеріально-технічними та кадровими викликами, організація роботи судів у період воєнного стану потребувала також нормативного й управлінського переосмислення процедур їх повсякденної діяльності. Тому логічним продовженням стало вироблення спеціальних рекомендацій щодо функціонування судів в особливий період.

У перші дні після запровадження воєнного стану Рада суддів України надала судам рекомендації щодо організації роботи з урахуванням безпекової ситуації в конкретному регіоні. Зміст цих рекомендацій свідчить про перехід до гнучкої моделі управління роботою суду, за якої режим його функціонування може визначатися зборами суддів або головою суду залежно від наявних загроз, можливості забезпечення доступу до правосуддя та безпеки учасників судового процесу. У разі виникнення реальної загрози життю чи здоров’ю відвідувачів суду, суддів або працівників апарату суду допускається тимчасове зупинення здійснення судочинства до усунення

відповідних обставин з інформуванням уповноважених органів судової влади [193].

Подальшу реалізацію підходів до роботи судів в умовах дії воєнного стану містить згадане вище рішення Ради суддів України «Про затвердження рекомендацій щодо роботи судів в умовах воєнного стану» від 05.08.2022 № 23, яким судам усіх рівнів та органам системи правосуддя рекомендовано розробити плани реагування на надзвичайні ситуації в особливий період. Йдеться про запровадження внутрішніх алгоритмів дій, що дозволяють забезпечити безперервність функціонування суду навіть за умов різкого погіршення безпекової ситуації [273]. Зокрема, наказом голови Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 18.11.2022 № 5-о затверджено План реагування суду на надзвичайні ситуації (на період воєнного стану в Україні). Відповідно до нього особами, «які відповідають за прийняття рішень у суді, а також види даних і критерії, які будуть використовуватись для приведення плану забезпечення безперервної діяльності суду в дію є:

1) голова суду (або особа, що виконує його/ її обов'язки);

2) заступник голови суду;

3) керівник апарату суду (або особа, що виконує його / її обов'язки);

4) заступник керівника апарату» [136].

Вищенаведене свідчить, що план забезпечення безперервної діяльності суду ґрунтується на чітко визначеній системі управлінської відповідальності, у межах якої ключові рішення концентруються на рівні керівництва суду та апарату. Але на практиці також можливі ситуації відсутності голови суду або керівника апарату (евакуація, мобілізація, тимчасова непрацездатність, припинення повноважень тощо). В такому разі фактична спроможність конкретного суду продовжувати здійснення правосуддя напряму залежить від наявності механізмів заміщення та нормативно визначеної процедури делегування повноважень іншим суб'єктам.

Якщо порядок обрання суддів на адміністративні посади голови суду та його заступників визначений ст. 20 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» і зберігає актуальність у період дії правового режиму воєнного стану, то порядок тимчасового заміщення посади керівника апарату суду зазнав окремого нормативного коригування. Так, рішенням Ради суддів України від 11.04.2024 № 5 передбачено спеціальний механізм реагування на ситуації, коли в місцевому суді відсутні працівники апарату внаслідок їх звільнення або призупинення трудових відносин. У такому випадку начальник територіального управління ДСА України може прийняти рішення про призначення тимчасово виконуючого обов'язки керівника апарату суду за поданням голови суду або виконувача обов'язків голови суду, а за відсутності суддів, які перебувають на підконтрольній Україні території, – без такого подання. Тимчасове виконання відповідних обов'язків може бути покладено на працівника територіального управління ДСА України, який відповідає вимогам професійної компетентності для зайняття цієї посади та вимогам щодо несумісності. Водночас Рада суддів України звернула увагу на необхідність удосконалення Типового положення про апарат суду шляхом закріплення алгоритму призначення тимчасово виконуючого обов'язки керівника апарату суду в судах, де відсутні судді та працівники апарату, з узгодженням відповідних положень із нормативними актами, що визначають статус ДСА України та її територіальних управлінь [198].

Важливим напрямком роботи судів в умовах дії воєнного стану також є кадрова дисципліна та облік. У кожному суді обов'язково має бути визначена особа відповідальна за актуальний облік суддів і працівників апарату, а також забезпечено щоденний моніторинг їхнього місцезнаходження з інформуванням ДСА України, повідомлення про проходження ними служби в Збройних силах України чи територіальній обороні, оперативне оформлення відпусток та утримання від звільнень і дисциплінарних стягнень до завершення воєнного стану. Очевидно, що такий підхід спрямований на

збереження кадрового потенціалу в умовах і так вже існуючої кадрової проблеми.

Окремий блок рекомендацій стосується дистанційного режиму роботи. Рада суддів України рекомендувала судам перейти переважно на дистанційний режим роботи з мінімізацією присутності в приміщенні суду суддів та працівників, обмежити доступ відвідувачів, припинити особистий прийом громадян та ширше застосувати режим відеоконференції [193].

Водночас дистанційна робота відповідно до ст. 60-2 Кодексу законів про працю України розглядається як особлива форма організації праці, а не як «дистанційне правосуддя». Такі процесуальні кодекси, як ЦПК України, КАС України та КПК України встановлюють загальне правило проведення судових засідань у залі суду, обладнаному засобами відеоконференцзв'язку та фіксації процесу, допускаючи лише окремі процесуальні дії поза приміщенням суду [48, с. 271]. У цьому контексті доцільно виокремити два взаємопов'язані питання: по-перше, можливість здійснення суддею правосуддя поза приміщенням суду як елемент організації його праці; по-друге, забезпечення безпеки учасників процесу, які беруть участь у судовому засіданні не в режимі відеоконференції.

Щодо першого питання слід зазначити, що рішенням Ради суддів України від 14.03.2022 № 10 було визначено можливість здійснення суддею своїх повноважень як безпосередньо на робочому місці, так і дистанційно, із збереженням його участі в автоматизованому розподілі судових справ. Водночас дистанційна робота можлива лише за умови перебування судді в межах України, а відповідне рішення приймається судом [199]. Це додатково підкреслює, що дистанційний режим стосується організації праці судді, а не створення окремої форми «дистанційного правосуддя», хоча питання фізичного місцезнаходження судді під час дистанційного розгляду залишається дискусійним. Адже в умовах воєнного стану в Україні відсутнє повністю безпечне місце, а часті повітряні тривоги передбачають необхідність суддів, які перебувають у приміщенні суду, навіть якщо

учасники справи беруть участь у справі в режимі відеоконференції, переміститись в укриття і зупинити розгляд справи.

Відповідно доцільною є ідея розроблення механізму участі у судовому засіданні не лише учасників судового процесу, а й складу суду в режимі відеоконференції у будь-якому безпечному для них приміщенні.

Необхідно зазначити, що, на відміну від суддів, організація дистанційної роботи працівників апаратів судів є менш складною. Їхні функції мають організаційно-технічний і процесуально-допоміжний характер (ведення діловодства, підготовка матеріалів, технічне забезпечення засідань), тому їх переведення на дистанційний режим не пов'язане з реалізацією суддівських повноважень і не впливає на принципи здійснення правосуддя. Відповідні рішення оформлюються внутрішніми наказами судів. Зокрема, наказом «Про дистанційний режим роботи працівників апарату Шостого апеляційного адміністративного суду на час особливого режиму роботи суду в умовах воєнного стану» від 07.03.2022 № 4 встановлено, що працівники апарату виконують роботу дистанційно в доступному для них місці в Україні за їхнім вибором, яке дає можливість здійснювати обов'язки, визначені посадовою інструкцією, положенням про апарат суду та відповідними положеннями про структурні підрозділи. При цьому місце роботи помічника судді визначається за погодженням із суддею Шостого апеляційного адміністративного суду [160].

Питання безпеки учасників процесу вирішуються на початку кожного судового засідання. Зокрема, якщо на момент початку судового засідання, яке не відбувається в режимі відеоконференції, мають місце обставини, що загрожують безпеці учасників (зокрема повітряна тривога), суд зобов'язаний вирішити питання про можливість проведення засідання або його відкладення, виходячи з пріоритету захисту життя і здоров'я та забезпечення реалізації права на справедливий суд, гарантованого Конституцією України і Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Практика Верховного Суду підтверджує цю позицію. Так, у постанові Касаційного

цивільного суду у складі Верховного Суду від 26.02.2025 у справі № 752/8937/24 вказано, що суд апеляційної інстанції не може ігнорувати об’єктивні перешкоди для участі представників сторін у засіданні, зумовлені оголошенням сигналу «Повітряна тривога», оскільки це ставить під сумнів належне забезпечення повноти, всебічності та справедливості судового розгляду [141].

Організаційний аспект безпеки деталізується й на рівні внутрішніх актів судів. Так, наказами керівників апаратів судів затверджуються алгоритми дій працівників та відвідувачів суду під час сигналу «Повітряна тривога». Наприклад, наказом керівника апарату Ленінського районного суду м. Харкова від 04.06.2024 № 07-01/29 передбачено супровід працівників суду, учасників процесу та відвідувачів до укриття здійснюється відповідальною особою з числа працівників апарату суду [1]. Безсумнівно, наведені положення дають підстави стверджувати, що організація роботи суду в умовах воєнного чи надзвичайного стану безпосередньо пов’язана з реалізацією гарантій права на судовий захист в особливих умовах.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що організація роботи судів в умовах надзвичайних режимів є складним процесом, що охоплює як забезпечення функціонування всієї судової системи на загальнодержавному рівні, так і діяльність конкретного суду через його апарат. Її особливістю є комплексність, оскільки вона охоплює кадрові, матеріально-технічні, фінансові питання, питання цифрового забезпечення судів тощо. При цьому як свідчить досвід України, організація роботи судів в умовах воєнного стану стикається з низкою безпекових ризиків, таких як руйнування приміщень, повітряні тривоги, тимчасова окупація територій, що суттєво впливають на стабільність здійснення правосуддя. З метою мінімізації наведених ризиків активно застосовується зміна територіальної підсудності та передача справ до безпечніших регіонів, механізм відрядження суддів, перерозподіл навантаження, цифрові інструменти – відеоконференції, електронний

документообіг, система «Електронний суд», а судові засідання проводяться з урахуванням безпекової ситуації.

Водночас організація роботи судів в умовах воєнного стану додатково ускладнюється загостренням існуючих ще до 2022 року проблем. Суттєвою проблемою є кадровий дефіцит, зумовлений мобілізацією, евакуацією та наявністю вакантних посад суддів та в апараті судів. Це призводить до зростання навантаження і ризику затягування розгляду справ. Додатковими чинниками є обмежене фінансування та потреба в належному матеріально-технічному забезпеченні для дистанційної роботи судів та здійснення електронного судочинства.

Слід погодитись із позицією Б. О. Логвиненка щодо доцільності включення медичного критерію (належного стану фізичного та психічного здоров'я) як складової підтримання кваліфікації судді. Фахівець звертає увагу на можливість запровадження уніфікованої програми психологічного супроводу суддів та працівників апарату суду під час дії особливого правового режиму воєнного стану [100, с. 1405].

Таким чином, суди України функціонують в режимі адаптації до надзвичайних умов, демонструючи при цьому інституційну стійкість і спроможність здійснювати правосуддя навіть за таких умов, із постійним реагуванням на нові виклики.

2.2. Порядок, умови та особливості дистанційної участі в судовому засіданні в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні

Пандемічна ситуація у світі 2019 року, а згодом обумовлене повномасштабною збройною агресією проти України введення у лютому 2022 року особливого правового режиму воєнного стану, поставили перед державою завдання оперативної адаптації діяльності всіх гілок влади до надзвичайних умов існування держави. На відміну від пандемічних загроз,

воєнний стан ускладнює здійснення правосуддя, яке супроводжується постійними безпековими викликами життю суддів, руйнуванням інфраструктури, окупацією територій та втратою урядом контролю над ними. За таких умов виникає об'єктивна потреба у пошуку нових форм і засобів здійснення правосуддя [53, с. 219].

В умовах воєнного стану судочинство здійснюється з урахуванням низки процесуальних та організаційних особливостей, зокрема: а) зміни територіальної підсудності справ; б) проведення судових засідань у режимі відеоконференції; в) відкладення розгляду справ; г) розгляду справи за відсутності учасника справи [246, с. 49]. Такі зміни у процедурі здійснення судочинства зумовлюють необхідність створення механізмів, які забезпечують одночасно безпеку та ефективність правосуддя. Так, в ухвалі Великої Палати Верховного Суду від 07.06.2022 у справі № 910/10006/19 зазначено, що в умовах воєнної агресії проти України учасники справи можуть скористатися «правом на звернення до суду з клопотанням про розгляд справи в режимі відеоконференції, що дає змогу забезпечити розгляд справи з дотриманням принципів рівності учасників судового процесу перед законом і судом, гласності та відкритості судового процесу, змагальності сторін і розумних строків розгляду справи, а також не наражати учасників судового засідання на загрози їхньому життю, здоров'ю та безпеці» [235]. Отже, дистанційна участь у судових засіданнях дає змогу забезпечувати реалізацію права на справедливий суд навіть у складних умовах дії надзвичайних правових режимів.

Введення воєнного стану в Україні засвідчило, що сучасні технології мають значний потенціал для зміцнення верховенства права, гарантування рівного доступу до правосуддя, підвищення прозорості та підзвітності судової системи [226, с. 130]. Це питання було об'єктом дослідження багатьох вітчизняних науковців, серед яких Н. Р. Бобечко, І. В. Гловюк, О. В. Дроздова, О. М. Дроздов, С. В. Дяченко, Г. В. Озернюк, Л. А. Остафійчук, С. Р. Рафальонт, Н. М. Савчин, М. І. Смирнов, І. Ю. Татулич, А. І. Чорна та

інші. Водночас зазначені процеси виявили низку правових, технічних та організаційних викликів, що потребують більш глибокого наукового аналізу. Саме тому питання дистанційної участі в судовому засіданні потребує подальшого наукового розроблення.

Поняття «відеоконференція» не є новим ані для наукової доктрини, ані для законодавства України. «Однак умови воєнного стану надали йому особливої актуальності насамперед у контексті забезпечення безпеки учасників судового процесу та безперервності здійснення правосуддя» [263, с. 231].

У науковій літературі визначенню поняття «відеоконференція» приділено значну увагу. Водночас доцільно навести окремі підходи, що набули поширення у процесуально-правовій доктрині. Так, М. І. Смирнов розглядає відеоконференцію як особливу форму здійснення процесуальної дії, за якої уповноважена посадова особа, зокрема суддя, прокурор або слідчий, перебуває у місці провадження, тоді як інший учасник процесуальної дії знаходиться поза ним. Взаємодія між такими суб'єктами забезпечується в режимі реального часу за допомогою технічних засобів аудіо- та відеозв'язку [209, с. 24]. М. Бортун розуміє під терміном «відеоконференція» певну послідовність чітко визначених процесуальних дій і процедур, що здійснюються із застосуванням телекомунікаційних технологій, за яких уповноважена особа бере участь у процесуальній дії з місця основного провадження, тоді як інший її учасник залучається до такої дії дистанційно з іншого місця [17, с. 64]. На думку Г. В. Озернюк, «відеоконференція в судовому процесі – це спосіб проведення судового засідання шляхом застосування технічних засобів відео- та аудіозв'язку в режимі реального часу при умові знаходження хоча б одного учасника судового процесу поза межами зали судового засідання» [121, с. 27].

Схожі ознаки виокремлюють інші науковці, підкреслюючи проведення засідання за допомогою технічних засобів відео- та аудіозв'язку в режимі реального часу із просторовою віддаленістю учасників (один із них

знаходиться поза межами зали судового засідання) та їх взаємодією на відстані через одночасний обмін інформацією [257, с. 290].

Більш сучасний підхід запропоновано І. Ю. Татулич та Л. А. Остафійчук, які розглядають відеоконференцію як інструмент електронного судочинства, що забезпечує учасникам справи можливість брати участь у судовому засіданні дистанційно, зокрема поза межами приміщення суду, із застосуванням технічних засобів відео- та аудіозв'язку. На думку дослідниць, такий формат участі сприяє реалізації основних засад цивільного судочинства та права на справедливий суд, оскільки дає змогу забезпечити процесуальну комунікацію між судом і учасниками справи без їх фізичної присутності в залі судового засідання [223, с. 114]. Незважаючи на те, що увага акцентується «на цивільному судочинстві, це визначення може бути застосоване й до інших видів судочинства, оскільки розгляд справ у режимі відеоконференції є складовою частиною судових процесів та тісно пов'язаний із забезпеченням принципу доступу до правосуддя, який становить основу сучасної концепції справедливого суду» [255, с. 113].

З огляду на зазначене, доцільно звернути увагу й на практичні переваги використання відеоконференцій. Одним із важливих аргументів на їхню користь є ефективність такого формату. На це вказує Н. М. Савчин, підкреслюючи, що «такий формат забезпечує доступність, оперативність і ефективність судочинства, відповідаючи вимогам часу та глобальним тенденціям» [203, с. 750]. Практика ЄСПЛ також визначає участь «у судовому засіданні в режимі відеоконференції дієвим інструментом, що забезпечує ефективну участь у провадженні, що підтверджується, зокрема, рішенням у справі "Дейкхайзен проти Нідерландів" (Dijkhuizen v. the Netherlands), 2021, § 56)» [283]. Отже, відеоконференція є ефективним засобом реалізації процесуальних прав та гарантій учасників судового розгляду.

На законодавчому рівні порядок здійснення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження в цивільних,

господарських та адміністративних справах було передбачено ще Законом України від 04.07.2012 № 5041-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції» [155]. Проте широкого застосування такий формат набув саме у період пандемії COVID-19. «З метою мінімізації ризиків поширення коронавірусної інфекції Рада суддів України з 16.03.2020 до 03.04.2020 року рекомендувала запровадити особливий режим роботи судів України» [98]. Такий режим передбачав обмеження доступу до судів, розгляд судом лише невідкладних справ та максимальне проведення судових засідань у режимі відеоконференції.

Подальший розвиток нормативного забезпечення участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції відбувся з прийняттям Закону України від 02.04.2020 № 540-IX, яким було внесено тимчасові зміни до цивільного, господарського та адміністративного процесуальних кодексів. Учасникам справ надали можливість брати участь у засіданнях в режимі відеоконференції поза межами суду з використанням власних технічних засобів. Ідентифікація особи здійснювалася за допомогою електронного цифрового підпису, а якщо особа не мала такого підпису, то у порядку, визначеному Законом України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» або ДСА України [154]. Подальше унормування порядку участі у відеоконференції забезпечила ДСА України, яка наказом від 08.04.2020 № 169 затвердила відповідний порядок проведення засідань в адміністративному, цивільному та господарському процесах із використанням технічних засобів поза межами приміщень суду. Остання редакція вказаного порядку втратила чинність відповідно до наказу ДСА України від 26.10.2021 № 362 «Про приведення у відповідність із діючим законодавством нормативно-правових актів Державної судової адміністрації України» у зв’язку з набранням чинності Положення про порядок функціонування окремих підсистем ЄСІТС від 17.08.2021.

Вищевказаним положенням передбачено три основні форми участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції:

1) поза межами суду з використанням власних технічних засобів;

2) у приміщенні іншого суду із застосуванням його технічної бази;

3) у спеціальних установах (СІЗО, установах виконання покарань чи медичних закладах) із використанням відповідного обладнання.

Учасники справи можуть брати участь у засіданні в режимі відеоконференції як з іншого суду, так і поза приміщенням суду, використовуючи власні технічні засоби, беручи на себе ризики технічних збоїв. Підсистема відеоконференцзв'язку ЄСІТС також забезпечує відео- та звукозапис судових засідань, резервування залів, подання документів під час онлайн-засідань, участь користувачів у засіданнях інших органів правосуддя [167].

Узагальнюючи можна стверджувати, що поширення відеоконференцій стало закономірною відповіддю на пандемічні виклики, а законодавчі зміни забезпечили умови для дистанційної участі в судових засіданнях за умов існуючих загроз. Так, за даними Верховного Суду з жовтня 2021 року, відколи почали функціонувати підсистеми ЄСІТС, кількість користувачів відеоконференцзв'язку зросла з близько 80 тис. до понад 140 тис., а кількість проведених засідань – із 766 тис. до майже 2,6 млн, що свідчить про стрімке поширення цього формату [44].

Водночас у відповідь на виклики, спричинені широкомасштабною збройною агресією РФ, інститут дистанційної участі в судових засіданнях зазнав істотного інституційного та технічного розвитку. Відповідно до Рекомендації Ради суддів України від 02.03.2022 суддям пропонується відкладати розгляд справ (крім невідкладних судових справ) та, за можливості, розглядати справи у форматі відеоконференції [193]. «Це пов'язано з тим, що багато учасників судових процесів не завжди мають можливість подавати клопотання про відкладення розгляду справ,

долучаючись до операцій критичної інфраструктури, Збройних сил України, територіальної оборони та інших збройних формувань» [94, с. 65].

Однією з перших ініціатив стало також впровадження 11.03.2022 Державним підприємством «Центр судових сервісів» нового функціоналу підсистеми відеоконференцзв'язку, що спростив процедури трансляцій судових засідань у онлайн режимі [118, с. 129].

22.07.2022 «Європейська комісія з ефективності правосуддя при Раді Європи (CEPEJ) провела з Верховним Судом онлайн-консультацію щодо удосконалення законодавства про дистанційне правосуддя в умовах воєнного стану та підтримала активне впровадження засобів відеоконференцзв'язку під час судових засідань» [81]. Було наголошено, що за умови дотримання змін до національного законодавства такий порядок жодним чином не суперечить стандартам і принципам у сфері прав людини.

При цьому ЄСПЛ послідовно підтримує підхід, що право на справедливий суд не є абсолютним, адже воно може підлягати певним обмеженням, які повинні мати легітимну мету й забезпечувати пропорційність між застосованими засобами та поставленою метою. Це право вимагає державного регулювання, яке може змінюватися залежно від місця і часу, враховуючи потреби та ресурси як суспільства, так і окремих осіб, при цьому не шкодячи суті права та не конкуруючи з іншими гарантіями, встановленими Конвенцією (справа «Воловік проти України» (Volovik v. Ukraine) [286]. Це свідчить про міжнародне визнання легітимності та необхідності використання дистанційних форм здійснення правосуддя в умовах воєнного стану.

Крім того, досвід інших країн також засвідчує можливість розгляду судових справ у режимі відеоконференції. Зокрема, в Італії судові засідання в режимі відеоконференції допускаються за рішенням суду або за клопотанням сторін. Учасникам забезпечується можливість повноцінної участі в процесі, включаючи право чути, бачити, ставити запитання та реалізовувати інші

процесуальні права. Такий формат застосовується з метою забезпечення безпеки, ефективності та оперативності судочинства [130].

Подібний підхід простежується і в інших правових системах. В Англії та Уельсі суди мають дискреційні повноваження дозволяти дистанційну участь сторонам як у цивільних, так і кримінальних справах. Водночас рішення про їх застосування приймається з урахуванням обставин справи та інтересів правосуддя і може бути відхилене, якщо це загрожує справедливості процесу. Такий підхід забезпечує гнучкість і ефективність судочинства з дотриманням прав учасників. Аналогічний підхід реалізовано і в Німеччині, де використання «відеоконференцій у судовій системі відбувається з урахуванням забезпечення прав учасників процесу та дотримання принципів справедливого судочинства, а кожен випадок використання відеоконференції розглядається індивідуально, з урахуванням обставин справи та технічних можливостей суду» [203, с. 775–776].

Узагальнюючи європейський досвід, необхідно зазначити, що в країнах ЄС судові засідання в режимі відеоконференції набули популярності під час пандемії COVID-19 і сьогодні передбачено можливість дистанційної участі в судовому засіданні через засоби телефонного зв’язку або спеціалізованих відеоконференцсистем (Франція, Швеція, Естонія) [255, с. 769–772].

Відповідні підходи знайшли відображення і в національному законодавстві України. Зокрема, Законом України від 24.05.2024 № 3755-IX було оновлено положення ст. 212 ЦПК України, ст. 197 ГПК України та ст. 195 КАС України щодо участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції. Відповідно до цих змін, учасник справи або його представник має право подати заяву про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду або в приміщенні іншого суду не пізніше ніж за п’ять днів до судового засідання [153]. При цьому реалізація такого права не пов’язується з обов’язком заявника обґрунтовувати необхідність дистанційної участі, оскільки участь у судовому

засіданні в режимі відеоконференції є суб'єктивним правом учасника процесу [9, с. 113].

Втім, якщо подається заява про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції у приміщенні іншого суду, заявник повинен зазначити відповідний суд, в якому необхідно забезпечити її проведення. Вказані заяви розглядаються без повідомлення учасників справи, а рішення судді оформлюється ухвалою. Порівняння норм національного законодавства та західноєвропейських держав щодо відеоконференцзв'язку дозволяє зробити висновок, що «основною відмінністю є те, що в зарубіжних країнах (зокрема у Великобританії та Німеччині) забороняється проведення відеоконференції з будь-яким учасником процесу в разі заперечень хоча б однієї зі сторін» [59, с. 220], тоді як в Україні застосовано змішаний підхід. Зокрема, законодавство дозволяє участь у режимі відеоконференції свідка, перекладача, спеціаліста та експерта за відсутності заперечень учасників справи. При цьому свідок може бути допитаний дистанційно навіть за наявності заперечень сторін, якщо його стан здоров'я, вік чи інші поважні причини унеможливлюють особисту явку.

Прийняття рішення щодо проведення судового засідання в режимі відеоконференції є правом, а не обов'язком суду [243]. Водночас судова практика «свідчить про переважне задоволення таких клопотань за наявності технічної можливості» [246, с. 49].

Аналіз судових рішень щодо участі у засіданні в режимі відеоконференції дозволяє стверджувати, що суд відмовляє лише за наявності таких підстав:

1) відсутність технічної можливості;

2) повторне подання заяви;

3) подання заяви з порушенням строків або ненадсилання її копій іншим учасникам;

4) відсутність доказів неможливості прибуття до суду;

5) необхідність обов’язкової присутності учасника або дослідження письмових доказів, розгляду у письмовому провадженні, технічні форс-мажори (хакерські атаки, планові і позапланові вимкнення електроенергії) [263, с. 235].

Наприклад, в аналітичному матеріалі Н. Куніцина наведено ухвалу Броварського міськрайонного суду Київської області від 09.08.2022 у справі № 361/8318/19, якою заявнику було відмовлено в задоволенні клопотання про проведення судового засідання в режимі відеоконференції, оскільки «інших причин існування виняткового характеру, які ускладнюють або роблять неможливим особисту участь сторони в судовому засіданні, представником заявника не зазначено» [93].

Найпоширенішою підставою відмови є відсутність технічної можливості: у 2023 році це становило 67,6 % у господарських судах, 48,4 % у загальних судах та 24,2 % в адміністративних судах. Тобто найкращим чином ситуація щодо технічної можливості проведення дистанційних слухань складається в адміністративних судах України, оскільки відсоток відмов у дистанційних слуханнях найменший серед трьох юрисдикцій [247]. Відмова суду у проведенні відеоконференції через відсутність технічної можливості пояснюється насамперед: а) зайнятістю залу іншим відеозасіданням; б) одночасним проведенням засідання з фізичною присутністю сторін у обладнаному залі; в) обмеженою кількістю залів з необхідною технікою [263, с. 236].

Відповідно до Розділу VI Інструкції щодо роботи з технічними засобами фіксування судового засідання, затвердженої наказом ДСА України від 06.06.2022 № 156 р. «для визначення доступності залу судового засідання суддя отримує від секретаря судового засідання відповідну інформацію з підсистеми відеоконференцзв’язку та приймає рішення щодо бронювання необхідного залу судового засідання в іншому суді. Після прийняття рішення секретар судового засідання невідкладно здійснює таке бронювання» [163].

Зокрема, Господарський суд Волинської області у справі від 30.05.2022 № 903/1041/21 відмовив у задоволенні клопотання позивача про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції через відсутність у суду технічної можливості. За даними WEB-програми «Бронювання системи відеозв'язку» зал судових засідань не міг бути забронюваний, оскільки на той самий день і час уже було заплановано інше судове засідання [237]. Аналогічні підстави для відмови у проведенні судового засідання в режимі відеоконференції було наведено й в ухвалах Петропавлівського районного суду Дніпропетровської області у справі від 09.04.2025 № 188/2402/24 [241] та Самбірського міськрайонного суду Львівської області у справі від 04.05.2022 № 452/4144.21 [242].

Це демонструє актуальність модернізації технічної інфраструктури судів, аби зменшити кількість відмов у проведенні засідань у режимі відеоконференції через відсутність технічної можливості. Водночас очевидно, що в сучасних умовах реалізація цього завдання потребує значного фінансування. Тоді як обмеженість бюджетних ресурсів, особливо в умовах воєнного стану, істотно ускладнює швидке впровадження необхідних технічних рішень та модернізацію судової інфраструктури.

Необхідно зазначити, що в окремих справах учасники зверталися з клопотанням про проведення не лише найближчого призначеного засідання, а й усіх подальших – у режимі відеоконференції поза приміщеннями суду з використанням власних технічних засобів. На думку дослідників, подання такого клопотання могло б стати одним із можливих напрямів подолання технічної неможливості проведення судового засідання в режимі відеоконференції [247]. Втім судова практика свідчить про відсутність єдиного підходу до вирішення цього питання. Так, Жовтневий районний суд міста Дніпропетровська у справі від 07.08.2024 № 201/4789/24 «відмовив у задоволенні такого клопотання. Суд обґрунтував відмову тим, що: по-перше, через значне навантаження та обмежену кількість залів, обладнаних для відеоконференцій, у суду відсутня технічна можливість забезпечити

проведення засідань у заявлений спосіб; по-друге, клопотання, яке стосується всіх майбутніх засідань без зазначення конкретних дати та часу, унеможливлює внесення судом відповідних ухвал та належне повідомлення інших учасників» [239].

На противагу цьому, ухвалою Сосницького районного суду Чернігівської області у справі від 10.04.2025 № 736/72/25 суд задовольнив клопотання провести вже призначене та всі подальші судові засідання в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду за допомогою власних технічних засобів. Мотивами для такого рішення стала наявність технічної можливості проведення судового засідання в такому режимі [244]. Ще одним рішенням, а саме ухвалою Господарського суду Миколаївської області у справі від 09.08.2023 № 915/915/23 заява позивача «про проведення судових засідань у режимі відеоконференції у справі була задоволена частково. Суд зазначив, що виходячи зі змісту ст. 197 ГПК України, господарський суд може постановити ухвалу про проведення судового засідання в режимі відеоконференції, а не розгляд всієї справи загалом, тобто всіх судових засідань» [238].

Зразковою в цьому контексті є ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у справі від 23.03.2023 № 905/2371/21, в якій суд сформулював важливий правовий висновок: процесуальне законодавство не забороняє подання єдиного клопотання (заяви) про участь у всіх судових засіданнях у режимі відеоконференції, без необхідності окремих звернень перед кожним засіданням [140].

В одній зі справ представник відповідача 22.07.2022 подав до Господарського суду Донецької області клопотання про забезпечення участі у всіх судових засіданнях, зокрема у підготовчому в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів. Ухвалою Господарського суду Донецької області від 28.07.2022 це клопотання було задоволено і підготовче засідання було призначено на 15.08.2022. У цей день суд оголосив перерву у підготовчому засіданні до

02.09.2022, однак під час наступного засідання суд не забезпечив участі представника у відеоконференції та не направив йому запрошення для підключення [140].

Верховний Суд визнав, що такі дії позбавили сторону можливості реалізувати свої процесуальні права, що є порушенням принципів процесуальної справедливості та гарантій, передбачених ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Суд наголосив, що оголошення перерви у судовому засіданні не означає початку нового процесу, а отже, подане раніше клопотання про участь у режимі відеоконференції залишається чинним і має бути враховане при проведенні наступних судових засідань [140].

У цьому контексті виникає пряма потреба у забезпеченні належного повідомлення учасників. Верховний Суд підкреслює, що обов'язкове вручення копії ухвали про проведення відеоконференції є ключовим для реалізації права на участь у засіданні. Її невручення автоматично створює підстави для відкладення розгляду справи судом, оскільки учасники вважаються неналежно повідомленими [138].

Ще однією поширеною підставою для відмови у проведенні судового засідання в режимі відеоконференції є недотримання процесуального строку подання відповідної заяви, а також ненадсилання її копії іншим учасникам справи у той самий строк. За даними судової практики за 2023 рік, частка ухвал про відмову в задоволенні заяв щодо участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції з цих підстав у загальній кількості відмовних ухвал становила 27,4 % у господарській юрисдикції, 30,2 % – у цивільній та 17,7 % – в адміністративній [247].

Найбільш доцільними шляхами вирішення цієї проблеми є:

1) запровадження технічного фільтру в системі «Електронний суд» для недопущення подання заяв із порушенням вимог;

2) внесення змін до процесуальних кодексів щодо залишення таких заяв без розгляду;

3) скасування обов’язку надсилання такої заяви іншим учасникам справи як формального та неефективного [247].

Необхідно зазначити, що суд може відмовити у проведенні судового засідання в режимі відеоконференції у справах, матеріали яких містять державну таємницю або службову інформацію. Правовою підставою для такої відмови є положення Інструкції, затвердженої наказом ДСА України від 06.06.2022 № 156, відповідно до яких підсистемою відеоконференцзв’язку не фіксуються судові засідання, якщо під час їх проведення існує ризик розголошення інформації для службового користування або відомостей, що становлять державну таємницю [163]. Прикладом практичного застосування цього правила є ухвала Великої Палати Верховного Суду від 21.11.2023 у справі № 800/501/17, якою було відмовлено представнику ТОВ «М.С.Л.» у дистанційній участі в судових засіданнях поза приміщенням суду із застосуванням власних технічних засобів. Підставою для такого висновку стало те, що матеріали справи містили інформацію з грифом «Для службового користування», а тому її розгляд не міг фіксуватися засобами відеоконференцзв’язку відповідно до встановлених нормативних вимог [236].

Узагальнюючи зазначене, можна зробити висновок, що доцільною є уніфікація підходів і забезпечення реальної можливості сторін брати участь у судових засіданнях дистанційно. Водночас забезпечення такої участі є складовою ширшої гарантії права на справедливий суд, яка охоплює не лише принцип змагальності та рівності сторін, але й принцип публічності судового розгляду. На відміну від традиційного судового розгляду, де публічність гарантується відкритим доступом до зали суду, дистанційний формат потребує додаткових процедурних та технічних механізмів для забезпечення відкритості судового процесу. Але практика ЄСПЛ свідчить про відсутність чітко визначених мінімальних стандартів такого інформування. Зокрема, у справі «Степан Кучера проти Австрії» (Kučera v. Austria) Суд хоча і визнав достатніми переважно офлайн-канали повідомлення (інформаційний стенд у суді та оголошення на дверях), але в умовах розвитку цифрового правосуддя

лише такого способу інформування може виявитися недостатньо для забезпечення реальної відкритості судового процесу [47].

З огляду на викладене, національне законодавство встановлює додаткові гарантії публічності. Зокрема, ч. 6 ст. 10 КАС України, ч. 6 ст. 8 ГПК України, ч. 5 ст. 8 ЦПК України передбачають, що якщо всі учасники справи беруть участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції, в обов'язковому порядку здійснюється транслювання перебігу судового засідання в мережі Інтернет [73; 41; 253].

З використанням засобів відеоконференцзв'язку для розгляду справи також пов'язані технічні проблеми, що унеможливлюють участь особи в режимі відеоконференції. Відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 223 ЦПК України суд може відкласти розгляд справи в судовому засіданні в разі виникнення технічних проблем, що унеможливлюють участь особи у судовому засіданні в режимі відеоконференції, крім випадків, коли присутність такої особи є обов'язковою [253]. Аналогічні положення містяться в ГПК України і КАС України. Це ще раз підкреслює важливість належної технічної бази для забезпечення ефективного доступу до правосуддя та гарантування виконання Україною ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Однак чимало науковців, зокрема І. Ю. Татулич та Л. А. Остафійчук, наголошують на певних «обмеженнях дистанційної участі, а саме неможливості подання оригіналів документів під час засідання. Огляд оригіналів документів та належним чином засвідчених копій також є неможливим. Проте цю проблему можна усунути через їх попереднє надсилання поштовими відправленнями» [223, с. 114]. Втім це потребує внесення відповідних змін в чинні процесуальні кодекси України.

На відміну від інших видів судочинства, де закон не встановлює вичерпного переліку підстав для дистанційного розгляду, у кримінальному процесі такі підстави прямо визначені законом. Зважаючи на це «учасники судового провадження, заявляючи клопотання про проведення дистанційного

судового розгляду, та суд, задовольняючи його, повинні навести не лише обставини, що обґрунтовують потребу у застосуванні відеоконференції, але й докази, що підтверджують існування однієї з підстав, передбачених у ч. 1 ст. 336 КПК» [12, с. 96].

Відповідно до ст. 336 КПК України, судове провадження може здійснюватися в режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення, у тому числі такого, що знаходиться поза межами приміщення суду, тобто у формі дистанційного судового провадження. Підставами для застосування такого формату є неможливість безпосередньої участі учасника кримінального провадження у судовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин, необхідність забезпечення безпеки осіб, проведення допиту малолітнього чи неповнолітнього свідка або потерпілого, потреба в забезпеченні оперативності судового провадження, а також інші підстави, які суд визнає достатніми. Водночас Законом України від 23.02.2024 № 3604-IX ч. 1 ст. 336 КПК України було доповнено окремою підставою для проведення дистанційного судового провадження – введенням воєнного стану або дією карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України [156]. Відеоконференція за правилами ст. 336 КПК України може застосовуватися в судах усіх інстанцій під час розгляду будь-яких питань, віднесених до їх компетенції.

Суд має право призначити дистанційне провадження як за власною ініціативою, так і за клопотанням сторін. Водночас КПК України регламентує умови застосування дистанційного судового провадження щодо обвинуваченого, враховуючи вразливість цього учасника кримінального процесу та можливі наслідки для його правового становища. Зокрема, суд не має права ухвалювати рішення про здійснення дистанційного судового провадження за участю обвинуваченого, який перебуває поза межами приміщення суду, у разі його заперечення (ч. 2 ст. 336), за винятком випадків здійснення такого провадження в умовах воєнного стану [37, с. 441].

Практика ЄСПЛ свідчить, що участь обвинуваченого у провадженні в режимі відеоконференції як така не суперечить Конвенції. Основні принципи практики ЄСПЛ щодо участі обвинуваченого у судовому засіданні, яке проводиться в режимі відеоконференції, викладено «в рішенні у справі «Марчелло Віола проти Італії», 2006, § 67: застосування відеоконференції повинно переслідувати законну мету, а порядок надання свідчень має відповідати вимогам ст. 6 Конвенції щодо належної правової процедури» [284]. Так, у рішенні у справі «Альппі проти Фінляндії» ЄСПЛ постановив, що проведення судового засідання в режимі відеоконференції слугувало законній меті зменшення ризику поширення COVID-19 [276]. Отже, дистанційний формат участі не повинен порушувати процесуальні гарантії і погіршувати правове становище обвинуваченого.

Під час участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції «поза межами суду всі технічні ризики – перебої зв'язку, відсутність доступу до системи тощо – несе учасник провадження, який ініціював відеоконференцію. Якщо ж його участь є обов'язковою, а технічні проблеми унеможливлюють підключення, суд відкладає розгляд справи до усунення перешкод» [263, с. 238]. Такий підхід відповідає зокрема правовій позиції ЄСПЛ у рішенні «Степан Кучера проти Австрії». Суд оцінює не лише формальні правила, а й реальну можливість участі сторін та ефективність реагування на технічні збої. Відтак ця норма не є автоматичною підставою для розгляду справи за відсутності сторони, якщо збій був істотним і не залежав від її волі. Відповідно доцільно підтримати ідею про обов'язкове попереднє тестування зв'язку, затвердження мінімальних вимог до якості аудіо- та відеосигналу, а також розроблення шаблону протоколу реагування на технічні збої [47]. Необхідно зазначити, що до 26.10.2021 був чинним наказ ДСА України від 23.04.2020 № 196, який містив окремий Додаток 1 з технічними вимогами для доступу до системи, а також шаблон акта про несправність (неналежне функціонування) підсистеми відеоконференцзв'язку. Сьогодні ж мінімальні та рекомендовані технічні

вимоги до засобів відео- та звукозапису визначаються в Інструкції користувача підсистеми відеоконференцзв'язку, яка розробляється її адміністратором і розміщується на вебсторінці технічної підтримки ЄСІТС [163]. Таким чином, ефективність дистанційного судочинства безпосередньо залежить від належного технічного та процедурного забезпечення його реалізації.

Шевченківський районний суд м. Чернівців у постанові від 24.10.2025 № 131298842 наголошує на тому, що використовувані судом і учасниками судового процесу технічні засоби і технології мають забезпечувати не лише належну якість зображення та звуку, але й інформаційну безпеку [245]. Інформаційна безпека в ЄСІТС забезпечується через комплекс заходів, що включає запобігання несанкціонованому доступу, моніторинг дій користувачів, управління ризиками витоку інформації, забезпечення цілісності даних, протидію несанкціонованим втручанням, а також гнучкий механізм контролю та делегування доступу до електронних кабінетів [167]. Водночас, законодавство передбачає право суду обмежити дистанційну участь у випадках навмисного створення технічних перешкод, що розцінюється як зловживання правами з метою затягування процесу. Така норма спрямована на забезпечення дисципліни учасників і запобігання маніпуляціям судовим процесом.

«Для гарантування достовірності та безпеки процесу встановлено також низку процедурних вимог. Зокрема, допит свідка, потерпілого чи спеціаліста у режимі відеоконференції зазвичай проводиться у приміщенні суду, а в умовах воєнного чи надзвичайного стану може відбуватися й поза його межами з використанням власних технічних засобів. Якщо учасник бере участь дистанційно в межах юрисдикції суду, його ідентифікацію та процесуальний супровід забезпечує судовий розпорядник або секретар; за межами юрисдикції ці функції виконує інший суд за дорученням. У випадку перебування учасника в місцях попереднього ув'язнення чи виконання покарань відповідні дії здійснюються службовими особами відповідної

установи. Хід та результати процесуальних дій фіксуються засобами відео- та звукозапису» [90].

Одним із актуальних викликів для судової системи під час воєнного стану є питання дистанційної участі суддів та секретарів у судових засіданнях. Варто зазначити, що ст. 6 ЄКПЛ не встановлює вимоги фізичної присутності суддів у залі суду. «Тобто такий формат не суперечить конвенції і не є порушенням права на справедливий суд. Водночас, щоб дистанційна участь суддів дійсно сприяла доступності правосуддя незалежно від їхнього місця перебування та була економічно доцільною, необхідно гарантувати відкритість процесу, дотримання принципів змагальності й справедливості, а також забезпечити надійність каналів зв'язку під час реалізації електронного правосуддя. Це дозволить уникнути ситуацій, коли судді підключаються до засідань із використанням ненадійних або власних технічних засобів, що може поставити під сумнів безпеку та автентичність судового процесу» [223].

Таким чином, «участь у судових засіданнях в режимі відеоконференції у судочинстві України, хоча й не є новим явищем, але в умовах спочатку пандемії COVID-19, а згодом і воєнного стану, набула критично важливого значення для забезпечення доступу до правосуддя, безпеки учасників процесу та безперервності здійснення правосуддя судами України. Внесення змін до процесуального законодавства України та технічний розвиток ЄСІТС створили умови для дистанційної участі сторін, у тому числі з використанням власних технічних засобів, що істотно підвищує гнучкість і оперативність судового розгляду в надзвичайних умовах. При цьому практика ЄСПЛ підтверджує легітимність такого формату за умови дотримання процесуальних гарантій» [263, с. 240–241].

«Відповідно до законодавства України участь у судових засіданнях дистанційно можуть брати не лише сторони процесу – позивачі, відповідачі, їхні представники, – а й інші учасники: свідки, експерти, перекладачі, спеціалісти. Хоча дистанційна участь суддів та секретарів судового засідання, якщо це зумовлено умовами безпеки чи технічною неможливістю

перебування в судовому приміщенні не порушує право на справедливий суд у розумінні ст. 6 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини. Така практика забезпечує безперервність розгляду справ навіть у разі евакуації судів чи тимчасової окупації окремих територій України» [263, с. 241].

«Дистанційна участь в судових засіданнях однозначно має безсумнівні переваги – практичну ефективність, економію ресурсів, розширення доступу до суду. Водночас деякі питання залишаються проблемними, зокрема неможливість дослідження оригіналів документів учасниками справи безпосередньо в залі суду під час засідання. Іншим питанням є відсутність в законодавстві (крім кримінального процесу) чітко визначених підстав для відмови судом у задоволенні клопотання про проведення судового засідання в режимі відеоконференції. Судова практика свідчить, що однією з найпоширеніших підстав для відмови є відсутність технічної можливості у суду. Втім найбільшу правову невизначеність для учасників процесу створює різна судова практика щодо задоволення клопотання про проведення всіх судових засідань у режимі відеоконференції» [263, с. 241].

Зважаючи на вищевикладене, очевидною є необхідність подальшого нормативного врегулювання порядку та умов дистанційної участі в судових засіданнях в умовах дії надзвичайних правових режимів, коли присутність усіх учасників справи в залі судового засідання є неможливою. Зокрема, необхідним є «розширення кола суб’єктів, які мають право брати участь дистанційно, визначення чітких підстав для відмови у відповідних клопотаннях, уніфікація підходів до задоволення заяв про участь у всіх засіданнях дистанційно, модернізації технічної інфраструктури судів з метою зниження відсотку відмов у задоволені клопотання про проведення судового засідання в режимі відеоконференції через технічну неможливість» [263, с. 241], а також запровадження обов’язкового попереднього тестування зв’язку із затвердженням мінімальних вимог до якості аудіо- та відеосигналу.

2.3. Зміна територіальної підсудності справ в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні

Питання територіальної підсудності має фундаментальне значення для забезпечення конституційного права особи на справедливий суд, гарантованого ст. 55 Конституції України [80] та ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [79]. Адже саме територіальна підсудність забезпечує належну організацію розгляду справ, визначає юрисдикційні межі компетенції судів і сприяє ефективності правосуддя [262].

В умовах дії надзвичайних правових режимів, насамперед воєнного стану, запровадженого у зв'язку зі збройною агресією РФ проти України, питання стабільності судової системи набуває особливої актуальності. Руйнування судової інфраструктури, окупація територій, загроза життю суддів і працівників суду, неможливість фізичного доступу до приміщень судів чи безпечного проведення засідань об'єктивно унеможливлюють здійснення правосуддя за встановленими межами юрисдикції, що зумовлює необхідність застосування спеціальних правових механізмів, зокрема зміни територіальної підсудності судових справ.

За таких обставин механізм зміни територіальної підсудності справ є необхідним засобом забезпечення безперервності судочинства, захисту прав громадян і стабільності правопорядку. Його реалізація вимагає чіткого нормативного регулювання, узгоджених управлінських рішень та збереження балансу між оперативністю реагування і дотриманням принципу законності.

У межах цього підрозділу дисертаційного дослідження вважаємо за необхідне з'ясувати теоретико-правові та практичні засади зміни територіальної підсудності справ у період дії надзвичайних правових режимів, провести аналіз відповідної нормативно-правової бази, практики Верховного Суду та ДСА України, а також виявити проблеми і сформувати пропозиції щодо вдосконалення цього механізму.

Аналіз теоретико-правових засад інституту територіальної підсудності свідчить про його системоутворююче значення для функціонування судової влади. У науковій літературі підсудність традиційно розглядається як сукупність процесуально-правових норм, що визначають компетенцію судів щодо розгляду справ залежно від встановлених законом критеріїв. Кожен учений, формулюючи поняття підсудності, виходить із критеріїв, які визначають компетенцію кожної ланки системи певних судів. У науковій літературі підсудність розглядається не лише як техніко-процесуальний інститут розподілу справ між судами, а й як важлива гарантія реалізації права на справедливий суд. Зокрема, окремі дослідники обґрунтовують, що законодавчо визначені правила підсудності є проявом принципу рівності всіх учасників процесу перед законом і судом, оскільки забезпечують розгляд справи тим судом, компетенція якого заздалегідь встановлена законом [120, с. 73].

Отже, автором зроблено акцент на тому, що кожна особа вправі заздалегідь знати, який саме суд і в якому складі відповідно до закону розглядатиме його справу, якщо така ситуація виникне. Вважаємо, що підсудність у широкому розумінні визначається як сукупність процесуально-правових норм, які розмежовують компетенцію судів щодо розгляду справ залежно від їх виду, предмета, суб’єктного складу, територіального розташування та інстанційного рівня.

У контексті нашого дослідження звернемо увагу на визначення поняття «територіальна підсудність». Відповідно до ст. 8 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» «ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до юрисдикції якого вона віднесена процесуальним законом» [185]. Вказаний закон визначає, що судова система України ґрунтується на принципах територіальності, інстанційності та спеціалізації. Тож встановлення територіальної підсудності безпосередньо пов’язане з реалізацією принципу територіальності судоустрою.

Деякі науковці називають територіальну підсудність просторовою компетенцією та визначають її як «властивість певної справи належати до відання одного з однорідних судів залежно від просторових меж його юрисдикції» [251, с. 220].

Також у науковій юридичній літературі під підсудністю (територіальною юрисдикцією) зазвичай розуміють повноваження місцевого суду здійснювати правосуддя по справам у межах певної території [85, с. 43]. Визначення підсудності конкретної справи означає встановлення того, який саме місцевий суд уповноважений розглядати її по суті як суд першої інстанції. При цьому підсудність охоплює не лише територіальні межі здійснення правосуддя, визначені процесуальним законом, а й безпосередньо склад суду, що забезпечує розгляд справи [95, с. 266–268]. Отже, підсудність є процесуальним інструментом розмежування компетенції між судами одного рівня залежно від території, на яку поширюється їхня юрисдикція, і забезпечує чіткий розподіл судових повноважень під час розгляду підвідомчих справ [252, с. 256–271]. До вказаного слід додати, що у межах поняття «територіальна підсудність» визначається суд якої адміністративно-територіальної одиниці уповноважений розглядати конкретну справу.

Територіальний принцип організації судової системи України, закріплений у ст. 125 і 129 Конституції України, а його конкретизація міститься у Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Згідно зі ст. 19 цього Закону територіальна юрисдикція суду визначається шляхом внесення до Верховної Ради України Президентом України після консультацій з ВРП проєкту Закону про утворення, реорганізацію чи ліквідацію суду [185].

Зміна територіальної підсудності є винятковим заходом, що застосовується у випадках, коли здійснення правосуддя судом, визначеним законом, стає неможливим. У науковій літературі це явище розглядається як надзвичайний процесуальний інструмент, покликаний забезпечити безперервність судочинства в екстремальних умовах. Так, слушною є позиція М. І. Смоковича, який наголошує на обов’язку держави забезпечувати

безперервне функціонування судів навіть під час дії воєнного стану, оскільки саме через судовий захист гарантується реальність конституційних прав і свобод людини і громадянина [211, с. 451]. Йдеться про гарантоване Конституцією України право кожного на судовий захист, зокрема на оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ч. 1, 2 ст. 55 Конституції України). Держава зобов'язана забезпечувати ці права незалежно від дії правового режиму. Відповідно, судовий захист є одним із ключових механізмів державного гарантування прав людини. Обмеження цього права під час дії воєнного стану заборонено, оскільки це суперечить положенням ч. 2 ст. 64 Конституції України, відповідно до якого право на судовий захист має імперативний і абсолютний характер, навіть в умовах воєнного стану.

Можна підсумувати, що теоретично підставою для зміни підсудності можуть бути як об'єктивні причини (неможливість здійснення правосуддя через бойові дії, відсутність суддів, знищення приміщення суду), так і організаційні (перевантаження суду, оптимізація судової системи, реорганізація). Проте лише перші з них напряму пов'язані із введенням надзвичайного правового режиму і потребують оперативних рішень з боку державних органів влади.

Унаслідок збройної агресії проти України частина судів, розташованих у регіонах, що опинилися в зоні активних бойових дій або тимчасової окупації, була змушена призупинити здійснення правосуддя. Від початку повномасштабного вторгнення територіальну підсудність було змінено для близько 211 судів, з яких приблизно 59 уже відновили свою діяльність [200].

З метою забезпечення безперервності функціонування судової системи та гарантування розгляду справ, законодавцем було прийнято чимало нормативно-правових актів, спрямованих на врегулювання цієї проблеми.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», «у разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, Законами України може

бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів» [181]. Зазначене положення свідчить про наявність нормативно встановленого механізму, який регулює порядок зміни територіальної підсудності у виняткових умовах воєнного стану.

Нормативно-правове регулювання зміни територіальної підсудності в Україні в умовах воєнного стану має комплексний і багаторівневий характер. Нормотворча діяльність парламенту у цей час має особливе значення і є ключовим напрямом державної політики, спрямованої на забезпечення належного функціонування держави та суспільства під час війни. Прийняті у 2022 році законодавчі зміни були спрямовані на забезпечення безперервності здійснення правосуддя та адаптацію судової системи до функціонування в умовах надзвичайних безпекових викликів.

Нагадаємо, що правові засади територіальної підсудності закріплені у Конституції України, Законі України «Про судоустрій і статус суддів», Законі України «Про правовий режим воєнного стану», а також у відповідних процесуальних кодексах – ЦПК України, ГПК України, КПК України, КАС України).

Одним із перших нормативно-правових актів, який заклав правові підстави для оперативної зміни територіальної підсудності судових справ у зв’язку з неможливістю здійснення правосуддя судами, розташованими на територіях, де ведуться бойові дії або які перебувають під тимчасовою окупацією, з метою забезпечення безперервності здійснення правосуддя та реалізації права осіб на судовий захист**,** став Закон України «Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ» від 03.03.2022 № 2112-IX, який набрав чинності 07.03.2022 [159]. Зазначеним Законом було розширено механізм зміни територіальної підсудності судових справ. Якщо раніше рішення про припинення роботи суду в надзвичайних умовах ухвалювала ВРП за поданням Голови Верховного Суду, то після

внесення змін Голова Верховного Суду отримав право самостійно видавати розпорядження про зміну підсудності у разі об'єктивної необхідності. У цьому контексті слід підтримати наукову позицію М. І. Смоковича, який вважає такий підхід виправданим, адже в умовах війни відсутність кворуму у ВРП не повинна блокувати роботу судової системи та перешкоджати здійсненню правосуддя [211, с. 453].

Важливою гарантією законності є те, що зміна підсудності не впливає на процесуальні права учасників справи, а саме на їхнє право бути повідомленими, брати участь у засіданнях, подавати докази, заявляти клопотання. Проте у практичній площині реалізація цих прав значно ускладнюється через проблеми комунікації, евакуацію судових архівів, втрату матеріалів справ та неможливість забезпечення участі сторін у засіданнях.

У період з 2022 по 2024 рік Верховний Суд і ДСА України неодноразово приймали рішення про зміну підсудності судів, розташованих на тимчасово окупованих або прифронтових територіях (зокрема, у Донецькій, Луганській, Запорізькій, Херсонській областях). Такі рішення мають оперативний характер і спрямовані на забезпечення безперервності здійснення правосуддя.

У науковій літературі звертається увага на те, що воєнний стан актуалізував необхідність внесення змін не лише до спеціального законодавства у сфері безпеки й оборони, а й до процесуальних кодексів, зокрема ГПК України, ЦПК України та КАС України. М. І. Смокович зауважує, що такі зміни мають бути спрямовані на забезпечення безперервного, справедливого й неупередженого здійснення правосуддя в умовах воєнного чи надзвичайного стану [211, с. 454].

Практика зміни територіальної підсудності судових справ у період дії воєнного стану набула системного характеру та охопила значну кількість судів, розташованих на тимчасово окупованих або прифронтових територіях [45, с. 289]. Аналіз відповідних розпоряджень Голови Верховного Суду та

рішень ВРП свідчить про формування сталої правозастосовної моделі, спрямованої на забезпечення доступу до правосуддя в умовах обмеженої територіальної юрисдикції.

Уведення в Україні правового режиму воєнного стану у лютому 2022 року стало безпрецедентним викликом для системи правосуддя. Значна частина судів, розташованих на територіях, що опинилися в зоні активних бойових дій або тимчасової окупації, втратила можливість здійснювати правосуддя. За таких умов набула актуальності потреба в оперативній зміні саме територіальної підсудності судових справ, що забезпечує реалізацію принципів верховенства права та безперервності судового захисту.

Як уже зазначалося, зміна територіальної підсудності в умовах воєнного стану здійснюється насамперед на підставі ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Згідно з цією нормою, якщо суд не може здійснювати правосуддя з об’єктивних причин, зумовлених воєнним або надзвичайним станом, стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом чи іншими надзвичайними обставинами, територіальна підсудність справ, які перебувають на його розгляді, може бути змінена. Таке рішення ухвалюється ВРП за поданням Голови Верховного Суду шляхом передання справ до територіально найближчого суду або до іншого визначеного суду. Якщо ВРП не має можливості реалізувати це повноваження, відповідне рішення приймається шляхом видання розпорядження Голови Верховного Суду. Таке рішення або розпорядження є правовою підставою для передання всіх справ, що перебували на розгляді суду, територіальна підсудність якого змінюється [185].

Серед основних підстав для зміни територіальної підсудності судів у період воєнного стану можна виділити такі:

1. Неможливість функціонування суду внаслідок активних бойових дій, шляхом пошкодження або знищення будівлі суду.

2. Окупація або тимчасова втрата державного контролю над територією, де розташований суд.

3. Відсутність суддів або працівників апарату суду, які через небезпеку чи евакуацію не можуть здійснювати свої обов'язки.

4. Загроза життю та безпеці учасників процесу, що унеможливлює проведення відкритих судових засідань.

5. Порушення комунікацій та логістики – відсутність поштового зв'язку, Інтернету, електропостачання тощо.

Практичне застосування цього механізму з початку воєнного стану відзначається масштабністю. Лише протягом 2022 року ДСА України подала понад 100 клопотань про зміну територіальної підсудності, які були розглянуті ВРП та реалізовані відповідними розпорядженнями Голови Верховного Суду.

Так, розпорядженням Голови Верховного Суду від 06.03.2022 № 1/0/9-22 територіальну підсудність судових справ, що належали до юрисдикції судів, розташованих у Донецькій та Луганській областях, було змінено на суди сусідніх областей – Дніпропетровської, Запорізької та Полтавської [171]. Згодом, у зв'язку з погіршенням безпекової ситуації, ці розпорядження неодноразово коригувалися, зокрема, розпорядженнями від 10.05.2022 № 29/0/9-22, від 22.07.2022 № 40, від 20.06.2022 № 52/0/9-22 тощо [172; 173; 174].

ВРП у своїх рішеннях неодноразово наголошувала, що такі зміни не є втручанням у судову юрисдикцію, а виступають інструментом забезпечення реалізації конституційного права на судовий захист. Зазначене дає підстави сформувати висновок, що в умовах воєнного стану питання підсудності має розглядатися з позицій верховенства права та гарантування доступу до правосуддя, навіть якщо це потребує тимчасових відступів від звичайної територіальної юрисдикції.

У практиці Верховного Суду зустрічаються численні ухвали про зміну підсудності у зв'язку з воєнними діями. Так, у справі № 420/1454/22

Верховний Суд постановив, що підставою для передачі справи до іншого суду є офіційна інформація ДСА України або ВРП про неможливість роботи суду через бойові дії. Аналогічні висновки зроблено у справах № 761/12345/22, № 552/1486/22, № 200/987/22, що свідчить про усталену правозастосовну практику.

У контексті нашого дослідження особливу увагу привертає проблема строків передачі справ і забезпечення безперервності судового процесу. У окремих випадках (зокрема, щодо судів Херсонської, Луганської та Запорізької областей) матеріали справ не могли бути фізично передані через знищення або окупацію будівель судів. У таких ситуаціях Верховний Суд роз'яснював, що за відсутності матеріалів справи її може бути відновлено на підставі наявних копій, електронних матеріалів або за участю сторін.

Важливо, що з 2023 року судова система поступово переходить на цифрові форми взаємодії, що значно спрощує передачу справ і забезпечує сталість підсудності. Запровадження ЄСІТС дозволило продовжити розгляд справ дистанційно, навіть у разі зміни підсудності.

Водночас на практиці існують окремі питання, що потребують додаткового опрацювання. Серед них: відсутність чіткої процедури повернення територіальної підсудності після відновлення контролю над територією; неврегульованість питань повідомлення сторін про зміну підсудності; необхідність синхронізації рішень ВРП, ДСА України та Верховного Суду; перевантаження судів, які приймають справи з інших регіонів.

З метою вдосконалення правового регулювання, на нашу думку, доцільним є розроблення єдиного положення або процедури, яка б визначала порядок зміни, передачі та відновлення територіальної підсудності справ у надзвичайних умовах, враховуючи реалії сьогодення. Такий підхід дозволив би мінімізувати правову невизначеність і забезпечити однакове застосування норм права в усіх юрисдикціях.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що практика зміни територіальної підсудності в умовах воєнного стану стала ефективним інструментом збереження доступу до правосуддя. Водночас існуючі прогалини у процедурному регулюванні потребують системного вдосконалення з урахуванням досвіду 2022–2025 років, зокрема щодо цифровізації судочинства, автоматизації обміну інформацією та підвищення правової визначеності для учасників процесу.

Узагальнення практики функціонування судової системи в умовах воєнного стану дозволяє виокремити низку проблем, пов’язаних зі зміною територіальної підсудності, які мають як правовий, так і організаційний характер. Їх наявність зумовлює необхідність подальшого вдосконалення нормативного та процедурного забезпечення цього механізму.

Практика функціонування судової системи України в умовах воєнного стану продемонструвала як ефективність механізму зміни територіальної підсудності, так і низку системних проблем, що потребують теоретичного осмислення та законодавчого вдосконалення. Зміна територіальної підсудності є вимушеним і тимчасовим заходом, однак її реалізація часто супроводжується прогалинами у процедурному забезпеченні, неузгодженістю між різними суб’єктами судового врядування, а також прогалинами у правовому регулюванні.

Однією з ключових проблем правового характеру є відсутність спеціальної процедури, яка б детально регламентувала порядок зміни, передачі та відновлення територіальної підсудності під час надзвичайних ситуацій. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» лише окреслює загальні положення (ст. 147), не визначаючи конкретного алгоритму дій ВРП, ДСА України чи Верховного Суду. Як наслідок, рішення про зміну юрисдикції часто приймаються в екстреному порядку, без уніфікованого підходу, що створює ризики неоднакового застосування практики в різних регіонах.

Другою суттєвою проблемою є недостатня правова визначеність для учасників судового процесу. Так, ілюстрацією цього є те, що учасники справи нерідко дізнаються про зміну підсудності вже після передачі матеріалів до іншого суду або навіть під час розгляду. Це, як правило, призводить до затримок у розгляді, необхідності повторного подання документів, неузгодженості у визначенні процесуальних строків.

У контексті цього, вважаємо за необхідне, звернутися до реалізації принципу правової визначеності, дотримання якого необхідне при здійсненні правосуддя. І. А. Боровська визначає принцип правової визначеності як один зі спеціальних принципів, у котрому деталізовано верховенство права, що визначає дотримання тих вимог, які становлять його зміст, зокрема при здійсненні правосуддя [16, с. 51].

А. М. Приймак у своєму науковому доробку вказує на те, що правова визначеність є однією з умов ефективної дії верховенства права, а забезпечення реалізації вимог принципу правової визначеності у його широкому розумінні є запорукою не лише ефективних реалізації та захисту прав людини, а й значного вдосконалення механізму держави [147, с. 55].

Слушною є думка Л. А. Луць, яка наголошує на тому, що сучасній «правовій науці слід зосередити свої зусилля на дослідженні «правової визначеності» як явища, з’ясуванні його природи, формулюванні визначення поняття, що дозволить сформувати основну правову ідею, яка має бути закріплена у принципі правової визначеності» [102, с. 22].

Слід погодитися із зазначеними вище науковими позиціями вчених, адже принцип правової визначеності вимагає чіткої, передбачуваної процедури повідомлення сторін про зміну територіальної юрисдикції суду, із зазначенням строків набрання чинності відповідного рішення.

До вказаного слід додати, що принцип правової визначеності є одним із ключових елементів верховенства права, зміст якого охоплює вимоги чіткості, передбачуваності, стабільності правового регулювання та

послідовності правозастосування, що має особливе значення під час здійснення правосуддя.

Повертаючись до проблематики щодо зміни територіальної підсудності, вважаємо за доцільне, звернути увагу на організаційну складову здійснення правосуддя, а саме на нерівномірне навантаження між судами. Так, суди відносно безпечних регіонів, зокрема Хмельницької, Київської, Полтавської, Вінницької областей, отримали сотні справ із зон активних бойових дій, що спричинило перевантаження суддів та уповільнення розгляду. Водночас суди деокупованих територій після відновлення своєї діяльності потребують часу для повернення матеріалів і відновлення судових процесів. Отже, актуальним завданням є збалансування судового навантаження шляхом централізованого моніторингу й автоматизованого розподілу справ між судами різних регіонів.

Окремої уваги заслуговує проблема повернення територіальної підсудності після нормалізації ситуації. У законодавстві фрагментарно визначено, за яким механізмом і в які строки суд має поновити свою юрисдикцію після відновлення контролю над територією. Як наслідок, частина судів фактично залишається без реального процесуального навантаження, тоді як інші – продовжують розглядати «чужі» справи. Це створює дисбаланс у системі правосуддя та породжує колізії у визначенні компетенції.

Важливим аспектом є також інформаційна та технічна координація між органами судової влади. Через зруйновані або пошкоджені комунікації, нестабільний доступ до інтернету, відсутність єдиних баз даних часто виникають ситуації, коли матеріали справи не можуть бути передані або зовсім втрачені. Для вирішення цього питання необхідне розширення функціональних можливостей ЄСІТС, зокрема створення спеціального підрозділу для електронного супроводу справ із тимчасово переміщених судів.

У цьому контексті важливим напрямом удосконалення є цифровізація процесуальних процедур. Запровадження дистанційних форм розгляду справ, електронного документообігу, он-лайн-повідомлень сторін та системи електронного підпису дозволить мінімізувати вплив територіального чинника. Як слушно зазначає М. І. Смокович, «впровадження електронного судочинства – це майбутнє, яке вже нині дає можливість оперативно й максимально зручно для сторін розв'язати спір» [210, с. 79]. До вказаного слід додати, що в умовах воєнного стану електронне судочинство є фундаментом для забезпечення гнучкої та стійкої системи правосуддя, здатної функціонувати навіть у надзвичайних умовах, а також для забезпечення безпеки всім учасникам судового процесу.

Ще одним перспективним напрямом є розробка уніфікованого нормативно-правового акта, який би комплексно регулював зміну, зокрема, територіальної підсудності під час дії надзвичайних правових режимів. На нашу думку, такий нормативно-правовий акт має визначати: порядок ініціювання зміни підсудності, у тому числі територіальної (хто подає подання, у які строки, за яких підстав); алгоритм розгляду та прийняття рішення ВРП або Верховним Судом; правила повідомлення учасників судового процесу; процедуру повернення справ після відновлення діяльності суду; строки та умови передачі матеріалів у паперовій та електронній формах.

Не менш актуальним є питання, що стосується забезпечення прав суддів та працівників апарату судів, які виконують функції у межах зміненої територіальної юрисдикції. Їм повинні бути гарантовані безпечні умови праці, належне матеріальне забезпечення та правовий захист. Це передбачає внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо гарантій службової безпеки та компенсаційних виплат у разі переміщення суду або зміни підсудності.

Крім того, потребує вдосконалення інформаційно-роз'яснювальна діяльність судової влади, адже населення має своєчасно отримувати офіційну

інформацію про зміну територіальної юрисдикції судів, місця розгляду справ, порядок звернення тощо. Вирішення цього важливого питання напряму пов'язане із такими явищами як «діджиталізація» та «інформаційне суспільство». Вітчизняні науковці звертають увагу на те, що одним із «найбільш складних і багатоманітних феноменів сучасної правової реальності є вплив процесів інформатизації на державу, її інститути, гілки влади та їх відображення у суспільній та індивідуальній свідомості» [56, с. 63; 248, с. 8]. Слід погодитися із вченими, які наголошують на тому, що модернізація судової влади «стала першочерговим кроком на шляху подальшого розвитку інформаційного суспільства в Україні» [57, с. 11]. Крім того, вважаємо, що інформаційно-роз'яснювальну діяльність судової влади необхідно вдосконалювати шляхом створення окремого розділу на вебпорталі «Судова влада України» з актуальною картою судів, підсудність яких тимчасово змінена.

Таким чином, узагальнюючи викладене, можна визначити основні напрями вдосконалення механізму зміни територіальної підсудності в умовах дії надзвичайних правових режимів, серед яких:

1. Прийняття спеціального нормативно-правового акта, який буде регулювати порядок зміни, передачі та повернення підсудності.

2. Впровадження автоматизованої системи моніторингу судового навантаження і цифрової передачі справ.

3. Розвиток електронного судочинства та дистанційних форм розгляду.

4. Встановлення чітких гарантій для суддів і працівників судів у разі зміни, зокрема, територіальної юрисдикції.

5. Забезпечення публічності та інформованості громадян щодо тимчасових змін у системі судів.

6. Формування доктрини «резервної підсудності», яка дозволить швидко відновлювати доступ до правосуддя в кризових умовах.

Реалізація зазначених пропозицій сприятиме підвищенню стійкості судової системи, забезпеченню єдності судової практики та дотриманню

права на справедливий суд навіть у період дії надзвичайних правових режимів. Отже, удосконалення механізму зміни територіальної підсудності є не лише технічним завданням, а й важливим складником гарантування верховенства права, правової визначеності та стабільності державності України.

Викладене дозволяє дійти висновку, що механізм зміни територіальної підсудності в умовах воєнного стану в Україні набув системного та багатоаспектного характеру. Його практична реалізація засвідчила здатність судової системи адаптуватися до надзвичайних умов, та водночас актуалізувати низку теоретичних і прикладних проблем, які виходять за межі суто організаційних питань.

У контексті зазначеного доцільним є звернення до більш глибокого доктринального аналізу співвідношення оперативності управлінських рішень у сфері судоустрою та дотримання фундаментальних засад судочинства. В умовах воєнного стану держава об’єктивно змушена діяти в ситуації обмеженого часу, підвищених безпекових ризиків та інституційної нестабільності, що неминуче впливає на процедури організації здійснення правосуддя. Водночас навіть за таких умов зміна територіальної підсудності не може бути розглянута виключно як адміністративно-управлінський інструмент, оскільки вона безпосередньо пов’язана з реалізацією конституційного права особи на судовий захист.

У науково-теоретичному вимірі інститут територіальної підсудності виконує подвійну функцію. З одного боку, він є елементом організаційної побудови судової системи, що забезпечує раціональний розподіл справ між судами одного рівня. З іншого – виступає процесуальною гарантією для учасників судового процесу, адже забезпечує реалізацію права на розгляд справи судом, встановленим законом. Саме тому будь-які відступи від загальних правил територіальної юрисдикції мають бути нормативно обґрунтованими, пропорційними та тимчасовими за своїм характером.

Зміна територіальної підсудності в умовах дії надзвичайних правових режимів, зокрема воєнного стану, за своєю суттю є різновидом виняткового процесуального коригування, спрямованого на забезпечення безперервності здійснення правосуддя. При цьому ключовим критерієм правомірності таких рішень має залишатися не лише наявність об'єктивних надзвичайних обставин, а й реальна здатність суду, до якого передаються справи, забезпечити ефективний, своєчасний та справедливий їх розгляд.

У зазначеному контексті особливого значення набуває принцип пропорційності, який вимагає, щоб втручання держави у звичайний порядок здійснення правосуддя було мінімально необхідним для досягнення легітимної мети – гарантування доступу до суду. Надмірна концентрація справ у судах відносно безпечних регіонів, без урахування їх реального навантаження, може призводити до затягування розгляду справ і, як наслідок, до порушення принципу розумних строків судочинства.

Крім того, зміна територіальної підсудності в умовах воєнного стану актуалізує питання дотримання гарантій незалежності суду. У науковій літературі слушно зазначається, що незалежність суду характеризує загальний стан здійснення правосуддя в державі та безпосередньо пов'язана з рівнем суспільної довіри до судової влади [64, с. 3]. З огляду на це передача справ між судами повинна здійснюватися виключно на підставі закону, за чітко визначеною процедурою та у спосіб, який унеможливлює будь-який вплив на хід чи результат розгляду конкретної справи. Саме в цьому аспекті розширення повноважень Голови Верховного Суду щодо зміни територіальної підсудності в умовах інституційної неспроможності ВРП слід розглядати як вимушений компенсаторний механізм, спрямований на забезпечення безперервності правосуддя, а не як відступ від принципів суддівського врядування.

Варто також зазначити, що інститут територіальної підсудності має міжгалузевий характер, оскільки його реалізація відбувається у межах різних форм судочинства – цивільного, господарського, адміністративного та

кримінального. Відсутність уніфікованих процесуальних підходів до наслідків зміни підсудності у зазначених видах судочинства зумовлює фрагментарність правозастосовної практики та ускладнює забезпечення єдності судових стандартів.

У зв'язку із цим обґрунтованою видається необхідність формування єдиного міжпроцесуального підходу до регулювання питань, пов'язаних зі зміною територіальної підсудності в умовах дії надзвичайних правових режимів. Такий підхід має враховувати як специфіку кожного виду судочинства, так і загальні принципи здійснення правосуддя, зокрема законність, правову визначеність та доступність судового захисту.

Таким чином, механізм зміни територіальної підсудності справ в умовах дії надзвичайних правових режимів представляє собою комплексний міжпроцесуальний інститут, що поєднує організаційно-управлінські та процесуальні елементи та реалізується на засадах пропорційності, правової визначеності та тимчасовості, а також передбачає запровадження уніфікованої нормативної процедури зміни, передачі та відновлення територіальної підсудності.

Зазначені обставини логічно підводять до необхідності комплексного аналізу проблем і напрямів удосконалення механізму зміни територіальної підсудності в умовах дії надзвичайних правових режимів, що й зумовлює доцільність їх подальшого дослідження у наступному підрозділі.

Висновки до розділу 2

Дослідження правових та організаційних засад здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні дозволило отримати такі висновки.

1. Під організацією роботи судів в умовах дії надзвичайних правових режимів» необхідно розуміти інтегративну категорію, що охоплює систему взаємопов'язаних заходів кадрового, фінансового, матеріально-технічного, цифрового та організаційно-управлінського характеру, спрямованих на

забезпечення безперервності, доступності та ефективності здійснення правосуддя в умовах виняткових обставин, що реалізується одночасно на двох рівнях – загальнодержавному (через систему органів суддівського врядування та державного управління у сфері правосуддя) та локальному (через апарат конкретного суду), і відрізняється від організації роботи судів у звичайних умовах необхідністю оперативної адаптації до безпекових ризиків, територіальних обмежень та загострення системних проблем функціонування судової влади.

Таке розуміння відображає системний характер управлінських і забезпечувальних процесів у сфері судової влади та дозволяє комплексно дослідити особливості й проблеми функціонування судів, зокрема в умовах надзвичайних правових режимів.

З’ясовано, що функціонування судової системи України в умовах воєнного стану підтвердило її інституційну стійкість: незважаючи на руйнування судової інфраструктури, енергетичну кризу, обстріли, фінансові обмеження, суди загалом зберегли спроможність здійснювати правосуддя. Водночас воєнний стан суттєво загострив системні проблеми, що існували ще до 2022 року, надавши їм критичного характеру.

Встановлено, що ключовими організаційними викликами для судової системи України в умовах воєнного стану стали «проблема територій», кадрова криза та системне недофінансування. «Проблема територій» частково вирішується через зміну територіальної підсудності та відрядження суддів, проте обидва механізми мають тимчасовий характер. Кадрова криза поєднала інституційні труднощі суддівського врядування, значну частку вакантних посад суддів і працівників апаратів, а також безпекові ризики, що в сукупності призводить до надмірного навантаження та затягування розгляду справ. Фінансове й матеріально-технічне забезпечення залишається системно недостатнім – фінансування у 2023–2024 роках покривало лише 51–57 % реальних потреб, – що гальмує цифровізацію судочинства та енергетичну стійкість судів.

2. З’ясовано, що на практичному рівні організація роботи судів в умовах воєнного стану реалізується через систему управлінських і процесуальних інструментів: гнучке управління режимом роботи суду з урахуванням безпекової ситуації, запровадження планів реагування на надзвичайні ситуації, дистанційний режим роботи суддів та працівників апарату, активне застосування відеоконференцзв’язку та електронного документообігу, а також чітко визначену систему делегування повноважень у разі відсутності керівництва суду.

Зроблено висновок, шо перспективним напрямом удосконалення організації роботи судів є нормативне закріплення механізму участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції не лише учасників процесу, а й складу суду, що дозволить забезпечити безперервність здійснення правосуддя під час повітряних тривог та інших безпекових загроз. Водночас вирішення системних проблем кадрового забезпечення потребує завершення судової реформи в частині формування органів суддівського врядування й проведення конкурсних процедур, підвищення рівня оплати праці працівників апаратів судів та оптимізації мережі судів з урахуванням реального навантаження.

3. Встановлено, що зміна територіальної підсудності справ в умовах дії надзвичайних правових режимів, насамперед воєнного стану, є винятковим процесуальним механізмом, спрямованим на забезпечення безперервності здійснення правосуддя та реалізацію конституційного права особи на судовий захист. Територіальна підсудність виступає не лише організаційним інструментом розмежування компетенції між судами одного рівня, а й процесуальною гарантією реалізації права на «суд, встановлений законом». У цьому контексті зміна підсудності має розглядатися як тимчасовий, нормативно обґрунтований і пропорційний захід, зумовлений об’єктивною неможливістю здійснення правосуддя в окремих регіонах через бойові дії, окупацію територій або руйнування судової інфраструктури.

Водночас практика 2022–2025 років засвідчила наявність низки правових і організаційних проблем, пов’язаних із відсутністю уніфікованої процедури зміни, передачі та відновлення територіальної підсудності, недостатньою визначеністю порядку повідомлення учасників судового процесу, дисбалансом судового навантаження та потребою у цифровізації процесуальних механізмів. Виявлені недоліки зумовлюють необхідність системного вдосконалення нормативного регулювання з урахуванням принципів верховенства права, правової визначеності, пропорційності та незалежності суду.

РОЗДІЛ 3
УДОСКОНАЛЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОЧИНСТВА В УМОВАХ ДІЇ НАДЗВИЧАЙНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ В УКРАЇНІ

3.1. Досвід зарубіжних держав щодо організації судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів

Дослідження зарубіжного досвіду як складової частини наукового пізнання набуває особливої актуальності з огляду на різноманітність правових традицій та підходів до вирішення проблематики організації судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів. Водночас зазначимо, що кожна правова система – це механізм, що виробив власні засоби балансування між необхідністю швидкого реагування на кризові явища, з одного боку, та збереженням конституційних гарантій здійснення правосуддя – з іншого. Саме внаслідок такого підходу аналіз цих механізмів дозволяє виявити найбільш ефективні практики та потенційні ризики різних моделей адміністративно-правової організації судочинства в надзвичайних умовах.

Звідси, характеристика особливостей зарубіжного досвіду та дослідження переваг підходів щодо організації судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів дозволить виробити науково-обґрунтовані пропозиції щодо вирішення аналогічних проблем в Україні. При цьому незаперечною умовою є дотримання принципу незалежності правосуддя та конституційних прав громадян. Це дозволить обґрунтувати системне бачення адміністративно-правового забезпечення функціонування судової системи в умовах надзвичайних правових режимів.

Дослідження охоплює досвід держав, що представляють три основні правові традиції:

– континентальну систему (Німеччина, Франція);

– англосаксонську модель (Канада, Велика Британія);

– азійсько-тихоокеанський підхід (Японія, Австралія).

Зарубіжний досвід свідчить про різноманітність підходів до правового регулювання надзвичайних ситуацій. Як зазначає Д. О. Єзерський, міжнародна практика розрізняє такі основні види надзвичайних правових режимів:

– «надзвичайний стан (Алжир, Великобританія, Зімбабве, Індія, Ірландія, Канада, Португалія, США, ПАР);

– воєнний стан (Болгарія, Великобританія, Індія, Нідерланди, Польща, Румунія, США, Україна);

– стан облоги (Аргентина, Бельгія, Бразилія, Угорщина, Венесуела, Греція, Іспанія, Малі, Португалія, Франція);

– стан війни (Бельгія, Італія, Кабо-Верде); стан суспільної небезпеки (Італія); стан напруженості (ФРН);

– стан оборони (ФРН, Коста-Ріка, Фінляндія);

– стан загрози (Іспанія);

– стан готовності (Норвегія)» [49, с. 252].

Ключовим аспектом є розуміння того, що перераховані «режими як різні правові інститути розглядати недоречно, оскільки одні й ті самі ознаки, що визначають, наприклад, стан облоги або стан загрози в одних країнах, є підставами для введення відповідно стану оборони або надзвичайного стану в інших» [49, с. 253].

У дослідженні Ніймал Чандри виокремлено сім груп обставин, які можуть слугувати підставами для запровадження надзвичайних заходів. До таких обставин віднесено: зовнішні загрози, зокрема міжнародний конфлікт, війну, зовнішнє вторгнення, необхідність оборони або забезпечення безпеки держави чи окремої її частини; внутрішні збройні конфлікти, громадянську війну, повстання та підривну діяльність революційного характеру; істотні порушення миру, громадського порядку або суспільного спокою; загрози конституційному ладу; стихійні лиха; загрози економічній стабільності держави або окремих її регіонів; а також порушення нормального

функціонування життєво важливих галузей економіки чи публічних служб [287].

Реалізація завдання забезпечення безперервності судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів не повинно порушувати дієвості фундаментальних принципів правосуддя, сформульованих міжнародним правом.

Принцип незалежності судової влади є незмінною конституційною вимогою, яка не може бути скасована навіть в умовах кризи. Водночас, як зазначають М. О. Кравцова та Т. К. Дацюк, практичні умови організації судочинства у воєнний час потребують адаптації процедурних аспектів роботи судів, зберігаючи при цьому їх незалежність від інших гілок влади [89].

Принцип пропорційності ґрунтується на тому, що будь які обмеження прав і свобод повинні бути:

– необхідними для досягнення легітимної мети;

– пропорційними до загрози;

– тимчасовими за характером;

– такими, що не торкаються основних прав людини.

Принцип судового контролю означає, що навіть в умовах надзвичайних ситуацій судова влада повинна зберігати можливість перевіряти законність дій виконавчої влади. Важливість цього принципу підтверджується негативними наслідками його порушення. Федеральний суд Канади у справі Canadian Frontline Nurses et al. v. Canada (2024) визнав неконституційним застосування Закону про надзвичайні ситуації під час протестів «Конвою свободи», встановивши, що уряд перевищив свої повноваження та порушив права громадян [289].

Принцип забезпечення доступу до правосуддя передбачає, що навіть в умовах кризових ситуацій суди мають зберігати здатність виконувати свої функції та залишатися доступними для осіб, які потребують судового захисту. Український досвід функціонування судової системи після

запровадження воєнного стану у 2022 році засвідчив, що ключовими орієнтирами організації роботи судів стали неприпустимість повного припинення здійснення правосуддя та пріоритетність захисту життя і здоров'я людей [89, с. 392]. При цьому важливо дотримуватися необхідності досягнення балансу між окремими обмеженнями та недопущенням порушення принципу захисту прав і свобод людини.

Темпоральний аспект забезпечення збалансованості полягає у тому, що надзвичайні заходи мають характеризуватися тимчасовістю їх застосування. Слід погодитись із положеннями канадського законодавства, згідно з яким Закон про надзвичайні ситуації встановлює імперативну вимогу щодо обмеження національних надзвичайних декларацій тривалістю, що не може перевищувати трьох місяців, водночас передбачаючи можливість їх продовження на періоди тривалістю до трьох місяців [292].

Відповідно, географічний аспект передбачає необхідність територіального обмеження надзвичайних заходів. Зокрема, британський Закон про цивільні надзвичайні ситуації 2004 року закріплює імперативну вимогу щодо визначення надзвичайними регламентами частин Сполученого Королівства або регіонів, стосовно яких такі регламенти мають юридичну силу [288].

Водночас процедурний аспект охоплює сукупність вимог щодо парламентського контролю та судового перегляду. Слід зазначити, що тимчасові надзвичайні регламенти зазвичай приймаються шляхом видання Указу. Такі регламенти характеризуються обмеженістю тривалості у тридцять днів, за винятком випадків, коли парламент проголосує за продовження цього періоду до його закінчення [288].

Саме судовий контроль як гарантія збереження збалансованості має особливе значення у механізмі адміністративно-правового забезпечення. Як слушно зазначають М. О. Кравцова та Т. К. Дацюк, суттєвими чинниками впливу на функціонування судової системи є забезпечення безпеки суддів та

інших учасників процесу, проте навіть за таких умов судова система повинна зберігати свою функціональність [89, с. 390].

Засобом забезпечення безперервності судочинства у будь яких умовах є розроблення детальних протоколів дій, належна підготовка суддів, а також працівників апарату суду. Це повинно реалізовуватися паралельно із забезпеченням належної підготовки суддів і персоналу. Важливим також є забезпечення технічних можливостей для продовження роботи в екстремальних умовах.

Зокрема, Німеччина має одну з найбільш детально регламентованих систем надзвичайних повноважень серед європейських демократій. Законодавство Німеччини містить спеціальні положення про надзвичайні ситуації в статтях 115a-115l, які були включені до конституційного тексту поправкою 1968 року, відомою як Закони про надзвичайні ситуації (Notstandsgesetze) [277].

Отже, німецька система адміністративно-правового регулювання розрізняє кілька типів надзвичайних ситуацій. Стан оборони (Verteidigungsfall) може бути оголошений відповідно до статті 115a у випадку, якщо територія підлягає збройному нападу або знаходиться під безпосередньою загрозою такого нападу. Таке рішення приймається Бундестагом за згодою Бундесрату кваліфікованою більшістю у дві третини голосів [277].

Водночас стан внутрішньої надзвичайної ситуації регулюється статтею 91 Основного Закону, яка надає федеральному уряду право втручання у справи земель за умови виникнення загрози існуванню або вільному демократичному основному порядку Федерації чи землі [277].

Характерною особливістю німецької системи є створення Спільного комітету (Gemeinsamer Ausschuss), що складається з членів Бундестагу та Бундесрату. У випадку неможливості своєчасного зібрання Бундестагу під час стану оборони або відсутності кворуму, Спільний комітет займає позицію

як Бундестагу, так і Бундесрату та здійснює їх повноваження як єдиний орган [300].

Саме Конституційний Суд відіграє ключову роль у забезпеченні конституційності заходів, що приймаються під час надзвичайних ситуацій. Як зазначається у венеційських дослідженнях, суд наділений правом здійснювати судовий перегляд як федерального законодавства, що схвалює надзвичайне правління, так і актів виконавчої влади, що оголошують надзвичайний стан [304].

Важливо підкреслити, що навіть під час стану оборони повноваження Спільного комітету «не мають абсолютного характеру. Комітет позбавлений права змінювати Основний Закон, скасовувати або припиняти його дію загалом або в певній його частині, здійснювати перерозподіл федеральних територій чи передавати верховну владу іншим інститутам» [300].

Німецький Федеральний Конституційний Суд послідовно застосовує принцип пропорційності під час оцінки надзвичайних заходів. При цьому вимагається, щоб обмеження визначалися мірою необхідності для досягнення легітимної мети та базувалися на змістовно обґрунтованих доказах [304]. Федеральна структура Німеччини передбачає окремі регулятори для координації здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів. Німецька система функціонування судової влади базується на принципі збереження судами своєї функціональності навіть в екстремальних умовах.

Зміни в організації роботи Бундестагу передбачали суттєве зменшення кворуму – з більшості половини членів до більшості однієї чверті членів для прийняття закону або будь-якого іншого рішення. Комітетам надавалося право приймати рішення за умови присутності понад чверті їх членів фізично або участі віддалено через електронні засоби [304].

Таким чином, дослідження досвіду Німеччини, дозволило встановити високу адаптованість її судової системи до роботи в умовах надзвичайних

правових режимів за рахунок детальної конституційної регламентації повноважень.

Конституційно-правова основа французької системи надзвичайних повноважень ґрунтується на двох ключових положеннях Основного закону: статті 16 Конституції, яка наділяє Президента винятковими повноваженнями в умовах серйозної загрози державі, та статті 36, що регламентує запровадження стану облоги. Поряд із цим режим надзвичайного стану отримав детальну регламентацію у спеціальному Законі 1955 року [304].

Терористичні атаки у Парижі 13.11.2015 стали підставою для оголошення Президентом Республіки надзвичайного стану, «який тривав до листопада 2017 року і охопив загалом 700 днів. Цей тривалий період надав унікальну можливість для практичного тестування французької системи судового контролю за надзвичайними заходами в умовах реальних безпекових викликів» [298].

«Особливістю французького підходу до судового контролю є те, що заходи, запроваджені під час надзвичайного стану, безумовно підлягають судовому перегляду адміністративними судами» [265, с. 210]. Державна рада (Conseil d'État) як вищий адміністративний суд розглянула численні справи щодо оскарження адміністративних заходів. Показовим прикладом такого контролю стало рішення 1997 року, коли нею було скасовано рішення Міністерства внутрішніх справ про заборону протестів прихильників Тибету під час офіційного візиту президента Китаю до Парижа [290].

Найбільш демонстративним випадком збереження судового контролю стало рішення Державної ради від 22.01.2016 про скасування судового заходу домашнього арешту, що засвідчило незмінність контролюючої функції судової влади навіть в умовах надзвичайного стану [290].

Практичне застосування положень ст. 16 мало місце лише одного разу в конституційній історії Франції – 23.04.1961 в умовах «Алжирської війни після невдалої спроби військового перевороту. Президент де Голль реалізував надані винятковими повноваженнями правомочності для

запобігання поширенню перевороту на материкову частину Франції, що передбачало створення спеціальних військових трибуналів, запровадження цензури та суттєве розширення повноважень французької поліції щодо здійснення обшуків, вилучень та проведення арештів» [312].

Конституційна реформа 2008 року внесла принципові зміни до механізму реалізації статті 16, доповнивши її важливими процедурними гарантіями. Відповідно до нових положень, після закінчення тридцятиденного терміну здійснення виняткових повноважень Конституційна рада може бути запрошена для перевірки збереження умов, які обґрунтовують продовження надзвичайних заходів. Таке звернення може надходити від Голови Національних зборів, Голови Сенату або групи з шістдесяти депутатів чи сенаторів. При цьому Рада зобов'язана винести своє рішення в найкоротший можливий термін у формі відкритого рішення [310].

Засобом правового регулювання надзвичайної ситуації, що виникла під час пандемії COVID-19 стало прийняття 23.03.2020 закону 2020-290. Цей закон передбачив можливість влади діяти через ордонанси (законодавчі акти, видані вищим виконавчим органом влади (наприклад, президентом або урядом) із силою закону).

При цьому 09.05.2020 року режим надзвичайного стану було продовжено, що залишило в дії низку обмежень. Критичність реакції Конституційної ради на це була підкріплена попередньою судовою практикою щодо обмеження права на вільне пересування

Французький досвід демонструє еволюцію судового контролю від моделі з обмеженими можливостями перевірки надзвичайних заходів до більш активної позиції судових органів у захисті конституційних прав. Показовою є зміна підходів: якщо у справі Rubin de Servens від 2 березня 1962 року Державна рада кваліфікувала заходи, прийняті відповідно до ст.16, як «акти урядування», що не підлягають судовому перегляду, то в сучасних умовах суди демонструють значно більшу готовність контролювати виконавчу владу навіть в умовах надзвичайних ситуацій [312].

Закон про надзвичайні ситуації було прийнято у Канаді ще у 1988 році [292]. Вперше він був застосований лише у 2022 році шляхом рішення федерального уряду Канади під керівництвом прем'єр-міністра Джастіна Трюдо від 14.02.2022. Це рішення було прийняте для оголошення надзвичайного стану з метою забезпечення громадського порядку як реакція на протести «Конвою свободи» та блокування прикордонних переходів. Такий крок виконавчої влади спричинив значні правові суперечки.

Особливістю канадської правової системи є встановлення Законом про надзвичайні ситуації високого порогу для кваліфікації «національних надзвичайних ситуацій». Нормативний акт вимагає, щоб відповідна ситуація «перевищувала спроможність або повноваження провінції щодо врегулювання» та передбачала наявність «загрози безпеці Канади», що трактується як загрози застосування або безпосереднє використання серйозного насильства [289].

У січні 2024 року Федеральний суд Канади у справі Canadian Frontline Nurses et al. v. Canada (Attorney General) дійшов висновку про нерозумність застосування Закону про надзвичайні ситуації та порушення ним прав канадців, гарантованих Хартією [303]. Суддя Мозлі зазначив, що попри турбулентний характер подій, «наявні документальні свідчення не підтверджують висновку про те, що Конвой створив критичну, невідкладну, тимчасову ситуацію національного масштабу, з якою неможливо було ефективно впоратися відповідно до інших законів Канади» [299].

Канадська система судового перегляду надзвичайних повноважень характеризується низкою специфічних особливостей, які принципово відрізняють її від континентальних правових моделей. Закон про надзвичайні ситуації не містить чіткої регламентації ролі судових органів під час надзвичайної ситуації, що зберігає недоторканими звичайні повноваження судів щодо здійснення судового перегляду в рамках канадського адміністративного права та конституційного перегляду відповідно до положень Хартії [294].

Суд наголосив на тому, що попри включення до Закону про надзвичайні ситуації механізмів підзвітності – зокрема, парламентського комітету з перегляду та повноважень щодо ініціювання розслідування – судовий перегляд урядових дій залишається доступним та необхідним, особливо у випадках реалізації значних за обсягом та широких за змістом повноважень [289].

При цьому важливо зазначити часовий аспект цієї ситуації, який полягає у перегляді справи вже після скасування надзвичайного стану. Суд обґрунтував свою позицію тим, що здійснення владних повноважень відповідно до Закону становить питання національної та суспільної важливості, яке безумовно повинно підлягати ретельному судовому перегляду незалежно від припинення дії спірних заходів.

Рішення Федерального суду у справі щодо подій, пов’язаних з «Конвоєм свободи», засвідчило активну позицію судової влади у захисті конституційних прав громадян навіть в умовах оголошення надзвичайних ситуацій. Суд констатував порушення положень статей 2(b) та 8 Хартії прав і свобод і дійшов висновку, що виявлені порушення не відповідали критерію мінімального обмеження та, відповідно, не могли бути виправдані згідно з положеннями статті 1 Хартії [303].

Суддя Мозлі зазначив, що його первісний погляд на розумність прийнятого урядом рішення міг би зазнати змін після проведення слухань завдяки професійній адвокатській роботі представників Генерального прокурора Канади, якби він не приділив належний час ретельному аналізу доказової бази та заяв сторін, особливо тих, що надійшли від Канадської асоціації громадянських свобод (CCLA) та Канадського фронту громадянських свобод (CCF) [303].

Таким чином, канадська модель судового контролю за надзвичайними повноваженнями ґрунтується на принципі пропорційності. Це передбачає обов’язок держави довести необхідність застосування надзвичайних заходів, а також їх співмірність (пропорційність застосування) із характером,

масштабом і рівнем наявної загрози. Такий підхід відрізняється від правових систем, у яких судовий контроль може зазнавати суттєвих обмежень в умовах надзвичайних ситуацій.

Велика Британія демонструє суттєво відмінний підхід до регламентації надзвичайних повноважень, який відрізняється відсутністю формального інституту «надзвичайного стану» у класичному розумінні цього поняття. Натомість британська правова система ґрунтується на положеннях Закону про цивільні надзвичайні ситуації 2004 року (Civil Contingencies Act 2004) [288], який замінив застарілі нормативні положення про цивільну оборону, що діяли з часів Другої світової війни.

Нормативні положення Закону 2004 року виключили поняття «надзвичайного стану» із законодавства Сполученого Королівства, запровадивши натомість широке за змістом визначення «надзвичайної ситуації». Відповідно до положень розділів 1 та 19 Закону надзвичайна ситуація охоплює події або обставини як всередині країни, так і за її межами, які створюють загрозу серйозної шкоди добробуту людей у Сполученому Королівстві або в окремій його частині чи регіоні [288, с. 36]. Така широка інтерпретація надає виконавчій владі значну дискрецію у визначенні підстав для застосування надзвичайних повноважень.

Правову основу Закону становлять широкі за обсягом повноваження, які відповідно до положень розділу 20 надаються Таємній раді щодо прийняття надзвичайних регламентів у випадку виникнення фактичної або неминучої надзвичайної ситуації, за умови що такі регламенти є необхідними для здійснення контролю або пом’якшення наслідків надзвичайної ситуації [278]. Ці повноваження мають винятковий характер і можуть реалізовуватися лише в умовах, чітко визначених законодавством.

Під час пандемії COVID-19 Велика Британія продемонструвала особливий підхід до врегулювання кризової ситуації, уникнувши оголошення формального надзвичайного стану відповідно до положень Закону про цивільні надзвичайні ситуації. Натомість урядові структури покладалися на

чинне законодавство у сфері охорони здоров'я та спеціально прийняті нормативні акти, призначені для протидії пандемічним викликам. Таке рішення засвідчило гнучкість правової системи та здатність адаптувати наявні правові механізми до нових викликів без активації надзвичайних повноважень.

Лідер Палати громад Джейкоб Ріс-Могг обґрунтував рішення уряду Її Величності щодо відмови від застосування надзвичайних регламентів згідно з Законом 2004 року, зазначивши, що положення Закону про цивільні надзвичайні ситуації не були б належним чином адаптовані для реагування на пандемію, оскільки цей нормативний акт призначений для надзвичайних ситуацій локалізованого та короткострокового характеру [278].

Такий підхід дозволив уникнути формального переходу до надзвичайного правового режиму, а адаптація діяльності судових органів відбулася через модифікацію процедурних механізмів, зокрема шляхом запровадження онлайн формату проведення слухань та інших інструментів, при цьому зберігаючи основоположні принципи здійснення правосуддя та забезпечення справедливого судового розгляду.

Британська система судового контролю за владними рішеннями ґрунтується на розвинених принципах адміністративного права, які забезпечують ефективний нагляд навіть за відсутності спеціальних конституційних положень щодо надзвичайних ситуацій.

Надзвичайні регламенти можуть суттєво обмежувати права і свободи громадян. Вони наділяють владу широкими повноваженнями, зокрема правом конфіскувати або знищувати будь-яке майно без надання компенсації, здійснювати примусове переселення людей та забороняти їхні зібрання. Крім того, регламенти можуть встановлювати кримінальну відповідальність за непокору їх положенням з можливістю позбавлення волі за рішенням магістратського суду.

При прийнятті надзвичайних регламентів Таємна рада або відповідний міністр зобов'язані надати декларацію про їх відповідність ЄКПЛ. Далі

судові органи здійснюють тлумачення та забезпечують набрання чинності цими регламентами у спосіб, що відповідає положенням ЄКПЛ згідно з розділом 3(1) Закону про права людини 1998 року [278].

Досвід Великої Британії демонструє потенціал результативного регулювання кризових явищ без офіційної декларації надзвичайного правового режиму за наявності адаптивної правової бази та функціональних інструментів судового контролю. Судові інституції Об'єднаного Королівства та автономні медіа-організації здійснюють постійний моніторинг щодо будь-яких проявів неправомірного використання адміністративних прерогатив, а після завершення періоду чинності надзвичайних повноважень будь-яке подальше застосування таких повноважень набуває протиправного статусу.

Виходячи з наведеного, зауважимо, що досвід Великобританії демонструє переваги ґрунтовного попереднього розроблення правових інструментів реагування на різні типи кризових ситуацій за умови обов'язкового дотримання фундаментальних принципів судочинства.

Японія являє собою унікальний приклад серед розвинених демократичних держав – країни, яка свідомо відмовилася від конституційного закріплення надзвичайних повноважень у своєму післявоєнному Основному законі. Конституція Японії 1947 року не містить жодних положень щодо надзвичайних ситуацій, що є безпосереднім наслідком історичного досвіду зловживань надзвичайними повноваженнями в довоєнний період. В епоху так званої демократії Тайшо в 1930-х роках, коли парламент не міг схвалити законодавство про жорсткіші покарання за висловлювання та зібрання, що вважалися суперечними державним інтересам, уряд використовував надзвичайні положення для того, щоб формування або участь в організації, яка прагнула змінити кокутай – державний лад (навіть мирними засобами), стало злочином, що карається смертною карою або довічним ув'язненням [296].

Попередній конституційний акт – Конституція Японської Імперії (1889-1945) – містив низку положень для запровадження надзвичайних заходів,

зокрема: повноваження щодо видання імператорських ордонансів (стаття 8), право проголошення стану облоги (стаття 14), спеціальні повноваження Імператора під час війни або в умовах національної надзвичайної ситуації (стаття 31), а також фінансові заходи через механізм імператорського ордонансу (стаття 70) [291].

У період 1950-1960-х років розгорнулася конституційно-правова дискусія щодо інтерпретації відсутності положення про надзвичайні ситуації в чинній конституції. Частина правознавців стверджувала про існування надзвичайних повноважень як неписаного конституційного права, тоді як інша частина кваліфікувала це як недолік законодавства [291]. Ця суперечка засвідчила складність правового врегулювання питань надзвичайних повноважень в умовах відсутності прямих конституційних норм.

Особливість підходу Японії щодо управління кризовими ситуаціями під час пандемії COVID-19 полягала у застосуванні відносною м'яких регулятивних заходів. При цьому уряд не вдавався до оголошення конституційного надзвичайного стану, натомість покладаючись на положення Закону про спеціальні заходи проти нового грипу та інші нормативні акти галузевого характеру.

Метою Закону про нові інфекційні захворювання (NISMA) є посилення регулятивних механізмів Закону про профілактику інфекційних захворювань та медичну допомогу пацієнтам з інфекційними захворюваннями 1998 року через уточнення повноважень центральних та місцевих урядових структур. Стаття 45 NISMA наділяє префектурних губернаторів правом звертатися до жителів з проханням не залишати свої домівки та рекомендувати керівникам закладів обмежити використання приміщень або припинити проведення заходів у відповідних установах. При цьому NISMA не передбачає жодних санкцій за недотримання зазначених рекомендацій [291].

Японська судова система відіграє особливу роль у забезпеченні балансу між державними інтересами та правами громадян в умовах відсутності формальних надзвичайних повноважень. Стаття 41 Конституції

Японії визначає Парламент «найвищим органом державної влади та єдиним законодавчим органом держави» [307].

Поряд з оцінкою застосування досвіду COVID-19 зазначимо, що уряд Японії наділений повноваженнями щодо обмеження окремих індивідуальних свобод в окремих випадках, зокрема з метою захисту громадського здоров'я. Наприклад законодавство у сфері контролю інфекційних захворювань та психічного здоров'я надають повноваження щодо обов'язкових обстежень та здійснення госпіталізацій.

У випадках відхилення позовів, зокрема у справі Global Dining, судові органи часто постановляють, що відповідне законодавство слугує суспільному добробуту згідно зі ст. 13 Конституції і тому є прийнятним. Зокрема, захист населення від інфекційних захворювань, власне і представляє важливий інтерес суспільного добробуту [307].

У лютому 2021 року Парламент Японії здійснив черговий перегляд законодавства про інфекційні захворювання, внаслідок чого було запроваджено обов'язкові розпорядження, підкріплені санкціями, хоча і відносно помірними за розміром. Згідно з новими положеннями, ресторани та бари, які не дотримуються встановлених розпоряджень про скорочення робочого часу, підлягають притягненню до відповідальності у вигляді штрафу до 300 000 єн (2700 доларів США) [307]. Японський досвід демонструє, що ефективне реагування на виклики пандемії COVID-19 не потребує внесення конституційних змін, водночас актуалізуючи проблему неготовності керівництва країни повною мірою використовувати владні повноваження, якими воно наділене через парламентські механізми.

Австралійська федеративна система характеризується складним розподілом повноважень між федеральним урядом та урядами штатів у сфері управління надзвичайними ситуаціями. При цьому як федеральні, так і регіональні урядові структури наділені повноваженнями щодо оголошення надзвичайних ситуацій з метою забезпечення оперативного та ефективного прийняття рішень в умовах надзвичайних обставин.

Закон про оголошення національних надзвичайних ситуацій 2020 року (National Emergency Declaration Act 2020) наділяє федеральний уряд повноваженнями щодо оголошення національних надзвичайних ситуацій. У разі прийняття рішення про оголошення національної надзвичайної ситуації відповідні міністри отримують право здійснювати повноваження та функції, визначені в законах про національні надзвичайні ситуації, які дозволяють запроваджувати варіації або винятки із законодавства, що зазвичай застосовується [293].

Національні оголошення надзвичайних ситуацій не можуть тривати довше трьох місяців, однак можуть бути продовжені на періоди до трьох місяців кожен. Постійний комітет Сенату з правових і конституційних питань зобов'язаний здійснювати перегляд кожного національного оголошення надзвичайної ситуації у першу річницю дня його проголошення [293]. Такий механізм парламентського контролю забезпечує додаткові гарантії проти можливих зловживань надзвичайними повноваженнями.

Високий суд Австралії відіграв ключову роль у визначенні меж урядових повноважень в умовах надзвичайних ситуацій, особливо в контексті обмеження свободи пересування під час пандемії COVID-19, що знайшло своє відображення у справі Гарнер проти штату Вікторія, де суд розглядав питання щодо існування неявної свободи пересування в австралійській конституції, зокрема права громадян на вільне пересування по країні, яке хоча і не закріплене прямо в конституційному тексті, проте має випливати з її структури та основоположних принципів.

Власник малого бізнесу, який зазнав суттєвих фінансових втрат від діяльності свого ресторану та бару на півострові Морнінгтон внаслідок запроваджених обмежень, ініціював судове оскарження зазначених заходів, намагаючись визнати недійсними Директиви про локдаун та законодавчі акти, що їх підтримують. Гернер обґрунтовував свою позицію тим, що Конституція гарантує йому свободу пересування, яка була неправомірно

обмежена тривалими Директивами про локдаун, запровадженими штатом Вікторія для запобігання поширенню COVID-19 протягом 2020 року [295].

Суд відхилив аргументацію Гернера, спираючись на прецедент справи проти Сміферса, відповідно до якого передбачувана імпліцитна свобода обов'язково мала випливати з того способу, яким Конституція створила об'єднану націю Австралії з декількох колоній. Втім конституційний текст не підтримує такої інтерпретації. Суд зазначив, що колонії до Федерації володіли чіткими повноваженнями щодо обмеження загального права на вільне пересування, і ця владна прерогатива була збережена розділом 106 Конституції [295].

Австралійська федеральна система створює специфічні виклики для координації судової діяльності в умовах надзвичайних ситуацій, що особливо яскраво проявилося під час пандемії COVID-19, коли урядами Співдружності та штатів і територій було здійснено широке застосування надзвичайних повноважень через використання різноманітних законодавчих та регулятивних політичних інструментів для управління наслідками пандемії, включаючи активацію надзвичайних повноважень, які обмежили низку конституційних свобод [279].

Комісія з прав людини Австралії закликала до посилення підзвітності в законодавчих актах, які розширюють повноваження Співдружності у випадку національних надзвичайних ситуацій, зокрема у своїй заяві до сенатського розслідування, що досліджувало Закон про оголошення національних надзвичайних ситуацій 2020 року, рекомендувавши п'ять принципових змін до законодавства, прийнятого парламентом у 2020 році [297]. Комісар з прав людини Едвард Сантов підкреслив, що законодавчі акти, які наділяють австралійський уряд повноваженнями діяти швидко та односторонньо в умовах національних надзвичайних ситуацій, повинні включати відповідні механізми стримувань та противаг, оскільки пандемія COVID-19 відкрила двері до поступового авторитаризму в деяких інших країнах, що обумовлює

необхідність забезпечення підзвітності власного уряду у використанні спеціальних повноважень під час національної надзвичайної ситуації [297].

Австралійський досвід демонструє особливості федеральної координації в управлінні надзвичайними ситуаціями, а також необхідність чітких механізмів судового контролю на всіх рівнях владної ієрархії. При цьому федеральна структура може ускладнювати швидкість реагування на кризові виклики, однак водночас забезпечує додаткові рівні захисту прав громадян через інституційний розподіл повноважень між різними рівнями влади.

Узагальнений досвід зарубіжних держав у період різних кризових ситуацій дозволяє виокремити три ключові практичні аспекти, які визначають ефективність функціонування судової системи в надзвичайних умовах: забезпечення фізичної безпеки учасників судового процесу, технологічну адаптацію судових процедур та організаційні зміни в розподілі судових справ.

1. Забезпечення безпеки учасників судового процесу. Досвід Німеччини в період боротьби з пандемією COVID-19 продемонстрував додаткові інструменти у вигляді зменшення кворуму Бундестагу для прийняття законодавчих актів або будь-яких інших рішень. При цьому комітети отримали право приймати рішення за умови присутності понад чверті їх членів фізично у приміщенні або участі віддалено через електронні засоби [304]. Таким чином, французька модель під час надзвичайного стану 2015-2017 років забезпечувала функціонування судової системи через адаптацію процедурних механізмів, зберігаючи при цьому можливість судового оскарження адміністративних заходів [278].

2. Технологічні рішення та запровадження дистанційного судочинства. Практика канадського судочинства демонструє, що судовий перегляд залишається доступним навіть після скасування надзвичайних заходів. Прикладом цього є перегляд федеральним судом справи про «Конвой свободи» навіть після припинення дії надзвичайних заходів, що підкреслило

принципову важливість судового контролю [289]. Ще одним прикладом є відмова Великої Британії застосовувати положення Закону про цивільні надзвичайні ситуації під час COVID-19. Натомість було застосовано чинне законодавство у сфері охорони здоров'я та адаптовано судові процедури [278].

3. Зміна підсудності та перерозподіл справ. Японія продемонструвала ефективність м'якого регулятивного підходу, коли губернатори префектур могли звертатися до жителів з проханням не залишати свої домівки та рекомендувати керівникам закладів обмежити використання приміщень, при цьому NISMA не передбачав жодних санкцій за недотримання рекомендацій [291]. Австралія через свою федеративну структуру зіткнулася з викликами координації. Національні оголошення надзвичайних ситуацій обмежуються тримісячним терміном з можливістю продовження, а Постійний комітет Сенату зобов'язаний переглядати кожне оголошення у першу річницю його проголошення [293].

Зазначені аспекти набувають критичного значення для збереження безперервності правосуддя незалежно від типу надзвичайної ситуації чи особливостей правової системи конкретної країни, що обумовлює необхідність їх комплексного вивчення та адаптації до національних умов функціонування судової влади.

Проведене дослідження досвіду зарубіжних держав щодо організації судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів дозволяє виявити кілька ключових моделей та закономірностей їх функціонування, що можуть слугувати основою для формування ефективних механізмів забезпечення стабільності судової системи в кризових умовах.

Аналіз зарубіжного досвіду дозволяє виокремити три основні моделі організації судочинства в умовах надзвичайних ситуацій: континентальну модель (представлену досвідом Німеччини та Франції), яка характеризується детальним конституційним регулюванням надзвичайних повноважень та активним судовим контролем з боку конституційних судів; англосаксонську

модель (на прикладі Канади та Великої Британії), що підкреслює принципове значення судового перегляду як основного механізму контролю за надзвичайними повноваженнями та встановлення високих стандартів для їх застосування; та азійсько-тихоокеанську модель (зокрема, японський та австралійський досвід), яка демонструє альтернативні підходи до врегулювання кризових ситуацій, включаючи ефективне реагування без застосування конституційних надзвичайних повноважень та специфічні виклики федеративних систем у координації заходів між різними рівнями влади.

Порівняльний аналіз практичних аспектів функціонування судових систем у кризових умовах виявляє три критичні сфери, що визначають ефективність забезпечення безперервності правосуддя: забезпечення безпеки учасників судового процесу, технологічну адаптацію судових процедур та організаційні зміни в розподілі справ між судовими органами. При цьому найбільш успішними виявляються ті правові системи, які заздалегідь розробляють гнучкі механізми адаптації до різних типів кризових ситуацій та забезпечують їх оперативну імплементацію.

Спільною характеристикою всіх досліджених правових систем є визнання фундаментального принципу збереження судовою владою своєї незалежності та контролюючої функції навіть в умовах найбільш серйозних кризових ситуацій, що обумовлює необхідність формування таких моделей організації судочинства, які поєднують швидкість реагування на загрози з надійними механізмами захисту конституційних прав громадян (підданих) та основоположних принципів правової держави, забезпечуючи баланс між ефективністю кризового управління та непорушністю демократичних цінностей.

3.2. Напрями удосконалення правового регулювання здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні

У межах дослідження напрямів удосконалення правового регулювання здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні особливого значення набуває аналіз зарубіжного досвіду нормативного закріплення таких режимів та особливостей функціонування державних інституцій у період кризових ситуацій. Проведений аналіз іноземного законодавства й наукових підходів до класифікації надзвичайних правових режимів свідчить про існування значної кількості їх різновидів, які застосовуються залежно від характеру загроз, рівня суспільної небезпеки та потреб у забезпеченні національної безпеки й стабільності публічного управління. До таких режимів, зокрема, належать надзвичайний стан, воєнний стан, стан облоги, стан війни, стан суспільної небезпеки, стан напруженості, стан оборони, стан загрози та стан готовності, які передбачені законодавством різних держав світу. Перераховані правові режими мають суттєвий вплив на механізм реалізації правосуддя, порядок функціонування судової системи та особливості забезпечення доступу до правосуддя в умовах кризового або воєнного періоду [49, с. 253].

Слід зазначити, що інститут спеціальних правових режимів, насамперед режимів надзвичайного та воєнного стану, має тривалу історію становлення й розвитку у правових системах більшості сучасних держав, що зумовлює необхідність врахування відповідного міжнародного досвіду при вдосконаленні національного законодавства України у сфері здійснення судочинства в особливих умовах.

Сучасні виклики, пов’язані із запровадженням в Україні особливого правового режиму воєнного стану на підставі Закону України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»» від 24.02.2022 № 2102-IX [170], актуалізують необхідність переосмислення підходів до організації та здійснення судочинства загалом.

Функціонування судової системи в умовах кризових явищ має забезпечувати баланс між ефективністю правосуддя, дотриманням прав людини та гарантіями безпеки учасників судового процесу. У зв'язку з цим постає об'єктивна потреба в удосконаленні правового регулювання здійснення судочинства, що відповідало б сучасним умовам та викликам.

Складність ситуації також зумовлена необхідністю забезпечення «балансу між різними інтересами та цінностями: з одного боку – потребою гарантування національної безпеки та ефективності публічного управління, а з іншого – дотриманням прав і свобод громадян і належного контролю за діяльністю органів публічної влади. Цей баланс є особливо складним для досягнення в умовах надзвичайних ситуацій, коли традиційні механізми стримувань і противаг можуть бути обмежені» [306, с. 15].

За таких умов особливої актуальності набуває питання належного правового регулювання діяльності органів публічної влади, зокрема у сфері здійснення правосуддя, яке покликане забезпечити дотримання зазначеного балансу інтересів навіть у кризових обставинах. Водночас аналіз національного законодавства свідчить про наявність суттєвих прогалин та проблемних моментів у цій сфері.

Передусім слід зазначити, що чинне законодавство України лише частково враховує специфіку здійснення правосуддя в умовах надзвичайних правових режимів. Наявні нормативно-правові акти, зокрема процесуальні кодекси, не містять положень щодо системного регулювання особливостей судочинства в умовах дії режимів воєнного чи надзвичайного стану, що призводить до фрагментарності правового регулювання та неоднозначності правозастосовної практики. Це обумовлює необхідність формування комплексного підходу до вдосконалення відповідних правових норм.

Водночас відсутність комплексного законодавчого акта, який би системно регулював особливості здійснення судочинства в умовах надзвичайних правових режимів, призводить до фрагментарності правового регулювання та необхідності застосування судами аналогії закону або права.

Така ситуація негативно впливає на забезпечення принципу правової визначеності, який є складовою верховенства права та визнається одним із базових стандартів ЄСПЛ. У зв'язку з цим актуальним є розроблення спеціального законодавчого механізму, який би визначав особливості функціонування судової системи, процесуальні гарантії та межі допустимих обмежень прав учасників судового процесу в умовах надзвичайних правових режимів.

Одним із ключових напрямів удосконалення правового регулювання здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні є модернізація та системне оновлення нормативно-правової бази, яка регламентує функціонування судової влади в період воєнного чи надзвичайного стану. Відповідно до ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на судовий захист, а згідно зі ст. 64 Конституції України право на судовий захист не може бути обмежене навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану [80]. Слід відзначити, що у своєму висновку Венеціанська комісія зауважила, що «каталог прав, які не можуть бути обмежені в умовах воєнного чи надзвичайного стану в Україні є надто широким» [305]. Водночас положення Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [181] передбачають можливість тимчасового обмеження окремих конституційних прав і свобод, що об'єктивно впливає на механізм здійснення правосуддя та функціонування судової системи загалом.

У процесі дослідження нормативно-правових засад обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина особливого значення набуває аналіз міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини. Зокрема, у ст. 29 Загальної декларації прав людини визначено, що реалізація прав і свобод людини може підлягати лише тим обмеженням, які встановлені законом і мають на меті забезпечення належного визнання та поваги до прав і свобод інших осіб, а також задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку та загального добробуту в демократичному суспільстві

[54]. Водночас зазначений міжнародний акт не містить чіткого переліку прав, які можуть бути обмежені, а також не визначає меж такого обмеження.

Важливі положення щодо можливості тимчасового відступу держави від міжнародних зобов'язань у період надзвичайних обставин закріплено в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Так, відповідно до ст. 15 Конвенції у разі війни або іншої суспільної небезпеки, що становить загрозу життю нації, держава має право вживати заходів, які передбачають відступ від окремих зобов'язань за Конвенцією, однак лише в межах, обумовлених гостротою ситуації, та за умови дотримання інших норм міжнародного права [79]. При цьому на державу покладено обов'язок повідомляти Генерального секретаря Ради Європи про запроваджені обмеження, причини їх застосування, а також про припинення дії таких заходів. У цьому контексті особливого значення набуває принцип пропорційності, який широко застосовується у практиці ЄСПЛ та передбачає, що будь-яке втручання держави у права особи повинно бути необхідним у демократичному суспільстві, обґрунтованим і таким, що не виходить за межі, необхідні для досягнення легітимної мети. Відповідно, навіть в умовах воєнного чи надзвичайного стану держава не може необґрунтовано обмежувати доступ до правосуддя або звужувати зміст фундаментальних процесуальних гарантій.

Подібні положення містяться і в ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, відповідно до якої під час надзвичайного стану допускається тимчасовий відступ від окремих міжнародних зобов'язань лише настільки, наскільки цього потребує ситуація. Однак такі заходи не повинні суперечити іншим міжнародно-правовим зобов'язанням держави та не можуть мати дискримінаційного характеру за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження. При цьому міжнародне право встановлює перелік прав, які не підлягають обмеженню навіть за умов надзвичайного стану [112]. До них належать право на життя, свобода думки, совісті та релігії, заборона катувань, рабства, незаконного

позбавлення волі, свавільного втручання у приватне життя, а також принцип презумпції невинуватості. Вважаємо, що принцип презумпції невинуватості безпосередньо пов'язаний із правом особи на судовий захист, оскільки він є однією з фундаментальних гарантій справедливого судочинства та забезпечення прав людини.

Водночас право на судовий захист полягає у гарантованій можливості кожної особи звернутися до суду для захисту своїх прав, свобод та законних інтересів. Реалізація такого права неможлива без дотримання принципу презумпції невинуватості, адже саме він забезпечує рівність сторін у процесі, обов'язок доведення вини стороною обвинувачення та тлумачення всіх сумнівів на користь особи.

У міжнародному праві взаємозв'язок цих положень закріплено, зокрема, у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує право на справедливий суд, а у національному законодавстві це передбачено ст. 62 Конституції України, в якій безпосередньо закріплено принцип презумпції невинуватості. Отже, презумпція невинуватості виступає складовим елементом права на судовий захист і важливою процесуальною гарантією дотримання прав людини у демократичній правовій державі.

У контексті гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами важливо також враховувати практику ЄСПЛ щодо забезпечення доступу до правосуддя в умовах надзвичайних правових режимів. ЄСПЛ неодноразово наголошував, що навіть за умов воєнного чи надзвичайного стану держави зобов'язані забезпечувати ефективне функціонування судової системи та гарантувати особам реальну можливість захисту своїх прав. З огляду на це модернізація процесуального законодавства України має здійснюватися з урахуванням міжнародних стандартів верховенства права, незалежності судової влади, справедливого суду та пропорційності обмежень. Особливого значення у сучасних умовах набуває розвиток електронного судочинства, удосконалення механізмів дистанційної участі у судових засіданнях, забезпечення гнучкого підходу до процесуальних строків

та створення додаткових гарантій доступу до правосуддя для осіб, які перебувають на тимчасово окупованих територіях або в районах активних бойових дій.

Виходячи з викладеного, слід підтримати наукову позицію О. В. Білоскурської та М. Д. Федорчук, які вважають, «що можливість обмеження конституційних прав і свобод людини державою передбачено у всіх міжнародно-правових актах, які регламентують права і свободи людини, але не кожен міжнародний акт конкретизує перелік підстав обмежень прав людини та які саме права людини можуть бути обмежені і в якому обсязі» [11, с. 14].

На нашу думку, міжнародно-правові акти у сфері захисту прав людини визнають можливість тимчасового обмеження окремих прав і свобод в умовах війни чи надзвичайного стану, однак встановлюють чіткі межі та принципи застосування таких обмежень. Зокрема, будь-які обмежувальні заходи повинні бути законними, обґрунтованими потребами суспільної безпеки, пропорційними загрозі й такими, що не суперечать іншим міжнародним зобов'язанням держави. Водночас міжнародні стандарти закріплюють коло фундаментальних прав, які є невідчужуваними та не можуть бути обмежені за жодних обставин, зокрема і право на судовий захист, що свідчить про пріоритет забезпечення людської гідності та основоположних свобод навіть у кризових умовах.

Сучасні виклики, пов'язані зі збройною агресією РФ проти України, тимчасовою окупацією частини території України, пошкодженням судової інфраструктури, вимушеним переміщенням населення та загрозами безпеці учасників судового процесу, свідчать про недостатню адаптованість чинного процесуального законодавства до функціонування судової системи в кризових умовах. На це, зокрема, вказують практика зміни територіальної підсудності судових справ, рішення ВРП, розпорядження Голови Верховного Суду, а також рекомендації Ради суддів України щодо організації роботи судів у період воєнного стану.

На сьогодні законодавство України передбачає можливість зміни територіальної підсудності судових справ «у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об’єктивних причин під час воєнного чи надзвичайного стану, у зв’язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами» [159]. Водночас практичне застосування цього механізму в умовах воєнного стану засвідчує потребу в його подальшій нормативній деталізації на рівні закону, зокрема щодо критеріїв, строків, процедурних наслідків зміни підсудності та порядку відновлення попередньої територіальної підсудності.

Законодавче врегулювання зміни територіальної підсудності має охоплювати не лише визначення суб’єкта, уповноваженого приймати відповідне рішення, а й комплексну процедуру кризового перерозподілу судових справ. Доцільно передбачити: 1) орієнтовний перелік обставин, які можуть бути підставою для зміни підсудності, зокрема активні бойові дії, тимчасову окупацію території, руйнування або недоступність приміщення суду, неможливість забезпечення безпеки учасників процесу, критичний дефіцит суддів чи істотний дисбаланс судового навантаження; 2) порядок ініціювання зміни підсудності; 3) строки дії відповідного рішення; 4) механізм повідомлення учасників справи; 5) порядок електронної передачі матеріалів справи до іншого суду; 6) процедуру відновлення попередньої територіальної підсудності після припинення обставин, які зумовили її зміну. Такий підхід дозволить розглядати зміну територіальної підсудності не як разовий організаційний захід, а як законодавчо визначений кризово-адаптивний механізм забезпечення безперервності правосуддя [83, с. 1–3].

У зв’язку з цим виникає необхідність формування комплексного законодавчого механізму, який би забезпечував стабільне та безперервне здійснення правосуддя навіть за умов істотного обмеження діяльності судових інституцій. Особливого значення за таких умов набуває цифровізація судочинства, зокрема розвиток підсистеми «Електронний суд», а також подальше нормативне врегулювання порядку проведення судових

засідань у режимі відеоконференції, що передбачено положеннями ЦПК України, ГПК України, КАС України та КПК України.

Варто також зазначити, що практика ЄСПЛ акцентує увагу на необхідності забезпечення доступу до правосуддя та дотримання принципу справедливого суду навіть в умовах надзвичайних ситуацій і кризових обставин. У цьому контексті важливого значення набуває розроблення спеціальних процесуальних механізмів, спрямованих на забезпечення безперервності правосуддя, оперативності розгляду справ та належного захисту прав учасників судового процесу.

У сучасній правничій доктрині дедалі частіше обґрунтовується необхідність адаптації процесуального законодавства до умов воєнного стану, насамперед у частині забезпечення дистанційної участі у судовому засіданні, електронного документообігу, гнучкого регулювання процесуальних строків та гарантій доступу до суду для осіб, які перебувають у зоні бойових дій, на тимчасово окупованих територіях або за межами України.

Зокрема, В. В. Комаров у своїх працях, присвячених проблемам цивільного процесу та доступу до правосуддя, наголошував на необхідності забезпечення безперервності здійснення правосуддя навіть в умовах надзвичайних обставин [186, с. 417]. Учений акцентував увагу на тому, що ефективний судовий захист є невід’ємним елементом принципу верховенства права, а процесуальне законодавство повинно містити спеціальні механізми реагування на кризові ситуації, які не допускають порушення права особи на справедливий суд.

У науковій праці Л. В. Півненко, присвяченій проблемним аспектам реалізації права на судовий захист під час воєнного стану, акцентовано на значенні дистанційних форм судочинства як одного із засобів забезпечення доступу до правосуддя. Водночас дослідниця звертає увагу на необхідність додаткового законодавчого врегулювання цього питання, зокрема шляхом внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Такі

зміни, на її думку, мають передбачати можливість використання дистанційних технологій не лише для участі учасників справи в судових засіданнях, а й для забезпечення виконання відповідних процесуальних та організаційних функцій суддею і секретарем судового засідання [135, с. 137].

Цікавою у цьому контексті є монографія В. С. Бігуна, основну увагу в якій приділено філософсько-правовим та теоретичним аспектам доступу до правосуддя і справедливого судочинства [8]. Учений підкреслює, що навіть в умовах кризових явищ чи воєнного стану держава зобов'язана гарантувати людині реальну можливість реалізації права на судовий захист, а цифровізація судової системи та впровадження електронного правосуддя є необхідними напрямами модернізації сучасної системи правосуддя. Отже, позиція науковця свідчить про те, що забезпечення доступності правосуддя в умовах надзвичайних правових режимів потребує не лише нормативного вдосконалення, але й активного впровадження сучасних цифрових механізмів здійснення судочинства.

Також наведені положення підтверджено сучасними дослідженнями щодо функціонування судочинства в умовах воєнного стану, у яких акцентовано увагу на необхідності розвитку дистанційного судочинства, електронного документообігу та забезпечення доступу до правосуддя незалежно від безпекової ситуації [89].

В умовах дії надзвичайних правових режимів особливого значення набуває питання забезпечення безперервності функціонування судової системи та реалізації права особи на справедливий суд. Одним із основних напрямів удосконалення правового регулювання здійснення судочинства за таких умов є подальша цифровізація судових процедур і впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, які забезпечують процесуальну комунікацію між судом та учасниками справи, електронний обмін документами, дистанційну участь у судових засіданнях і доступ до інформації про рух справи. О. О. Барабаш слушно пов'язує цифровізацію правосуддя з переміщенням значної частини судових комунікацій у цифрове

середовище та впровадженням систем, що забезпечують сучасний судовий процес [3, с. 57, 60].

Практика функціонування судової системи України в умовах пандемії COVID-19 та під час дії воєнного стану засвідчила, що цифрові технології можуть підтримувати стабільність здійснення правосуддя за умов обмеженого фізичного доступу до приміщень судів, наявності безпекових ризиків, пошкодження судової інфраструктури або тимчасової окупації частини території України. У науковій літературі також звертається увага на те, що в умовах війни значення цифровізації посилюється потребою гарантування безперервності правосуддя, протидії кіберзагрозам і забезпечення доступу до суду незалежно від місцезнаходження учасників процесу [40, с. 309].

У реаліях сьогодення цифровізація судочинства стала важливим чинником збереження доступу до правосуддя для внутрішньо переміщених осіб, мешканців прифронтових територій та інших вразливих груп [214, с. 53]. Тому цифровізацію судочинства доцільно розглядати не лише як елемент модернізації судової системи, а й як один із правових та організаційних механізмів гарантування доступу до правосуддя і реалізації процесуальних прав учасників справи. Відтак пріоритетним напрямом удосконалення законодавства є подальший розвиток функціоналу системи «Електронний суд» як складової ЄСІТС, зокрема щодо електронного подання процесуальних документів, дистанційного доступу до матеріалів справи, отримання судових повідомлень, участі в судових засіданнях у режимі відеоконференції та контролю за рухом справи [3, с. 60].

У цьому контексті перспективним напрямом подальшого розвитку цифрового правосуддя може бути поступове вивчення можливостей використання технології блокчейн для підвищення прозорості, надійності та захищеності окремих процедур обміну даними у сфері правосуддя. Водночас упровадження таких технологічних рішень потребує обережного підходу, оскільки воно пов’язане з необхідністю подолання регуляторної

невизначеності, забезпечення конфіденційності, захисту персональних даних, належної процесуальної ідентифікації учасників відповідних процедур, а також узгодження нових цифрових платформ із чинними процесуальними та організаційно-правовими механізмами функціонування судової системи [301, с. 60].

Крім того, цифровізація судочинства в умовах воєнного стану має розглядатися не лише як інструмент технічної модернізації судової системи, а й як складова механізму національної безпеки держави. Забезпечення стабільного функціонування електронного судочинства, захисту судових інформаційних ресурсів та безперервності доступу до судових сервісів набуває стратегічного значення в умовах кібервійни та інформаційних загроз. Саме тому розвиток цифрової інфраструктури судової влади повинен супроводжуватися створенням ефективної системи кіберзахисту, резервного збереження даних та функціонування резервних цифрових сервісів судочинства.

Важливим напрямом також є розширення застосування захищеного електронного документообігу між судами, учасниками процесу та іншими державними органами за умови збереження альтернативних способів процесуальної комунікації для осіб, які не мають належного доступу до електронних сервісів. Такий підхід сприятиме оперативності розгляду справ, мінімізації ризиків втрати матеріалів провадження, зменшенню процесуальних витрат та підвищенню ефективності функціонування судової системи загалом. Особливо актуальним це є в умовах правового режиму воєнного стану, коли традиційні способи передачі документів можуть бути ускладнені або взагалі неможливі через логістичні чи безпекові чинники.

У цьому контексті важливе значення має також удосконалення автоматизованої системи документообігу суду, зокрема в частині автоматизованого розподілу судових справ. Рішенням Ради суддів України від 26.03.2025 № 15 внесено зміни до Положення про автоматизовану систему документообігу суду, які були спрямовані на підвищення гнучкості

розподілу справ, забезпечення більш рівномірного навантаження на суддів та створення передумов для дотримання процесуальних строків [270]. Це свідчить, що цифровізація судочинства має розглядатися не лише як засіб електронної комунікації між судом і учасниками справи, а й як організаційно-правовий інструмент належного управління судовим навантаженням у кризових умовах.

Удосконалення системи електронного документообігу, формування централізованих реєстрів судових рішень та впровадження механізмів резервного збереження інформації становлять один із пріоритетних напрямів модернізації судової системи. Реалізація зазначених заходів сприятиме не лише забезпеченню належного зберігання процесуальних документів, а й підвищенню стабільності та безперервності діяльності судів в умовах надзвичайних правових режимів. Варто підтримати позицію тих науковців, які вважають, що використання сучасних цифрових технологій, зокрема блокчейн-рішень, хмарних платформ і захищених державних дата-центрів, дозволить створити надійну та стійку інфраструктуру судового документообігу, здатну забезпечувати функціонування системи правосуддя навіть у разі пошкодження судових установ чи втрати доступу до локальних інформаційних ресурсів [2, с. 209].

Окрему увагу слід приділити також забезпеченню можливості проведення судових засідань у режимі відеоконференції. З цього приводу слушною є думка Н. О. Риженко, яка вважає, що з точки зору науки питання цифрової трансформації в аспекті проведення судових засідань онлайн є малодослідженим [195, с. 228]. Отже, стрімкий розвиток цифрових технологій та необхідність забезпечення безперервного здійснення правосуддя в умовах сучасних викликів обумовлюють потребу у подальшому науковому осмисленні правових, організаційних і технічних аспектів проведення судових засідань у режимі відеоконференції, а також удосконаленні нормативного регулювання відповідних процедур.

Так ВРП 17.08.2021 року рішенням № 1845/0/15-21 затверджено Положення «Про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» (далі – Положення) [167]. Положення визначає правові та організаційні засади функціонування в судах і органах системи правосуддя таких підсистем, як «Електронний кабінет», «Електронний суд» та підсистеми відеоконференцзв'язку, а також регламентує порядок вчинення процесуальних дій в електронній формі із застосуванням відповідних цифрових сервісів.

У розділі ІІІ зазначеного Положення, присвяченому порядку функціонування окремих підсистем ЄСІТС, передбачено спеціальний підрозділ щодо роботи підсистеми відеоконференцзв'язку. У ньому визначено процедуру та правила проведення судових засідань у дистанційному режимі поза межами приміщення суду. Зокрема, участь у відеоконференції може здійснюватися за допомогою власних технічних засобів учасника через його електронний кабінет, із використанням технічних можливостей іншого суду, а також за допомогою обладнання, наявного в установах попереднього ув'язнення, установах виконання покарань чи медичних закладах.

У судовій практиці значного поширення набуло використання сервісу відеоконференцзв'язку EasyCon, що передбачає попередню реєстрацію користувача та авторизацію із застосуванням кваліфікованого електронного підпису. Водночас у період пандемії COVID-19 та під час дії воєнного стану судові засідання проводилися також із використанням інших програмних платформ і технічних засобів відеозв'язку, зокрема Zoom, Skype та подібних сервісів. Їх застосування потребувало належного встановлення особи учасника судового процесу, однак не завжди було пов'язане з обов'язковим використанням кваліфікованого електронного підпису. Дистанційні форми участі у судовому процесі сприяють забезпеченню безперервності здійснення правосуддя у випадках переміщення учасників справи, їх перебування в

інших регіонах чи за межами України, а також за наявності реальної загрози життю та безпеці осіб.

При цьому законодавче регулювання проведення відеоконференцій потребує подальшого вдосконалення, зокрема щодо уніфікації технічних вимог, ідентифікації учасників судового процесу, забезпечення конфіденційності судового розгляду та фіксації процесуальних дій. Вважаємо, що нормативне закріплення механізмів функціонування підсистем відеоконференцзв'язку та електронного судочинства свідчить про поступове формування в Україні комплексної цифрової моделі здійснення правосуддя, спрямованої на забезпечення доступності судового захисту, безперервності судового розгляду та адаптації діяльності судів до умов надзвичайних правових режимів і сучасних технологічних викликів.

Особливої уваги потребує також питання забезпечення процесуальної ідентифікації учасників дистанційного судового провадження та гарантування дотримання принципу безпосередності судового розгляду. У сучасних умовах важливим є нормативне закріплення уніфікованих процедур підтвердження особи учасника процесу, фіксації технічних збоїв та забезпечення належного рівня конфіденційності судового засідання. Відсутність єдиних підходів до використання різних цифрових платформ може створювати ризики порушення процесуальних прав учасників судового провадження та ставити під сумнів належність окремих доказів чи процесуальних дій.

Не менш важливим напрямом є створення та вдосконалення централізованих електронних інформаційних ресурсів судової влади, зокрема ЄДРСР та електронних матеріалів судових справ. Наявність таких цифрових ресурсів забезпечує оперативний доступ до судової інформації, сприяє забезпеченню єдності судової практики та підвищує рівень прозорості судової діяльності. Водночас у період дії надзвичайних правових режимів електронні інформаційні системи судової влади виконують також функцію

збереження процесуальної інформації у разі пошкодження або втрати паперових носіїв.

Значення електронних інформаційних систем у період воєнного стану проявляється також у можливості збирання, зберігання, систематизації та індексування доказової й іншої процесуально значущої інформації, використання хмарних технологій зберігання даних, а також забезпечення дистанційної комунікації між судами, органами досудового розслідування, органами прокуратури, учасниками судового процесу та іншими уповноваженими суб'єктами [217, с. 40–42].

Цифровізація судочинства повинна супроводжуватися належними гарантіями захисту прав учасників судового процесу. Насамперед це стосується забезпечення кібербезпеки судових інформаційних систем, захисту персональних даних та недопущення несанкціонованого доступу до матеріалів справи. В умовах воєнного стану ризики кібератак на державні інформаційні ресурси суттєво зростають, що зумовлює необхідність створення ефективних механізмів захисту цифрової судової інфраструктури.

У науковій літературі слушно зазначається, що інформаційно-правове забезпечення судової системи має охоплювати своєчасний доступ до актуальної правової інформації, аналітичну підтримку опрацювання значних масивів документів і доказів, захист конфіденційності та персональних даних, автоматизацію типових процедурних операцій і відкритість інформації про діяльність судів [302, с. 271–272].

Крім того, важливо враховувати, що не всі учасники судового процесу мають рівний доступ до цифрових технологій або належні цифрові навички для використання електронних сервісів. Тому цифровізація судочинства не повинна призводити до обмеження права на доступ до правосуддя. Законодавство має передбачати альтернативні механізми участі у судовому процесі для осіб, які не можуть повноцінно використовувати електронні засоби зв'язку, а також гарантувати процесуальну рівність учасників судового процесу незалежно від рівня їх технічного забезпечення.

У цьому контексті слушною є точка зору В. М. Стратонова, «що електронне судочинство не доцільно зводити лише до оцифрування судових справ та отримання судових повідомлень в електронному форматі» [218, с. 126], оскільки воно має розглядатися як окрема форма організації судочинства, спрямована на підвищення швидкості, доступності та ефективності розгляду справ.

Отже, подальший розвиток цифрового судочинства в Україні є одним із ключових напрямів удосконалення правового регулювання здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів, оскільки сприяє забезпеченню безперервності судової діяльності, доступності правосуддя та підвищенню ефективності функціонування судової системи в кризових умовах.

Додаткового значення у цьому контексті набуває затвердження Концепції ЄСІКС, яка передбачає перехід від фрагментарної цифровізації окремих судових сервісів до формування цілісної інформаційно-комунікаційної платформи судової влади. У Концепції звертається увага на те, що цифрова інфраструктура судової влади тривалий час розвивалася фрагментарно, характеризувалася технологічною застарілістю, недостатньою інтегрованістю окремих підсистем, проблемами інформаційної безпеки та ризиками втрати даних. З огляду на це одним із перспективних напрямів удосконалення правового регулювання судочинства в умовах надзвичайних правових режимів має стати нормативне закріплення принципу цифрової безперервності правосуддя як ключової засади стабільного функціонування судової системи та забезпечення доступу до правосуддя. Його зміст доцільно розкривати через забезпечення захищеного електронного документообігу суду, централізованого зберігання матеріалів судових справ, резервного копіювання процесуальних даних, віддаленого доступу учасників справи до матеріалів провадження, можливості проведення судових засідань у режимі відеоконференції, уніфікованих процедур електронної ідентифікації та

належних гарантій кіберзахисту судової інформаційної інфраструктури [164, с. 7–14].

Вважаємо слушною наукову позицію, відповідно до якої запровадження електронного правосуддя та створення ЄСІТС стали важливим етапом розвитку судової системи України. Водночас досвід функціонування судової системи в умовах воєнного стану засвідчив як значний потенціал новітніх технологій для забезпечення доступу до правосуддя, прозорості та підзвітності судової влади, так і наявність низки організаційних і технічних проблем повноцінного функціонування відповідної системи [226, с. 130–132].

Етапи реалізації Концепції ЄСІКС також підтверджують практичну спрямованість цього підходу, оскільки передбачають створення та розвиток підсистем і компонентів електронного документообігу суду, керування доступом, логування, централізованого авторозподілу, архіву документів, інформаційної безпеки, відеоконференцзв’язку, а також окремих функцій на основі технологій штучного інтелекту [82, с. 45–46].

Водночас використання інструментів штучного інтелекту в системі правосуддя має розглядатися насамперед як допоміжний засіб інформаційної, аналітичної та організаційної підтримки судової діяльності, а не як заміна судді або самостійний механізм прийняття судових рішень. Такий підхід зумовлений необхідністю запобігання ризикам алгоритмічної упередженості, дискримінаційності, непрозорості цифрових рішень, порушення процесуальних гарантій учасників судового процесу та послаблення засад незалежності суду [309, с. 110, 112].

Крім викладеного, важливим напрямом удосконалення правового регулювання здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні видається модернізація механізмів процесуальних строків. Встановлені процесуальним законодавством строки є необхідним елементом забезпечення ефективності та своєчасності судового розгляду, оскільки вони сприяють дотриманню принципу правової визначеності, дисциплінують

учасників процесу та гарантують оперативність здійснення правосуддя. В умовах дії режимів надзвичайного або воєнного стану об’єктивні обставини нерідко унеможливлюють своєчасне виконання процесуальних дій, що потребує перегляду традиційних підходів до регулювання процесуальних строків.

Практика функціонування судової системи України в умовах воєнного стану свідчить, що учасники судового процесу мають перешкоди щодо своєчасного подання процесуальних документів, явки до суду або реалізації інших процесуальних прав через обставини, які не залежать від їх волі. До таких обставин належать активні бойові дії, тимчасова окупація окремих територій, руйнування транспортної або телекомунікаційної інфраструктури, відсутність стабільного зв’язку, перебування осіб у зоні підвищеної небезпеки, евакуація населення, проходження військової служби або неможливість доступу до приміщень судів. За таких умов застосування загальних правил щодо процесуальних строків без урахування надзвичайних обставин може призводити до суттєвого порушення права особи на доступ до правосуддя та справедливий судовий розгляд.

За загальним правилом учасники судового процесу зобов’язані дотримуватися строків, установлених процесуальним законом або визначених судом, оскільки саме вони забезпечують оперативність та впорядкованість судового розгляду. Однак, як слушно зазначає О. А. Терех, реалії воєнного стану, зокрема постійні повітряні тривоги, ракетні обстріли, перебої з електропостачанням, відсутність доступу до мережі Інтернет, тимчасова окупація окремих територій або вимушене переміщення осіб, можуть об’єктивно унеможливлювати своєчасне вчинення процесуальних дій [229, с. 430].

Так, чинне цивільне процесуальне законодавство України передбачає можливість поновлення пропущеного процесуального строку за наявності поважних причин. Відповідно до положень ст. 127 ЦПК України, «суд за заявою учасника справи може поновити пропущений строк, якщо визнає

причини його пропуску поважними, крім випадків, коли цим Кодексом встановлено неможливість такого поновлення» [253]. Утім вирішальне значення має встановлення прямого причинно-наслідкового зв'язку між обставинами воєнного стану та неможливістю своєчасного вчинення відповідної процесуальної дії. Отже, сам факт запровадження режиму воєнного стану не розглядається судами як безумовна підстава для автоматичного поновлення процесуальних строків, оскільки поважність причин їх пропуску має бути підтверджена конкретними доказами неможливості вчинити процесуальну дію у встановлений законом строк [25].

Судова практика свідчить, що під час вирішення питання про поновлення процесуального строку суди враховують конкретні обставини кожної справи, зокрема тривалість пропуску строку, наявність доказів неможливість своєчасного звернення до суду, а також добросовісність поведінки учасника процесу. Якщо ж процесуальний строк було пропущено до запровадження воєнного стану, відповідно, питання його поновлення буде оцінено з урахуванням причин такого пропуску та періоду бездіяльності особи до виникнення надзвичайних обставин. Аналогічно, між воєнними діями та неявкою учасника у судове засідання повинен існувати належним чином підтверджений причинний зв'язок, що має бути доведений відповідними доказами.

У зв'язку з цим одним із пріоритетних напрямів удосконалення законодавства має стати запровадження механізмів автоматичного зупинення або продовження процесуальних строків у випадках дії режимів надзвичайного чи воєнного стану. Вважаємо, що такий підхід дозволить уникнути ситуацій, коли особа втрачає можливість захистити свої права виключно через існування об'єктивних перешкод, пов'язаних із надзвичайними обставинами. Водночас механізми автоматичного продовження строків повинні бути чітко врегульовані законодавством із визначенням категорій справ, порядку обчислення строків та меж їх продовження.

Доцільним також видається законодавче закріплення презумпції поважності причин пропуску процесуальних строків для осіб, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, у районах активних бойових дій або проходять військову службу. Такий підхід сприятиме забезпеченню реального доступу до правосуддя та відповідатиме принципу справедливого судового розгляду, закріпленому у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Водночас застосування зазначеної презумпції повинно поєднуватися з можливістю суду оцінювати конкретні обставини справи та запобігати зловживанню процесуальними правами.

Окремого вдосконалення потребують процедури поновлення процесуальних строків. У сучасних умовах надзвичайно важливим є забезпечення більш гнучкого підходу до оцінки поважності причин їх пропуску. Суд при вирішенні питання про поновлення строку повинен враховувати не лише формальні обставини, а й реальний вплив воєнних дій або інших надзвичайних подій на можливість особи своєчасно здійснити процесуальну дію. Зокрема, законодавство має прямо передбачати можливість визнання поважними таких причин, як перебування на тимчасово окупованій території, відсутність доступу до засобів зв’язку, вимушене переміщення, пошкодження житла або майна, мобілізація чи участь у заходах із забезпечення національної безпеки та оборони.

Важливим аспектом удосконалення правового регулювання є також забезпечення єдності судової практики щодо застосування норм про процесуальні строки в умовах надзвичайних правових режимів. Відсутність чітких законодавчих орієнтирів може призводити до неоднакового підходу судів до оцінки аналогічних ситуацій, що негативно впливає на принцип правової визначеності та довіру до судової системи. У зв’язку з цим доцільним є розроблення відповідних рекомендацій Верховного Суду або внесення уточнень до процесуального законодавства щодо особливостей обчислення, продовження та поновлення процесуальних строків у період дії надзвичайного чи воєнного стану.

Крім того, удосконалення механізмів процесуальних строків повинно забезпечувати баланс між принципом оперативності судового розгляду та необхідністю гарантування ефективного захисту прав учасників процесу. Надмірне або безконтрольне продовження строків може негативно впливати на своєчасність правосуддя, тому законодавець має забезпечити належне співвідношення між гнучкістю процесуального регулювання та стабільністю судового провадження.

Отже, модернізація правового регулювання процесуальних строків в умовах дії надзвичайних правових режимів є необхідною передумовою забезпечення реального доступу до правосуддя, дотримання принципу справедливого судового розгляду та ефективного захисту прав і законних інтересів учасників судового процесу в кризових умовах функціонування держави.

Таким чином, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що вдосконалення правового регулювання здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні є необхідною умовою забезпечення стабільності функціонування судової влади, дотримання принципу верховенства права та гарантування права особи на справедливий суд. Аналіз міжнародних стандартів, положень національного законодавства та сучасної судової практики засвідчив, що правова основа функціонування судів та здійснення правосуддя потребують комплексної адаптації до умов воєнного та надзвичайного стану. Особливого значення у цьому контексті набуває формування системного законодавчого механізму, який би забезпечував безперервність здійснення правосуддя, чітке врегулювання порядку зміни територіальної підсудності, особливостей функціонування судів у кризових умовах, а також належне нормативне закріплення цифрових форм судочинства та спеціальних правил обчислення процесуальних строків.

Водночас встановлено, що одним із ключових напрямів модернізації судової системи є подальший розвиток цифровізації судочинства, удосконалення функціонування ЄСІТС, розширення можливостей

дистанційної участі у судовому процесі та забезпечення належного рівня кібербезпеки судової інфраструктури. Не менш важливим питанням залишається впровадження гнучких механізмів регулювання процесуальних строків, які б враховували об’єктивні перешкоди, пов’язані з воєнними діями чи іншими надзвичайними обставинами, та водночас забезпечували баланс між оперативністю судового розгляду і реальним доступом до правосуддя.

На підставі викладеного, запропоновано авторську кризово-адаптивну модель правового регулювання здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів, яка передбачає поєднання трьох взаємопов’язаних блоків: організації та підсудності, цифрової захищеності та блоку обчислення процесуальних строків.

Перший блок охоплює законодавче визначення підстав, порядку, строків і правових наслідків зміни територіальної підсудності судових справ, електронної передачі матеріалів справи до іншого суду та відновлення попередньої територіальної підсудності після припинення кризових обставин.

Другий – передбачає нормативне закріплення принципу цифрової безперервності правосуддя, зміст якого охоплює захищений електронний документообіг суду, централізоване зберігання матеріалів судових справ, резервне копіювання процесуальних даних, дистанційний доступ учасників справи до матеріалів провадження, відеоконференцзв’язок, електронну ідентифікацію учасників судового процесу та кіберзахист судової інформаційної інфраструктури.

Третій – стосується запровадження спеціальних правил обчислення, продовження, тимчасового зупинення перебігу та поновлення процесуальних строків з урахуванням об’єктивних перешкод, зумовлених дією воєнного або надзвичайного стану, за умови збереження судового контролю, дотримання принципу пропорційності та запобігання зловживанню процесуальними правами

Таким чином, подальше вдосконалення правового регулювання судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів має здійснюватися на засадах комплексності, правової визначеності, пропорційності та відповідності міжнародним стандартам захисту прав людини, що сприятиме підвищенню ефективності функціонування судової системи України в сучасних кризових умовах.

Висновки до розділу 3

1. Характеристика зарубіжного досвіду організації судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів засвідчує, що попри суттєві відмінності між континентальною, англосаксонською та азійсько-тихоокеанською моделями, всі вони ґрунтуються на спільному фундаментальному принципі щодо того, що збереження незалежності судової влади та її контролюючої функції щодо дій виконавчої влади є абсолютною вимогою навіть в умовах найбільш серйозних кризових ситуацій. Показово, що жодна з досліджених правових систем не передбачає повного усунення судового контролю в надзвичайних умовах, натомість йдеться лише про процедурну адаптацію механізмів його здійснення. Найбільш ефективними виявляються ті правові системи, які заздалегідь формують гнучкі механізми адаптації судочинства до різних типів надзвичайних ситуацій, поєднуючи технологічні рішення, процедурну гнучкість та надійні гарантії захисту конституційних прав громадян. Зазначений досвід має безпосереднє значення для України, де функціонування судової системи в умовах воєнного стану потребує системного адміністративно-правового забезпечення, що враховує як кращі зарубіжні практики, так і національну специфіку правової системи.

2. Здійснено комплексний аналіз особливостей функціонування судової системи України в умовах дії надзвичайних правових режимів та визначено основні напрями вдосконалення правового регулювання здійснення судочинства в кризових умовах.

Обґрунтовано, що сучасні виклики, пов’язані із запровадженням правового режиму воєнного стану, збройною агресією РФ проти України, тимчасовою окупацією частини території, пошкодженням судової інфраструктури та загрозами безпеці учасників судового процесу, призвели до необхідності переосмислення традиційних підходів до організації правосуддя та адаптації процесуального законодавства до функціонування держави в особливих умовах.

Встановлено, що чинне законодавство України лише частково враховує специфіку здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів, що призводить до фрагментарності правового регулювання та неоднозначності правозастосовної практики. У зв’язку з цим доведено необхідність формування комплексного законодавчого механізму, спрямованого на забезпечення безперервності правосуддя, доступності судового захисту та дотримання процесуальних гарантій.

Особливу увагу приділено цифровізації судочинства як одному з ключових напрямів модернізації судової системи. Обґрунтовано, що розвиток системи «Електронний суд», впровадження електронного документообігу, дистанційного судочинства та відеоконференцзв’язку є необхідними умовами забезпечення стабільного функціонування судової системи в умовах дії надзвичайних правових режимів.

Доведено необхідність удосконалення механізмів процесуальних строків шляхом запровадження більш гнучких процедур їх продовження та поновлення в умовах воєнного чи надзвичайного стану, а також забезпечення єдності судової практики щодо застосування відповідних процесуальних норм.

Обґрунтовано, що вдосконалення правового регулювання здійснення судочинства має здійснюватися з урахуванням міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини, принципу верховенства права, практики ЄСПЛ та необхідності забезпечення балансу між інтересами державної безпеки й гарантуванням права кожної особи на справедливий суд.

ВИСНОВКИ

У висновках сформульовано основні результати дисертаційного дослідження, наукові положення та узагальнення, які забезпечують вирішення важливого наукового завдання, що полягає в комплексному розкритті теоретико-правових засад здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні, виявленні його особливостей і тенденцій, визначенні проблем адміністративно-правового забезпечення, а також розробленні рекомендацій і пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства у цій сфері.

1. З’ясовано, що надзвичайні правові режими є спеціальним різновидом адміністративно-правових режимів, що запроваджуються за наявності виняткових обставин і характеризуються тимчасовістю, розширенням повноважень органів публічної влади та можливістю обмеження окремих прав і свобод. До них належать надзвичайний стан, воєнний стан і режим надзвичайної екологічної ситуації, які не є тотожними, оскільки відрізняються підставами введення, характером загроз та масштабом обмежень. Поряд із ними існують також змішані (гібридні) режими, зокрема режим антитерористичної операції.

2. Визначено, що правова основа здійснення судочинства в умовах надзвичайних правових режимів є багаторівневою ієрархічною структурою, що охоплює конституційний, міжнародно-правовий, законодавчий, підзаконний і локальний рівні. Кожен із них відіграє самостійну роль у забезпеченні безперервності та законності функціонування судової влади в кризових умовах, при цьому конституційний рівень гарантує заборону створення надзвичайних судів і незмінність права на судовий захист, а локальний – забезпечує оперативну адаптацію конкретного суду до функціонування у надзвичайних умовах.

3. Встановлено, що право на судовий захист має комплексний характер і включає доступ до суду, участь у процесі, оскарження та виконання судових

рішень; у період дії надзвичайних режимів воно є ключовим елементом верховенства права. Гарантії його реалізації класифіковано на нормативно-правові, інституційні, процесуально-матеріальні, організаційно-технічні та виконавчо-правові, які у сукупності забезпечують адаптацію механізму судового захисту до надзвичайних умов без втрати його ефективності. Спеціальними механізмами такого гарантування є зупинення або поновлення позовної давності, зміна підсудності, дистанційна участь у судових засіданнях та повторне подання позову у разі втрати матеріалів справи.

4. З'ясовано, що запровадження воєнного стану не лише спричинило нові виклики для функціонування судової системи, зокрема руйнування судової інфраструктури, посилення безпекових ризиків та ускладнення доступу до правосуддя, а й істотно загострило вже наявні системні проблеми: кадровий дефіцит, системне недофінансування, недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення судів та розвитку цифрової інфраструктури судової влади. Водночас судова система України продемонструвала інституційну стійкість, використавши сукупність організаційно-правових і процесуальних механізмів реагування, зокрема зміну територіальної підсудності судових справ, відрядження суддів, дистанційний режим роботи, участь у судових засіданнях у режимі відеоконференції та інструменти електронного судочинства.

Запропоновано поняття «організація роботи судів в умовах дії надзвичайних правових режимів» розуміти як інтегративну категорію, що охоплює систему взаємопов'язаних заходів кадрового, фінансового, матеріально-технічного, цифрового та організаційно-управлінського характеру, спрямованих на забезпечення безперервності, доступності та ефективності здійснення правосуддя в умовах виняткових обставин, що реалізується одночасно на двох рівнях – загальнодержавному (через систему органів суддівського врядування та державного управління у сфері правосуддя) та локальному (через апарат конкретного суду), і відрізняється від організації роботи судів у звичайних умовах необхідністю оперативної

адаптації до безпекових ризиків, територіальних обмежень та загострення системних проблем функціонування судової влади.

5. Охарактеризовано відеоконференцію у судовому процесі як спосіб проведення судового засідання із застосуванням технічних засобів відео- та аудіозв'язку в режимі реального часу, що забезпечує просторову віддаленість учасників за умови збереження їхньої повноцінної процесуальної взаємодії. Інститут дистанційної участі, пройшовши шлях від законодавчого закріплення у 2012 році через пандемію COVID-19, набув критично важливого значення з початком повномасштабного збройного вторгнення. Законодавство України закріплює три форми дистанційної участі, застосовуючи змішаний підхід: у більшості видів судочинства це є суб'єктивним правом учасника, тоді як у кримінальному провадженні встановлено вичерпний перелік підстав та підвищені гарантії для обвинуваченого, що відповідає практиці ЄСПЛ та досвіду держав – членів ЄС щодо легітимності дистанційного правосуддя за умови дотримання процесуальних гарантій.

Акцентовано, що для вдосконалення правового регулювання судочинства в умовах надзвичайних правових режимів необхідно: 1) нормативно закріпити механізм дистанційної участі суддів у судових засіданнях; 2) уніфікувати підстави для відмови у проведенні засідань у режимі відеоконференції в усіх видах судочинства; 3) запровадити технічні фільтри в системі «Електронний суд» для недопущення подання заяв із порушенням процесуальних вимог; 4) визначити мінімальні вимоги до якості зв'язку та протоколів реагування на технічні збої; 5) модернізувати технічну інфраструктуру судів; 6) завершити судову реформу в частині формування органів суддівського врядування та проведення конкурсних процедур; 7) підвищити рівень оплати праці працівників апаратів судів і оптимізація мережі судів з урахуванням реального навантаження.

6. У загальнотеоретичному вимірі результати дослідження засвідчують, що інститут територіальної підсудності в умовах надзвичайних правових

режимів трансформується з елементу стабільної організаційної моделі судоустрою у гнучкий компенсаторний механізм забезпечення доступу до правосуддя. Уведення воєнного стану в Україні актуалізувало потребу в переосмисленні співвідношення між оперативністю управлінських рішень у сфері судового врядування та дотриманням фундаментальних засад судочинства. Наголошено, що зміна територіальної підсудності повинна здійснюватися виключно в межах закону, бути тимчасовою за своїм характером і спрямованою на збереження реальної можливості ефективного та справедливого розгляду справ.

Отримані результати також підтверджують, що подальший розвиток національної моделі судочинства потребує формування єдиного міжпроцесуального підходу до регулювання зміни територіальної підсудності, розширення функціональних можливостей електронного судочинства та запровадження автоматизованих механізмів моніторингу й розподілу судового навантаження. Удосконалення відповідного правового механізму має стати складовою загальної стратегії зміцнення інституційної стійкості судової влади в умовах кризових викликів та гарантування стабільності правопорядку в державі.

7. Дослідження зарубіжного досвіду організації судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів на прикладі шести держав, що представляють континентальну (Німеччина, Франція), англосаксонську (Канада, Велика Британія) та азійсько-тихоокеанську (Японія, Австралія) правові традиції, дозволило виокремити три базові моделі адміністративно-правового забезпечення безперервності правосуддя в кризових умовах та встановити їх спільну фундаментальну ознаку – збереження судового контролю за діями виконавчої влади як абсолютну вимогу навіть в умовах найбільш серйозних кризових ситуацій. Визначено три критичні умови забезпечення безперервності правосуддя: фізична безпека учасників процесу, технологічна адаптація судових процедур та організаційний перерозподіл справ між судовими органами. На основі узагальнення зарубіжного досвіду

сформульовано пропозиції щодо вдосконалення адміністративно-правового забезпечення функціонування судової системи України в умовах воєнного стану.

8. Встановлено, що ефективне функціонування судової системи в умовах дії надзвичайних правових режимів потребує комплексного вдосконалення національного законодавства, спрямованого на забезпечення безперервності правосуддя, доступності судового захисту та дотримання фундаментальних прав людини. Доведено, що сучасні кризові виклики актуалізували необхідність адаптації процесуального законодавства до умов воєнного стану, розвитку цифрового судочинства, удосконалення механізмів процесуальних строків та гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами правосуддя.

Констатовано, що удосконалення правового регулювання здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні має здійснюватися за п’ятьма взаємопов’язаними напрямами. Першим напрямом визначено формування спеціального кризово-адаптивного механізму здійснення судочинства, який би визначав особливості функціонування судової системи, межі допустимих процесуальних обмежень, гарантії доступу до правосуддя та порядок реалізації процесуальних прав учасників справи в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Другим напрямом є нормативне вдосконалення механізму зміни територіальної підсудності судових справ, зокрема шляхом законодавчого визначення підстав, процедури, строків, порядку електронної передачі матеріалів справи, повідомлення учасників процесу та відновлення попередньої територіальної підсудності після припинення екстраординарних обставин. Третім напрямом виокремлене закріплення принципу цифрової безперервності правосуддя, що передбачає розвиток ЄСІТС та подальше формування Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (ЄСІКС) як оновленої інформаційно-комунікаційної моделі судової влади, захищеного електронного документообігу, дистанційного доступу до матеріалів справи,

відеоконференцзв’язку, резервного збереження процесуальних даних, електронної ідентифікації та кіберзахисту судової інформаційної інфраструктури. Четвертим напрямом виокремлена модернізація правового регулювання процесуальних строків, зокрема запровадження спеціальних правил їх обчислення, продовження, тимчасового зупинення перебігу або поновлення у випадках, коли воєнні дії, тимчасова окупація, евакуація, мобілізація, відсутність зв’язку чи інші надзвичайні обставини об’єктивно унеможливили своєчасне вчинення процесуальних дій. Насамкінець, п’ятим напрямом є забезпечення процесуальної рівності учасників судового процесу в умовах цифровізації, що потребує збереження альтернативних способів участі у справі для осіб, які не мають належного доступу до електронних сервісів або перебувають у вразливому становищі.

Обґрунтовано, що подальший розвиток правового регулювання судочинства під час дії надзвичайних правових режимів має ґрунтуватися на поєднанні безперервності правосуддя, правової визначеності, пропорційності обмежень, технологічної стійкості судової інфраструктури та реального доступу кожної особи до правосуддя. Запропонована нами кризово-адаптивна модель дозволяє перейти від фрагментарного реагування на окремі проблеми, обумовлені дією воєнного стану до системного законодавчого врегулювання здійснення судочинства в умовах будь-яких надзвичайних правових режимів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алгоритм дій працівників Ленінського районного суду м. Харкова та відвідувачів суду під час сигналу «Повітряна тривога» пов'язаного з ракетним обстрілом території міста Харкова та Харківської області: наказ керівника апарату Ленінського районного суду м. Харкова від 04.06.2024 № 07-01/29. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/326540-raskhody-na-komandirovanie-odnogo-sudi-v-god-mogut-sostavlyat-pochti-438-tysyach-griven-minfin-vystupil-protiv-izmeneniy-v-srokakh-komandirovaniya

2. Амбруш Д. Л., Кипич І. В. Правові виклики та механізм відновлення втрачених матеріалів цивільного судочинства в умовах воєнного стану. *Інноватика в освіті, науці та бізнесі: виклики та можливості* : матеріали міжнародної конференції, м. Київ, 18 листоп. 2025 р. Київ : Київський національний університет технологій та дизайну, 2025. Т. 1. С. 206–210. URL: https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/32856

3. Барабаш О. О. Цифровізація правосуддя у контексті впровадження системи Е-Суд: виклики та завдання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2023. № 1. С. 57–66. DOI: https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-1-8

4. Без підвищення зарплат посилиться кадровий дефіцит в апараті судів – член ВРП. *Закон і Бізнес*. 31.07.2025. URL: https://zib.com.ua/ua/168143.html

5. Безега В. В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки і оборони: дис. … канд юрид. наук; 12.00.07. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2020. с.

6. Бердар М. М. Виконавче провадження в умовах воєнного стану: проблеми та шляхи їх вирішення. *Проблеми законності*. 2025. Вип. 168. С. 54–78. DOI: https://doi.org/10.21564/2414-990X.168.326391

7. Битяк Ю. П., Гаращук В. М., Дьяченко О.В. Адміністративне право України: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 544 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002112

8. Бігун В. С. Філософія правосуддя. Ідея та здійснення : монографія. Київ, 2011. 303 с.

9. Білова О. В. Проблеми суддівського самоврядування в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2007. 194 с.

10. Білоскурська О. В. Права людини в умовах збройного конфлікту: судовий захист та стандарти справедливого судового розгляду. *Соціальний розвиток: економіко-правові проблеми*. 2025. № 7–8. С. 1–7. DOI: https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.7-8.08

11. Білоскурська О. В., Федорчук М. Д. Нормативно-правове регулювання обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні. *Правова держава*. 2022. № 46. С. 7–18. DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2022.46.257802

12. Бобечко Н. Р., Рафальонт С. Р. Проведення процесуальних дій із застосуванням відеоконференції під час судового провадження: проблеми правового регулювання і правозастосування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2023. № 62. С. 94–102. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.62.19

13. Богачова Л. Л. Юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина в європейському та національному праві. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2011. Вип. 22. С. 56–70.

14. Бойко В. П. Адміністративно-правові засади правосуддя в Україні: дис. … д-ра юрид. наук; 12.00.07. Київ, 2023. 427 с.

15. Бойко В. П. Класифікація нормативно-правових актів у сфері регулювання органів судової влади в Україні. *Науковий вісник публічного і приватного права*. 2020. Вип. 6. С. 68–74.

16. Боровська І. А. Принцип правової визначеності у системі принципів цивільного судочинства. *Право і суспільство*. 2020. № 4. С. 47–54. URL: https://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/4_2020/9.pdf

17. Бортун М. Актуальні питання проведення допиту у режимі відеоконференції. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1 (34). С. 64–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2014_1_12

18. Буханевич О.М., Мерник А.М., Петришин О.О. Підходи до розуміння категорії «особливі правові режими». *Вісник НАПрНУ*. 2021. № 1. URL: http://visnyk.kh.ua/uk/journals/visnik-naprnu-1-2021-r

19. Вакарюк Л. В. Норма права та правовий режим: співвідношення понять. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 171–176. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/1/33.pdf

20. Вакарюк Л. В. Основні підходи до розуміння поняття «правовий режим». *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 196–201. URL: https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/732

21. Вакарюк Л. В. Поняття та сутність правового режиму. *Публічне право*. 2018. № 1(29). С. 223–229. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2018_1_29

22. Вакарюк Л. В. Правові режими в трудовому праві України : монографія. Чернівці: Технодрук, 2018. 415 с.

23. Вахліс І. В. Право на справедливий судовий розгляд та право на доступ до правосуддя у кримінальному провадженні: поняття і співвідношення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 429–433. URL: https://lsej.org.ua/1_2023/102.pdf

24. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

25. Верховний Суд уточнив межі впливу воєнних дій на процесуальні строки. *Судово-юридична газета*. 29.10.2025. URL: https://sud.ua/uk/news/sudebnaya-praktika/344902-verkhovnyy-sud-utochnil-predely-vliyaniya-voennykh-deystviy-na-protsessualnye-sroki

26. Веселов М. Ю. Типологія як засіб удосконалення правового регулювання адміністративно-правових режимів. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2018. № 1. С. 62–65. URL: http://lsej.org.ua/1_2018/19.pdf

27. Вознюк А. А. Воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 308–317. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/69

28. Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ : МАУП, 2003. 240 с.

29. Вронська Т. В., Пилипчук В. Г. Трансформація особливих правових режимів на українських землях у XIX–XX столітті. *Право. Серія 18. Економіка і право*. 2016. Вип. 31. URL: https://www.chasopys.law.npu.kiev.ua/archive/31/4.pdf

30. Гавловська А. О., Томіліна Ю. Є. Перекладач як суб'єкт забезпечення права на справедливий суд у контексті стандартів доступу до правосуддя. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки».* 2026. Вип. 1. С. 31–36. DOI: https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2026-1-6. URL: https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/504/455

31. Гайдамака І. О. Правовий режим: поняття та види. *Державне будівництво та місцеве самоврядування.* 2008. Вип. 15. С. 120–127. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstreams/6a63b650-00b3-4dae-89a0-ea1d02f1feaa/download

32. Гацелюк В. Подолати кадровий голод та відновити довіру: як проходить євроінтеграція судової системи. *Європейська правда*. URL: https://www.eurointegration.com.ua/experts/2023

33. Гетманцев М. О. Виконання рішення суду як один із елементів права на справедливий суд. *Форум права*. 2023. № 76(3). С. 87–99. DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.10041180

34. Гіда О. Правовий режим надзвичайного стану як елемент інституту надзвичайних адміністративно-правових режимів: поняття та зміст. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ.* 2024. № 2. С. 342–347. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2024-2-342-347

35. Гірський Б. О. Адміністративно-правове забезпечення управлінської діяльності голови суду: дис. ... канд. юрид. наук; 12.00.07. Тернопіль : ТНЕУ, 2020. 205 с.

36. Глиняний І. Захист прав людини в Україні: конституційні гарантії та виклики їх реалізації. *Юридичний вісник*. 2024. № 5. С. 25–32. DOI: https://doi.org/10.32782/yuv.v5.2024.3

37. Главюк І. В., Дроздов О. М. Проведення судового засідання в режимі відеоконференції у кримінальному провадженні: доктринальні та практичні проблеми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 438–444. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/104

38. Голобутовський Р. З., Логвиненко Б. О. Адміністративне право під час дії особливих правових режимів : навч. посібник (у визначеннях, таблицях і схемах). Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 176 с. URL: https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/13531

39. Горбалінський В. Право на судовий захист в адміністративному судочинстві та гарантії його реалізації. *Юридичний вісник*. 2023. № 2. С. 89–94. DOI: https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2023.11

40. Горішня А. М. Електронне судочинство України: сучасний стан та тенденції розвитку. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Т. 1, № 6. С. 308–312. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.45

41. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1798-12

42. Гультай М. М., Кулик Т. О. Кадрова криза в судах та її вплив на здійснення правосуддя в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 60–62. URL: http://lsej.org.ua/6_2022/12.pdf

43. Дзюбенко О. Л. Ознаки та види відомчих підзаконних актів як результат застосування юридичної техніки. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2018. № 1. С. 18–21.

44. Дистанційні слухання в цивільному, господарському та адміністративному процесах: у Верховному Суді відбулася презентація тематичного дослідження. *Судова влада України*. 2024. 19 листоп. URL: https://court.gov.ua/press/general/1704385/

45. Довгополий Є. І., Вітко А. К., Маслов М. С., Шляховчук М. В. Особливості здійснення правосуддя в умовах воєнного стану. *Наукові записки. Серія: Право*. 2023. № 15. С. 284–291. DOI: https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-15-284-291

46. Дрозд О. Ю., Сорока Л. В. Місце і роль апарату суду в організаційному забезпеченні діяльності суду. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2023. № 61. С. 126–129. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.61.25

47. Дроздов О. М., Дроздова О. В. «Суто віртуальне» судове засідання у провадженнях кримінального характеру: стандарти ЄСПЛ та напрями імплементації в Україні (на матеріалі справи Stephan Kucera v. Austria). Практика ЄСПЛ: український аспект. 2025. URL: https://www.echr.com.ua/suto-virtualne-sudove-zasidannya-u-provadzhennyax-kriminalnogo-xarakteru-standarti-yespl-ta-napryami-implementaci%D1%97-v-ukra%D1%97ni-na-materiali-spravi-stephan-kucera-v-austria/

48. Дурач О. А. Цифровізація суду як шлях до запровадження дистанційної роботи судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану. *Інформація і право*. 2024. № 4(51). С. 265–271. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.4(51).318164

49. Єзерський Д. О. Порівняльно-правова характеристика надзвичайного стану в різних країнах світу. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2015. № 2 (1). С. 250–257.

50. Жванко Ю. П. Поняття та сутність особливих правових режимів в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 2, т. 2. С. 43–49. DOI: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.2-2.8

51. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими : міжнар. док. від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

52. Завальнюк І. В. Поняття «право на судовий захист»: сучасні науково-теоретичні погляди. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020. № 44. С. 14–16. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.44.3

53. Завидняк А. В. Доступ до адміністративного правосуддя в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 218–222. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.41

54. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_015

55. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2002. 432 с.

56. Заїкін А. П. Вплив державних інститутів на дігіталізацію судової влади: теоретико-правовий аналіз. *Юридична наука*. 2019. № 12. С. 62–66.

57. Заїкін А. П. Дігіталізація судової влади: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2021. 26 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/0e537a5e-6480-456f-8440-80ecb8c6a557

58. Зміни до особливого режиму роботи суду. Вознесенівський районний суд м. Запоріжжя : офіц. вебсайт. 15.03.2023. URL: https://og.zp.court.gov.ua/sud0818/press-centre/news/1395311/

59. Зуб О. Ю. Відеоконференція як засіб спрощення цивільного судочинства. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право».* 2014. № 1106. Вип. 17. С. 219–222. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2014_1106_17_59

60. Зубрицький О. В. Кадрове забезпечення судових органів як елемент публічного управління реформування судової системи. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2024. Т. 35(74) № 1. С. 91–96. DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2024.1/16

61. Іванцова А. В. Проблеми примусового виконання судових рішень під час воєнного стану. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції* : IV Харків. кримін. процес. полілог, присвяч. 100-річчю від дня народж. канд. юрид. наук, проф. С. А. Альперта, «Пів століття служіння науці та освіті» (м. Харків, 24 берез. 2023 р.). Харків : Право, 2023. С. 159–162.

62. Іноземцева К. О. Організаційно-правові засади кадрового забезпечення судової системи України: дис. … д-ра філос.; 081 «Право». Суми: СумДУ, 2021. 248 с.

63. Історія та практика державного управління і місцевого самоврядування в Україні : у 2-х т. : навч. посіб. / М. О. Багмет, Г. В. Коваль; Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв, 2012. 143 с.

64. Камінська І. В. Незалежність суду як засада організації судової влади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2016. 20 с. URL: https://uu.edu.ua/upload/universitet/Osobisti_zdobutki/Zahist_disertaciy_I_R/aref_Ilona_Kaminska.pdf

65. КАС ВС висловив позицію щодо поважності причин пропуску строку звернення до суду. Верховний Суд : офіц. вебсайт. 11.11.2022. URL: https://court.gov.ua/archive/1345005/

66. Кельман М., Кельман Р. Доктринальні підходи до розкриття поняття «правове регулювання». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* Серія: Юридичні науки. 2023. № 3(39). С. 13–20. DOI: http://doi.org/10.23939/law2023.39.013

67. Кібець В. О. Адміністративно-правовий статус Державної судової адміністрації України: автореф. … дис. канд. юрид. наук; 12.00.07. Дніпропетровськ, 2016. 22 с.

68. Коваленко Н. До питання про визначення поняття та ознак правового режиму. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. Вип. 12. С. 254–258. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.12.47

69. Коваленко Н. В. Поняття та ознаки адміністративно-правового режиму. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 1. С. 106–109. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/1/20.pdf

70. Коваленко Н. В. Теорія адміністративно-правових режимів : монографія. Запоріжжя : Гельветика, 2017. 432 с.

71. Ковач Я. В. Судова реформа в Україні: сучасний стан, проблеми та можливі шляхи їх вирішення. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2024. № 2(32). С. 420–439. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.32

72. Коверзнев В. О., Шеремет О. С. Проблеми судового захисту прав осіб в умовах воєнного стану. *Економіка та право*. 2022. № 2 (65). С. 25–30. DOI: https://doi.org/10.15407/econlaw.2022.02.025

73. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2747-15

74. Кодекс цивільного захисту населення : Закон України від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text

75. Козакевич О. М., Романенко А. О. Особливості адміністративної юрисдикції в умовах правового режиму воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 301–304. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-5/7

76. Колінко Я. А. Надзвичайний стан як особливий державно-правовий режим: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2011. 20 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0411U006693

77. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком-Інтер, 2011. 576 с.

78. Комзюк А. Т., Комзюк М. А., Липій Є. А. Адміністративно-правовий режим воєнного стану, введеного в Україні у зв'язку з московською військовою агресією. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 3. С. 100–106. DOI: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.18

79. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

80. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

81. Консультації CEPEJ з судовими органами України щодо удосконалення законодавства про дистанційне правосуддя в умовах війни, що триває. Офіс Ради Європи в Україні. 25.07.2022. URL: https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/cepej-consultations-with-the-ukrainian-judicial-authorities-on-the-improvement-of-the-legislation-on-the-remote-justice-in-the-context-of-the-ongoing-

82. Концепція Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи : додаток до наказу Державної судової адміністрації України від 30.04.2025 № 178. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/dsa/normatyvno-pravova%20baza/N_178_2025_dodatok.pdf

83. Концепція реформування системи судів із метою покращення доступу до правосуддя / Дослідницька служба Верховної Ради України. 2023. 118 с. URL: https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32447.pdf

84. Коренев А. О. Перезавантаженість судів України: причини, наслідки та шляхи вирішення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 2. С. 1099–1104. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.164

85. Короєд С. О. Зміна територіальної підсудності цивільних справ внаслідок припинення роботи суду у зв'язку із воєнним станом та на тимчасово окупованих територіях. *Юридичний бюлетень*. 2022. Вип. 24. С. 41–47. DOI: https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.05

86. Косиця О. О., Довгополий Є. І., Шляховчук М. В. Доступ захисника до службової інформації у кримінальному провадженні: неузгодженість у законодавстві як підстава до зловживання правами. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 603–621. https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.44

87. Коссе Д.Д. Правовий режим та механізм правового регулювання: ознаки та співвідношення. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 25–31.

88. Котюк В. О. Поняття і види нормативних актів. 2015. С. 157–161. URL: http://www.soclaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2015/3-4/32.pdf

89. Кравцова М. О., Дацюк Т. К. Особливості роботи судів в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 390–394. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.72

90. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17

91. Кузніченко С. О. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану»: науково-практичний коментар. Харків : Право, 2015. 164 с.

92. Кузніченко С. О. Надзвичайні адміністративно-правові режими: зарубіжний досвід та українська модель : монографія. Вид. 2-ге. Одеса : ОДУВС, 2011. 324 с.

93. Куніцин Н. Відеоконференція в судовому процесі – коли можуть відмовити. *Protocol.* 2022. 30 серп. URL:

https://protocol.ua/ua/videokonferentsiya_v_sudovomu_protsesi_koli_mogut_vid moviti/

94. Курилін І. Р., Сопільник Л. С. Організаційні аспекти діяльності судів України в умовах воєнного стану. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2023. Вип. 37. С. 62–69. URL: https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/download/778/706

95. Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. 1352 с.

96. Ланкевич А. З. Ознаки наказу та його виду. *Правова позиція*. 2023. № 1. С. 93–99. DOI: https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-4.19

97. Лемак О. В. Право на судовий захист: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. … канд. юрид. наук; 12.00.02. Харків : НЮУ ім. Ярослава Мудрого. 2014. 20 с.

98. Лист Ради суддів України від 16.03.2020 № 9рс-186/20. Рада суддів України. URL: https://rsu.gov.ua/uploads/news/no9rs-18620-vid-16032020-verhovn-92b86c6546.pdf

99. Логвиненко Б. О. Адміністративно-правовий статус працівників апарату суду в умовах воєнного стану в Україні. *Актуальні питання у сучасній науці.* 2026. № 4 (46). С. 2084–2094. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-4(46)-2084-2094

100. Логвиненко Б. О. Медичне обслуговування суддів та працівників апарату місцевих судів: адміністративно-правовий аспект. *Національні інтереси України*. 2026. № 4 (21). С. 1399–1407. DOI: https://doi.org/10.52058/3041-1793-2026-4(21)-1399-1407

101. Локальні нормативно-правові акти суду. Хмельницький апеляційний суд: вебсайт. URL: https://kma.court.gov.ua/sud4820/info_sud/lokalni/

102. Луць Л. А. Принцип правової визначеності: сучасний стан та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 21–27. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/2

103. Магда С. О. Місце надзвичайних адміністративно-правових режимів у класифікації правових режимів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право».* 2014. Вип. 17. С. 69–73. URL: https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/1191/967

104. Магновський І. Й. Гарантії прав і свобод людини та громадянина у праві України: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2003. 20 с.

105. Майка М. Б. Матеріально-технічне забезпечення організації судочинства як чинник, що сприяє реалізації права на справедливий суд на стадії перегляду судових рішень. *Правова позиція*. 2023. № 1(38). С. 54–58. DOI: https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-1.10

106. Мамченко Н. Витрати на відрядження одного судді на рік можуть становити майже 438 тисяч грн – Мінфін виступив проти змін у строках відрядження. *Судово-юридична газета*. 29.03.2025. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/326540-raskhody-na-komandirovanie-odnogo-sudi-v-god-mogut-sostavlyat-pochti-438-tysyach-griven-minfin-vystupil-protiv-izmeneniy-v-srokakh-komandirovaniya#google_vignette

107. Мамченко Н. Міжнародні партнери фінансують конкретні суди замість держави: депутати пропонують передати ДСА повноваження розподіляти гроші. *Судово-юридична газета*. 10.04.2023. URL: https://lnk.ua/oJmgexmON

108. Матвєєва Ю. І. Тлумачення поняття «закон» як вимога принципу правової визначеності. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2014. Т. 155. С. 18–20.

109. Мащук В. Ю. Вдосконалення адміністративно-правового забезпечення діяльності апаратів судів загальної юрисдикції. *Науковий вісник*

Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2014. № 8. С. 100–102.

110. Мельник В. І. Конституційно-правові гарантії реалізації та захисту прав і свобод людини в Україні. *Human rights and public governance in modern conditions* : Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. С. 580–591. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-320-0-28.

111. Мельниченко Б. Правова основа організації та діяльності органів публічного управління в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 174–177.

112. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт ООН від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_043

113. Мінка Т.П. Онтологічна характеристика правового режиму. *Право і суспільство.* 2012. № 3. С. 123–127. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/ archive/2012/3_2012/26.pdf

114. Нагальні питання діяльності адміністративних судів і проблеми правозастосування. Верховний суд: офіц. Вебсайт. 12.03.2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1571210

115. Наказ Державної судової адміністрації України від 29.01.2019 № 93 Про затвердження Типового плану забезпечення безперервної діяльності суду та Методичних рекомендацій щодо безпеки в надзвичайних ситуаціях (брошури). Судова влада України : вебсайт. https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/14/N_93_19

116. Наливайко Л. Конституційне право на справедливий суд в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1 (128). С. 24–29. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2024-1-24-29

117. Настюк В. Я., Бєлєвцева В. В. Адміністративно-правові режими в Україні : монографія. Харків : Право, 2009. 128 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFII_2010/Nastuk_2009.pdf

118. Нестерчук Л. П. Організація діяльності судів в умовах воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2022. № 56. С. 127–131. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.56.27

119. Нормативно-правові та локальні акти, якими у своїй діяльності керується суд. Індустріальний районний суд м. Дніпра : офіц. вебсайт. URL: https://ind.dp.court.gov.ua/sud0417/11/

120. Оверчук С. В. Значення інституту підсудності в кримінальному судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2002. № 1. С. 72–75.

121. Озернюк Г. В. Правове регулювання проведення судових засідань в режимі відеоконференції за законодавством Європейського Союзу. *ScienceRise: Juridical Science*. 2020. № 1 (11). С. 24–28. DOI: https://doi.org/10.15587/2523-4153.2020.208016

122. Окремі рекомендації організації роботи судів та суддів в умовах воєнного стану: рішення Ради Суддів України від 14.03.2022 № 10. URL: https://zib.com.ua/ua/150884.html/

123. Організаційне забезпечення діяльності органів судової влади: звіт про результати аудиту діяльності (ефективності) затв. рішенням Рахункової палати від 11.11.2025 № 27-2. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2025/27-2_2025/Zvit_27-2_2025.pdf

124. Осауленко С. Гарантії права громадян на свободу об’єднання у політичні партії. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 4. С. 34–42.

125. Особливості здійснення судочинства в умовах воєнного стану. *Судова практика* 25.05.2022. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/211140_osoblivost-zdysnennya-sudochinstva-v-umovakh-vonnogo-stanu

126. Остапенко В. В. Гарантії суб’єктивних прав і свобод як елемент правового статусу людини і громадянина. *Теорія і практика правознавства*.

2018. Вип. 1 (13). С. 1–17. DOI: https://doi.org/10.21564/2225-6555.2018.13.127019

127. Остапенко О., Баїк О. Про воєнний стан як особливий вид адміністративно-правового режиму. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки».* 2023. № 4(40). С. 134–142. DOI: http://doi.org/10.23939/law2023.40.134

128. Охримчук М. Б. Матеріально-технічне та інформаційне забезпечення судів: досвід Федеративної Республіки Німеччини та України. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право*. 2025. Вип. 91, ч. 3. С. 170–175. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.3.25

129. Оцоколіч В. Кадрова криза та оптимізація місцевих загальних судів: виклики судової системи наступних трьох років. *LIGA 360: вебсайт*. 2025. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/236565_kadrova-kriza-ta-optimzatsya-mstsevikh-zagalnikh-sudv-vikliki-sudovo-sistemi-nastupnikh-trokh-rokv

130. Парламентське дослідження щодо окремих аспектів судового провадження в режимі відеоконференції та повноважень органів адвокатського самоврядування. Дослідницька служба Верховної Ради України. 2024. URL: https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33082.pdf

131. Паскар А. Законодавче регулювання діяльності адміністративних судів під час воєнного стану. *Адміністративне право і процес.* 2023. № 1(40). С. 48–61. DOI: https://doi.org/10.17721/2227-796X.2023.1.04

132. Пастух І. Д., Корж-Ікаєва Т. Г. Адміністративно-правовий режим воєнного стану: зміст та зарубіжний досвід правового регулювання. *Правова позиція.* 2023. № 2 (39). С. 98–102.

133. Перунова О. М. Процесуальна форма цивільного судочинства під час воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 4. С. 35–41. DOI: https://doi.org/10.32782/3922117

134. Пипяк М. І. Адміністративний суд в системі державних органів України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2016. 191 с.

135. Півненко Л. В. Проблемні аспекти реалізації права на судовий захист в умовах воєнного стану. *Нове українське право*. 2023. Вип. 1. С. 137–142. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2023.1.17

136. План реагування на надзвичайні ситуації в особливий період (на період воєнного стану в Україні) Слов'янського міськрайонного суду Донецької області: наказ голови Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 18.11.2022 № 5-о. URL: https://lnk.ua/GmA0j4PKB

137. Погорецький М., Гриценко І. С. Право на справедливий суд. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. Вип. 91. С. 4–8.

138. Постанова Верховного Суду від 14.04.2021 у справі № 343/1397/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96309891

139. Постанова Верховного Суду від 14.07.2022 у справі № 260/4504/20, адміністративне провадження № К/990/11829/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105247673.

140. Постанова Верховного Суду від 23.03.2023 у справі № 905/2371/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109773266

141. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 26.02.2025 у справі № 752/8937/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125556389

142. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 16.10.2024 у справі № 758/11388/20, провадження № 61-8516св23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122407094

143. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 27.03.2024 у справі № 526/2771/21, провадження № 61-1588ск23.

Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118165602

144. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 12.02.2025 у справі № 531/438/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125296110.

145. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 25.10.2023 у справі № 369/12104/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114622850.

146. Правові основи адміністрування у суді : навч. посіб. для студентів юрид. спеціальностей вищ. навч. закл. / Л. М. Москвич, А. В. Іванцова, О. О. Овсяннікова та ін. ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Юрайт, 2018. 254 с.

147. Приймак А. М. Принцип правової визначеності: поняття та окремі аспекти. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2010. Т. 103. С. 53–55. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/3845

148. Приймаченко Д., Ігонін Р. Співвідношення понять «організаційне забезпечення судів», «організаційне управління в судах» та «судове управління». *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 1. С. 57–66.

149. Прилипко В. М. Правове регулювання суспільних відносин: їх типи та ефективність. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 2. С. 62–64. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-2/14

150. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 № 638-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text

151. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19

152. Про відновлення роботи Херсонського міського суду Херсонської області, зміну територіальної підсудності судових справ окремих судів Херсонської області, відтермінування початку відновлення роботи Білозерського районного суду Херсонської області: рішення Вищої ради правосуддя від 30.05.2023 № 566/0/15-23. URL: https://lnk.ua/Svq4GJAk4

153. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції : Закон України від 23.05.2024 № 3755-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3755-20#Text.

154. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 30.03.2020 № 540-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#Text

155. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції : Закон України від 04.07.2012 № 5041-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/5041-17

156. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи : Закон України від 23.02.2024 № 3604-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3604-20

157. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2120-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text

158. Про внесення зміни до розділу «Прикінцеві та перехідні положення» Цивільного кодексу України щодо поновлення перебігу позовної давності : Закон України від 14.05.2025 № 4434-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4434-20#Text

159. Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ : Закон України від 03.03.2022 № 2112-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-20#Text

160. Про дистанційний режим роботи працівників апарату Шостого апеляційного адміністративного суду на час особливого режиму роботи суду в умовах воєнного стану: наказ керівника апарату суду від 07.03.2022 № 4. URL: https://6aas.gov.ua/ua/media-kaas/news/4940-pro-distantsijnij-rezhim-roboti-pratsivnikiv-aparatu-shostogo-apelyatsijnogo-administrativnogo-sudu-na-chas-osoblivogo-rezhimu-roboti-sudu-v-umovakh-voen%20nogo-stanu.html

161. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text

162. Про затвердження Інструкції з діловодства в місцевих та апеляційних судах України: наказ Державної судової адміністрації України від 20.08.2019 № 814. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0814750-19#Text

163. Про затвердження Інструкції щодо роботи з технічними засобами фіксування судового засідання : наказ Державної судової адміністрації України від 06.06.2022 № 156. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v0156750-22

164. Про затвердження Концепції ЄСІКС : наказ Державної судової адміністрації України від 30.04.2025 № 178. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/dsa/normatyvno-pravova%20baza/N_178_2025.pdf

165. Про затвердження нормативів кадрового, фінансового та матеріально-технічного забезпечення судів, а також Методики розрахунку чисельності суддів судів першої та апеляційної інстанцій та Методики розрахунку прогнозованої кількості справ судів першої та апеляційної інстанції: рішення Вищої ради правосуддя від 30.09.2025 № 2015/0/15-25. URL: https://hcj.gov.ua/doc/doc/54771

166. Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією : наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 17.03.2025 року № 380/43786. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0380-25#Text

167. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : рішення Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text

168. Про затвердження Порядку надсилання судових повісток, повідомлень і викликів учасникам судового процесу в електронній формі : наказ Державної судової адміністрації України від 23.01.2023 № 28. URL: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/dsa/N_28_23.pdf

169. Про затвердження Типового положення про апарат суду: наказ Державної судової адміністрації України від 08.02.2019 № 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0131750-19#Text

170. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24.02.2022 № 2102-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text

171. Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану : розпорядження Голови Верховного Суду від 06.03.2022 № 1/0/9-22. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Rozp_06_03_2022.pdf

172. Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану (Оріхівський районний суд Запорізької області) : розпорядження Голови Верховного Суду від 10.05.2022 № 29/0/9-22. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rozporyadjennya/29_rozp_10_05_2022.pdf

173. Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану (Донецький апеляційний суд) : розпорядження Голови Верховного Суду від 22.07.2022 № 40. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rozporyadjennya/Rozpor_40_22_07_2022_Donetsk.pdf

174. Про зміну територіальної підсудності судових справ судів Херсонської області : розпорядження Голови Верховного Суду від 26.09.2022 № 52. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rozporyadjennya/Rozpor_52_26_09_2022.pdf

175. Про зону надзвичайної екологічної ситуації : Закон України від 13.06.2000 № 1908-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14

176. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : указ Президента України від 10.05.2006 № 361/2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text

177. Про мобілізаційну підготовку: Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text

178. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

179. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text

180. Про особливості роботи суду в умовах воєнного стану : розпорядження голови Шостого апеляційного адміністративного суду від 08.04.2022 № 2. Шостий апеляційний адміністративний суд : офіц. вебсайт. URL: https://6aas.gov.ua/ua/media-kaas/news/4947-pro-osoblivosti-roboti-sudu-v-umovakh-voennogo-stanu.htm

181. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19

182. Про правотворчу діяльність: Закон України 24.08.2023 № 3354-IX. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-IX#Text

183. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text

184. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» від 13.04.2014 № 405/2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405/2014#Text

185. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text

186. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, Д. Д. Луспеник та ін. ; за заг. ред. В. В. Комарова. Харків : Харків юридичний, 2008. 925 с.

187. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та інших законів щодо надання можливості судам, органам суддівського врядування, іншим державним органам та установам системи правосуддя отримувати благодійну, в тому числі гуманітарну допомогу в період воєнного або надзвичайного стану від 22.02.2023 № 9047. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/41398

188. Прокопенко О. Б. Право на справедливий суд: концептуальний аналіз і практика реалізації : монографія. Харків : ФІНН, 2011. 248 с.

189. Рада суддів України оновила карту судів України з розрахунками нормативів навантаження на суди та суддів за І півріччя 2025 року. Ковельський міськрайонний суд Волинської області: офіц. вебсайт 12.08.2025. URL: https://kv.vl.court.gov.ua/sud0306/pres-centr/novyny/1860815/

190. Рада суддів України. Рішення XX чергового з’їзду суддів України від 19.09.2024 р. URL: https://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-hh-zizdu-suddiv-ukraini--e0c34ab610.pdf

191. Расторгуєва Н. О. Особливості дотримання прав людини в умовах надзвичайних правових режимів, спричинених пандемією. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3(98). С. 48–57. DOI: https://doi.org/10.32631/v.2022.3.04

192. Рекомендації Ради суддів України щодо встановлення особливого режиму роботи судів України задля убезпечення населення України від

поширення гострих респіраторних захворювань та короновірусу COVID-19, який віднесено до особливо небезпечних інфекційних хвороб від 17.03.2020 № 19. URL: https://ds.cn.court.gov.ua/userfiles/media/sud 2506/News/karantin.pdf

193. Рекомендації Ради суддів України щодо роботи судів в умовах воєнного стану. Ради суддів України: офіц. вебсайт. 02.03.2022. URL: https://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikuvala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu

194. Рекомендації судам першої та апеляційної інстанції на випадок захоплення населеного пункту та/або суду чи безпосередньої загрози його захоплення: розпорядження Голови Верховного Суду від 13.03.2022 № 6/0/9-22. URL: https://oda.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/dsa/rozp_6_VC_13 _03_22.pdf

195. Риженко Н. О. Цифрова трансформація в судовій системі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 79, ч. 1. С. 227–231. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.39

196. Рішення Комітету з питань антикорупційної політики щодо експертного висновку законопроекту № 9047. URL: blob:https://itd.rada.gov.ua/53d55c46-5d84-449d-b3de-053e908d19fd

197. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у статтях 125, 129 Конституції України : Рішення Конституційного Суду України від 11.03.2010 № 8-рп/2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-10#Text.

198. Рішення Ради суддів України від 11.04.2024 № 5. URL: https://rsu.gov.ua/ uploads/article/risenna-rsu-no-5-vid-11042024-so-6fb51fa051.pdf

199. Рішення Ради суддів України від 14.03.2022 № 10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0010414-22#Text

200. Розпорядження про визначення територіальної підсудності справ. Верховний Суд : офіц. вебсайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/terutor_pidsudnist/

201. РСУ оновила інтерактивну карту судів України з розрахунками нормативів навантаження на суди та суддів. Рада суддів України: офіц. вебсайт. 15.04.2022. URL: https://rsu.gov.ua/ua/news/rada-suddiv-ukraini-onovila-interaktivnu-kartu-sudiv-ukraini-z-rozrahunkami-normativiv-navantazenna-na-suddiv-i-sudi

202. Савенко М. Конституційний Суд і омбудсмен у державному механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина. *Вісник Конституційного Суду України*. 2000. № 1. С. 68–83.

203. Савчин Н. М. Особливості розгляду цивільних справ у режимі відеоконференції. *Topical Issues of Procedural Law in Ukraine* : Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2025. P. 750–780. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-538-9-28

204. Саміло Г. О. Теорія держави і права : навчальний посібник. Запоріжжя : Просвіта, 2010. 348 с.

205. Синєгубов О., Бортнік О., Черненко О. Стратегічні цілі та принципи цифровізації правосуддя в ЄС в контексті євроінтеграційних викликів для України. *Юридичний вісник*. 2024. № 5. С. 184–198. DOI: https://doi.org/10.32782/yuv.v5.2024.21

206. Сірко А. Г. Воєнний стан як надзвичайний правовий режим: сутність поняття та проблематика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 301–303. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/72

207. Сіроха Д. І. Локальні нормативно-правові акти: сутність та соціальне призначення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного*

університету. Серія: Юриспруденція. 2019. № 41, т. 2. С. 47–50. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.41-2.11

208. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. Київ : гол. ред. УРЕ, 1974. 776 с.

209. Смирнов М. І. Застосування відеозв'язку при одержанні доказів по кримінальних справах у порядку надання взаємної правової допомоги: процесуальні особливості. *Юридична Україна*. 2003. № 8. С. 23–30.

210. Смокович М. І. Адміністративна юстиція та електронне судочинство в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 4 (33). С. 77–81. DOI: https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i4.627

211. Смокович М. І. Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану: до питання законодавчих змін. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 2022. № 70. С. 450–455. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.72

212. Соколова І. Публічно-правовий режим як правова категорія: загальна характеристика, ознаки, види. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2015. № 4(83). С. 29–39. URL: https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ ilovepdf_com-29-39.pdf

213. Сопільник Р. Л. Організаційно-правові засади реформування управління у суді в умовах європейської інтеграції. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2015. № 824. С. 100–105.

214. Сотула О. С. Організація судочинства в умовах воєнного стану: правові засади, цифрова трансформація та доступ до правосуддя в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки».* 2026. № 2. С. 53–57. DOI: https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2026-2-8

215. Сотула О. С., Гавловська А. О. Окремі принципи кримінального провадження у контексті забезпечення процесуальних прав вразливих осіб. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні*

науки». 2025. Вип. 3. С. 62–67. DOI: https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-3-11. URL: https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/484/438

216. Стахура Б. І. Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2016. 180 с.

217. Стратонов В. М. Актуальні напрями використання електронних інформаційних систем в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2025. № 1. С. 36–42. DOI: https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-1-6. URL: https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/463

218. Стратонов В. М. Електронне судочинство в Україні: аналіз вітчизняного законодавства. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2024. Т. 35 (74), № 6. С. 122–128. DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.6/21

219. Судові та правоохоронні органи України: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А. П. Гель, Г. С. Семаков, С. П. Кондракова. Київ : МАУП, 2004. 272 с.

220. Сухарєва А. О., Капуляк В. П. Роль та місце Європейського суду з прав людини у формуванні національної системи правосуддя. *Наукові записки. Серія: Право*. 2026. № 19. С. 165–169. DOI: https://doi.org/10.36550/2522-9230-2025-19-165-169. URL: https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/653/678

221. Сухарєва А. О., Крижановська О. В. Законодавче забезпечення судочинства в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2026. № 142. С. 136–143. DOI: https://doi.org/10.71404/2409-6415.142.15. URL: https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2026/01/sukharieva_kryzhanovska_142.pdf

222. Сучасна правова енциклопедія / О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, В. С. Ковальський та ін. ; за заг. ред. О. В. Зайчука ; Ін-т законодавства

Верховної Ради України. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 408 с.

223. Татулич І. Ю., Остафійчук Л. А. До питання участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 111–115. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-3/24

224. Теплюк М. О., Ющик О. І. Поняття та класифікація правових актів: юридичний вимір. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. № 2. С. 34–45. DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2024-31-2-34

225. Теремецький В. І. Норми правового регулювання в особливому режимі правозастосування в системі джерел судового права. Джерела судового права в Україні : *монографія* / кер. авт. колективу А.О. Селіванов. Київ: Фенікс, 2024. С. 208–220.

226. Теремецький В. І., Дуліба Є. В. Особливості впровадження та функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи як інструмента електронного правосуддя. *Форум права*. 2023. № 2 (75). С. 130–143. DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.10007341. URL: https://forumprava.pp.ua/files/130-143-2023-2-FP-Teremetskyi,Duliba_12.pdf

227. Теремецький В. І. Податкові правовідносини в Україні: монографія. Харків : Диса плюс, 2012. 648 с.

228. Теремецький В. І. Проблеми правового забезпечення відносин у сфері оподаткування житлової нерухомості. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2017. Т. 28 (67). № 1. С. 47–57.

229. Терех О. А. Сучасні виклики здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 89, ч. 1. С. 427–431. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.60.

230. Тернавська В. М. Правові режими відповідно до теорії конституційно-правової політики. *Нове українське право.* 2023. Вип. 4. С. 100–106. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2023.4.13

231. Типовий план забезпечення безперервної діяльності суду : наказ Державної судової адміністрації України від 29.01.2019 № 93. URL: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media/!/Dod_1_N_93.pdf

232. Ткаля О. В. Право на справедливий суд як європейський стандарт прав людини. *Приватне та публічне право*. 2025. № 2. С. 67–73. DOI: https://doi.org/10.32782/2663-5666.2025.2.11

233. Топольніцький В. В. Повноваження глави держави щодо введення надзвичайного та воєнного стану: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 39. С. 193–199. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.37

234. Усім судам України! РСУ опублікувала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану. Рада суддів України. 2022. 2 берез. URL: https://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikuvala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu

235. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 07.06.2022 у справі № 910/10006/19, провадження № 12-79гс21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104769579

236. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 21.11.2023 у справі № 800/501/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115168440

237. Ухвала Господарського суду Волинської області від 30.05.2022 у справі № 903/1041/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104515200

238. Ухвала Господарського суду Миколаївської області від 09.08.2023 у справі № 915/915/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112719521

239. Ухвала Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 07.08.2024 у справі № 201/4789/24, провадження № 2/201/2547/2024. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120858659

240. Ухвала Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 21.07.2022 у справі № 127/2897/13-ц, провадження № 61-6420ск22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105372019.

241. Ухвала Петропавлівського районного суду Дніпропетровської області від 09.04.2025 у справі № 188/2402/24, провадження № 2/188/758/2025. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126460122

242. Ухвала Самбірського міськрайонного суду Львівської області від 04.05.2022 у справі № 452/4144/21, провадження № 2/452/410/2022. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104181262

243. Ухвала Сквирського районного суду Київської області від 13.03.2025 у справі № 376/254/25, провадження № 2/376/545/2025. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125799058

244. Ухвала Сосницького районного суду Чернігівської області від 10.04.2025 у справі № 736/72/25, провадження № 2/745/119/2025. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126492366

245. Ухвала Шевченківського районного суду м. Чернівці від 24.10.2025 у справі № 727/12946/25, провадження № 2-а/727/258/25. YouControl. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/131298842/

246. Федоренко Т. В. Особливості здійснення судочинства в умовах воєнного стану. *Сучасний науковий журнал*. 2023. Вип. 1(1). С. 46–51. DOI: https://doi.org/10.36994/2786-9008-2023-1-6

247. Фонова О., Чумак Р. Аналітичний звіт: дистанційні слухання в цивільному, господарському та адміністративному процесах. *Pro Justice*: вебсайт. 2024. 74 с. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/rizne/Report_on_distance_hearings29092024.pdf

248. Хаустова М. Г. Вплив е-демократії на суспільний розвиток в Україні: теоретико-практичний підхід. *Право та інновації.* 2022. № 3 (39). С. 7–16. DOI: https://doi.org/10.37772/2518-1718-2022-3(39)-1

249. Хотенець П. В., Невзоров І. Л., Лазарєв В. В. Питання доступу до правосуддя в правових позиціях Конституційного Суду України та Верховного Суду. *Право та державне управління*. 2025. № 1. С. 381–387. DOI: https://doi.org/10.32782/pdu.2025.1.53

250. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

251. Цивільний процес України : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. М. М. Ясинка. Київ : Алерта, 2014. 744 с.

252. Цивільний процес України : академічний курс : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / за ред. С. Я. Фурси. Київ : Видавець Фурса С. Я. ; КНТ, 2009. 848 с.

253. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15

254. Цицюра В. І. Поняття та загальна характеристика особливих правових режимів в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 4. С. 76–81. DOI: https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-4-12

255. Цісар Г. І., Дяченко С. В. Реалізація принципу верховенства права через призму електронного судочинства: теоретичні та практичні підходи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6, т. 1. С. 111–114. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_2018/tom_1/26.pdf

256. Чистоклектов Л., Хитра О., Остапенко Л., Скриньковський Р. Поняття, ознаки та зміст правових режимів, що запроваджуються під час

виникнення кризових ситуацій. *Traektoriâ Nauki = Path of Science*. *Section «Law»*. 2018. Vol. 4, No 3. P. 6001–6006. DOI: http://dx.doi.org/10.22178/pos.32-5

257. Чорна А. І., Дяченко С. В. Розгляд цивільних справ у судовому засіданні в режимі відеоконференції як складник доступу до правосуддя. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 289–292. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/70

258. Шаповалова І. Виконавче провадження в умовах воєнного стану: між гуманізмом та справедливістю. *Національна асоціація адвокатів України*. 2026. 26 січ. URL: https://unba.org.ua/publications/11266-vikonavche-provadzhennya-v-umovah-voennogo-stanu-mizh-gumanizmom-ta-spravedlivistyu.html

259. Шевченко А. Понад 30 засідань на день і 5 тисяч грн авансу: реалії українських місцевих судів. *Юридична газета*. 13.10.2025. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/ponad-30-zasidan-na-den-i-5-tisyach-grn-avansu-realiyi-ukrayinskih-miscevih-sudiv.html

260. Шевчук С. В. Судовий захист прав людини: практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Київ : Реферат, 2006. 848 с.

261. Шелевер Н. В. Конституційне право на доступ до суду в умовах воєнного стану та пандемії COVID-19. *Актуальні проблеми політики*. 2022. Вип. 70. С. 156–163. DOI: https://doi.org/10.32782/app.v70.2022.24

262. Шляховчук М. В. Значення інституту територіальної підсудності у забезпеченні права на справедливий суд в умовах режиму воєнного стану. *Стратегічні пріоритети розвитку економіки, менеджменту, сфери обслуговування та права в умовах інтеграційних процесів* : матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Івано-Франківськ, 13–14 листоп. 2025 р. / за ред. К. В. Мельникової. Івано-Франківськ : ХДУ, 2025. С. 607–610. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17938219

263. Шляховчук М. В. Особливості дистанційної участі в судовому засіданні в умовах дії воєнного стану в Україні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2025. № 4 (111). С. 229–243. DOI: https://doi.org/10.32631/v.2025.4.18

264. Шляховчук М. В. Правова основа роботи судів України у період надзвичайних правових режимів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2025. № 4 (44). С. 42–50. DOI: https://doi.org/10.35774/app2025.04.042

265. Шляховчук М. В. Трансформація системи судового контролю Франції в умовах дії надзвичайних правових режимів. *Модернізація законодавства України в період воєнних викликів: проблематика та перспективи* : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 28 жовт. 2025 р. / за заг. ред. Н. В. Загрішевої. Київ : ВНЗ «Київський університет ринкових відносин», 2025. С. 209–211. URL: https://surl.lu/jxbwfe

266. Шляховчук М. В. Характеристика окремих норм, які регулюють діяльність суду в умовах воєнного стану. *Стратегічні пріоритети розвитку економіки, менеджменту, сфери обслуговування та права в умовах інтеграційних процесів* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Івано-Франківськ, 02–03 листоп. 2023 р. / за ред. А. І. Соловйова. Івано-Франківськ : ХДУ, 2023. С. 579–583. URL: https://lnk.ua/ZgS1TPw0C

267. Шмельова Г. Г. Міжнародно-правові гарантії прав людини: загальнотеоретичний аспект. *Правові новели*. 2016. № 1. С. 111–115.

268. Щерблюк О.В. Організаційні основи судоустрою України: дис. … канд. юрид. наук; 12.00.07. Київ, 2021. 253 с. URL: https://lnk.ua/DUbUCDKUM

269. Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні в умовах припинення повноважень Вищої ради правосуддя та воєнних дій з боку Російської Федерації: рішення Ради Суддів України від 24.02.2022 № 9. URL: https://rsu.gov.ua/ua/documents?id=130&page=4&per-page=8

270. Щодо внесення змін до Положення про автоматизовану систему документообігу суду : рішення Ради суддів України від 26.03.2025 № 15. URL: https://rsu.gov.ua/ua/documents?id=195&page=6&per-page=8

271. Щодо організаційних заходів, направлених на оптимізацію окремих статей витрат судів при здійсненні судочинства, а також на підвищення рівня використання інструментів електронного судочинства: рішення Ради суддів України від 05.08.2022 № 26. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/card/v00264 14-22/

272. Щодо порядку застосування нормативно-правових актів у разі існування неузгодженості між підзаконними актами : лист Міністерства юстиції України від 30.01.2009 № Н-35267-18. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/%20v 3526323-09#Text

273. Щодо рекомендацій з організаційних питань роботи суддів в умовах воєнного стану: рішення Ради суддів України від 05.08.2022 № 23. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0023414-22#Text

274. Янюк Н. В. Правовий режим надзвичайного стану чи надзвичайна ситуація в умовах пандемії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2021. № 49. С. 44–48. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745. 2021.49.10

275. Ясельська Н. Особливості розуміння сутності права на доступ до правосуддя. *Юридичний вісник*. 2021. № 3. С. 193–200. DOI: https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.2204

276. Alppi v. Finland, application no. 15736/22 : decision of the European Court of Human Rights, 28 November 2023. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-229799

277. Basic Law for the Federal Republic of Germany : adopted by the Parliamentary Council on 8 May 1949, as last amended by the Act of 22 March 2025. Gesetze im Internet. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html

278. Basu D. Emergency Powers and the Civil Contingencies Act 2004. UK *Police Law Blog*. 2020. 23 Mar. URL: https://www.ukpolicelawblog.com/emergency-powers-and-the-civil-contingencies-act-2004/

279. Beccari B. Evidence of policy learning in emergency declarations as communication tools in Australia. Disasters. 2024. Vol. 48, No. 1. Article e12594. DOI: https://doi.org/10.1111/disa.12594

280. Case of Al-Skeini and Others v. the United Kingdom : Judgment of the European Court of Human Rights, 7 July 2011, application no. 55721/07. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105606

281. Case of Bellet v. France : Judgment of the European Court of Human Rights, 4 December 1995, application no. 23805/94. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57952

282. Case of Burmych and Others v. Ukraine : Judgment of the European Court of Human Rights, 12 October 2017, applications nos. 46852/13, 47786/13, 54125/13 et al. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-178082

283. Case of Dijkhuizen v. the Netherlands, application no. 61591/16 : judgment of the European Court of Human Rights, 8 June 2021. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-210486

284. Case of Marcello Viola v. Italy, application no. 45106/04 : judgment of the European Court of Human Rights, 5 October 2006. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77246

285. Case of Tsezar and Others v. Ukraine : Judgment of the European Court of Human Rights, 13 February 2018, applications nos. 73590/14, 73593/14, 73820/14, 4635/15, 5200/15, 5206/15 and 7289/15. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-180845.

286. Case of Volovik v. Ukraine, application no. 15123/03 : judgment of the European Court of Human Rights, 6 December 2007. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83877

287. Chatterjee N. C., Parameswara Rao P. Emergency and Law: With Special Reference to India. London : Asia Publishing House, 1966. VIII, 132 p.

288. Civil Contingencies Act 2004 : explanatory notes. Legislation.gov.uk. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/36/notes/contents

289. De Chastelain K., Bernstein A., Bienenstock Y., Opolsky J., Outerbridge D. Federal Court finds Emergencies Act orders exceed government's powers. Torys LLP. 2024. 26 Jan. URL: https://www.torys.com/en/our-latest-thinking/publications/2024/01/federal-court-finds-emergencies-act-orders-exceed-governments-powers

290. Duhamel O. Terrorism and Constitutional Amendment in France. European Constitutional Law Review. 2016. Vol. 12, No. 1. P. 1–5. DOI: https://doi.org/10.1017/S1574019616000067

291. Ejima A. Japan's Soft State of Emergency: Social Pressure Instead of Legal Penalty. Verfassungsblog. 2020. 13 May. DOI: https://doi.org/10.17176/20200513-133638-0

292. Emergencies Act : R.S.C., 1985, c. 22 (4th Supp.). Justice Laws Website. URL: https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/E-4.5/

293. Emergency declarations. Law Handbook South Australia. Legal Services Commission of South Australia. 2025. 1 Dec. URL: https://www.lawhandbook.sa.gov.au/ch27s02s04.php

294. Federal Court finds Emergencies Act invocation violated rights, was unreasonable. Canadian Constitution Foundation. 2024. 23 Jan. URL: https://theccf.ca/emergencies-act-use-unconstitutional/

295. Freedom to move rights during a state of emergency? LexisNexis Australia. URL: https://www.lexisnexis.com/blogs/en-au/insights/gerner-v-victoria-freedom-to-move-during-state-of-emergency

296. Goodman C. F. The Threat to Japanese Democracy: The LDP Plan for Constitutional Revision to Introduce Emergency Powers. The Asia-Pacific Journal: Japan Focus. 2017. Vol. 15, Issue 10, No. 5. Article ID 5039. 15 May. URL: https://apjjf.org/2017/10/goodman

297. Greater scrutiny of emergency powers needed. Australian Human Rights Commission. 2021. 22 Apr. URL: https://humanrights.gov.au/about/news/media-releases/greater-scrutiny-emergency-powers-needed

298. Hennette Vauchez S. The State of Emergency in France: Days Without End? European Constitutional Law Review. 2018. Vol. 14, No. 4. P. 700–720. DOI: https://doi.org/10.1017/S1574019618000391

299. Invoking Emergencies Act wasn't justified and infringed on Charter rights, Federal Court rules. The Globe and Mail. 2024. 24 Jan. URL: https://www.theglobeandmail.com/politics/article-emergencies-act-federal-court-decision/

300. Jakab A. German Constitutional Law and Doctrine on State of Emergency – Paradigms and Dilemmas of a Traditional (Continental) Discourse. German Law Journal. 2006. Vol. 7, No. 5. P. 453–477. DOI: https://doi.org/10.1017/S207183220000479X

301. Kovalchuk O. Ya., Dovhopolyi Ye. I., Shliakhovchuk M. V. Digital Technologies in Justice: Blockchain as an Innovative Way of Dispute Resolution. Журнал східноєвропейського права. 2024. № 124. С. 56–61. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.12826190. URL : https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2024/07/kovalchuk_dovhopolyi_shliakhovych_124.pdf

302. Kovalchuk O. Ya., Teremetskyi V. I. Informational and Legal Support of the Justice System. Наукові записки. Серія: Право. 2023. Вип. 15. С. 271–278. DOI: https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-15-271-278. URL: https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/download/378/397/780

303. Macnab A. Invocation of Emergencies Act unreasonable, measures against Freedom Convoy unconstitutional: court. Canadian Lawyer. 2024. 23 Jan. URL: https://www.canadianlawyermag.com/news/general/invocation-of-emergencies-act-unreasonable-measures-against-freedom-convoy-unconstitutional-court/383070

304. Observatory on emergency situations: France. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). URL: https://docs-venice.coe.int/files/EmergencyPowersObservatory/FRA-E.htm

305. Opinion on the Constitution of Ukraine, adopted by the Commission at its 30th plenary meeting in Venice, on 7–8 March 1997 : CDL-INF(1997)002. Venice Commission. 1997. 11 Mar. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-INF(1997)002-e.

306. Progress in Ukraine's anti-corruption and judicial reform efforts: update for the Ukraine Recovery Conference 2024. Basel Institute on Governance ; Transparency International Ukraine. Basel, 2024. 24 p. URL: https://baselgovernance.org/publications/progress-ukraines-anti-corruption-and-judicial-reform-efforts-update-ukraine-recovery

307. Repeta L. COVID-19 is a weak excuse for changing Japan's Constitution. East Asia Forum. 2021. 27 Sept. URL: https://eastasiaforum.org/2021/09/27/covid-19-is-a-weak-excuse-for-changing-japans-constitution/

308. Ryashentseva and Others v. Ukraine : Decision of the European Court of Human Rights, 9 September 2025, applications nos. 54680/15, 56648/18, 43132/19 and others. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-245383

309. Teremetskyi V. I., Kovalchuk O. Ya. Artificial Intelligence as a Factor in the Digital Transformation of the Justice System. Forum Prava. 2024. Vol. 78, No. 1. P. 106–115. DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.10870779. URL: http://forumprava.pp.ua/files/106-115-2024-1-FP-Teremetskyi,Kovalchuk_13.pdf

310. The institutions. Élysée : French Presidency. URL: https://www.elysee.fr/en/french-presidency/the-institutions

311. The Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights : United Nations Economic and Social Council, UN Doc. E/CN.4/1985/4. 1985. URL:

https://www.icj.org/wp-content/uploads/1984/07/Siracusa-principles-ICCPR-legal-submission-1985-eng.pdf

312. Wallach P. A. Connecting Past and Present: Assessing French Emergency Powers in Historical Perspective. Just Security. 2015. 23 Nov. URL: https://www.justsecurity.org/27810/connecting-present-assessing-french-emergency-powers/

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Довгополий Є. І., Вітко А. К., Маслов М. С., Шляховчук М. В. Особливості здійснення правосуддя в умовах воєнного стану. Наукові записки. Серія: Право. 2023. № 15. С. 284–291. DOI: https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-15-284-291

2. Косиця О. О., Довгополий Є. І., Шляховчук М. В. Доступ захисника до службової інформації у кримінальному провадженні: неузгодженість у законодавстві як підстава до зловживання правами. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2024. № 2 (32). С. 603–621. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.44

3. Kovalchuk O. Ya., Dovhopolyi Ye. I., Shliakhovchuk M. V. Digital Technologies in Justice: Blockchain as an Innovative Way of Dispute Resolution. Журнал східноєвропейського права. 2024. № 124. С. 56–61. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.12826190. URL : https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2024/07/kovalchuk_dovhopolyi_shliakhovych_124.pdf

4. Шляховчук М. В. Правова основа роботи судів України у період надзвичайних правових режимів. Актуальні проблеми правознавства. 2025. № 4 (44). С. 42–50. DOI: https://doi.org/10.35774/app2025.04.042

5. Шляховчук М. В. Особливості дистанційної участі в судовому засіданні в умовах дії воєнного стану в Україні. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2025. № 4 (111). С. 229–243. DOI: https://doi.org/10.32631/v.2025.4.18

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Шляховчук М. В. Характеристика окремих норм, які регулюють діяльність суду в умовах воєнного стану. Стратегічні пріоритети розвитку економіки, менеджменту, сфери обслуговування та права в умовах інтеграційних процесів : матеріали Міжнародної науково-практичної

конференції, м. Івано-Франківськ, 02–03 листоп. 2023 р. / за ред. А. І. Соловйова. Івано-Франківськ : ХДУ, 2023. С. 579–583. URL: https://ekhsuir.kspu.edu/server/api/core/bitstreams/96280626-7893-48ac-aa4f-3b776535f7ed/content

7. Шляховчук М. В. Трансформація системи судового контролю Франції в умовах дії надзвичайних правових режимів. Модернізація законодавства України в період воєнних викликів: проблематика та перспективи : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 28 жовт. 2025 р. / за заг. ред. Н. В. Загрішевої. Київ : ВНЗ «Київський університет ринкових відносин», 2025. С. 209–211. URL: https://surl.lu/jxbwfe

8. Шляховчук М. В. Значення інституту територіальної підсудності у забезпеченні права на справедливий суд в умовах режиму воєнного стану. Стратегічні пріоритети розвитку економіки, менеджменту, сфери обслуговування та права в умовах інтеграційних процесів : матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Івано-Франківськ, 13–14 листоп. 2025 р. / за ред. К. В. Мельникової. Івано-Франківськ : ХДУ, 2025. С. 607–610. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17938219

Додаток Б

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор Науково-дослідного
Інституту публічної політики і
соціальних наук
доктор юридичних наук, професор

М. В. Завальний

«___» березня 2026 р.

АКТ
про впровадження результатів дисертації
Шляховчука Михайла Васильовича «Адміністративно-правові засади здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право у правотворчу діяльність Науково-дослідного інституту публічної політики і соціальних наук

Комісія у складі:
голова - директор Науково-дослідного інституту публічної політики і соціальних наук, доктор юридичних наук, професор Завальний Михайло Володимирович;
члени комісії:
- заступник директора Науково-дослідного інституту публічної політики і соціальних наук, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Голубов Артем Євгенович;
- вчений секретар Науково-дослідного інституту публічної політики і соціальних наук, доктор юридичних наук, професор Кухарєв Олександр Євгенович,

Повідомляємо спеціалізованій вченій раді, що результати дисертації Шляховчука Михайла Васильовича «Адміністративно-правові засади здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право, спрямовані на: встановлення сутності і видів надзвичайних правових режимів та розкриття їх характерних ознак; характеристику системи нормативно-правових актів, що регулюють діяльність судів за таких умов; визначення гарантій права на судовий захист та особливостей їх реалізації в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні; розкриття особливостей організації роботи судів за таких обставин; розкриття особливостей зміни територіальної підсудності справ в умовах дії

надзвичайних правових режимів в Україні. Інші результати використовуються Науково-дослідним інститутом публічної політики і соціальних наук під час розробки пропозицій та рекомендацій щодо удосконалення чинного національного законодавства.

Пропозиції щодо удосконалення правового регулювання здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні, виокремлення основних моделей адміністративно-правового забезпечення безперервності правосуддя в кризових умовах та адаптації найбільш релевантних зарубіжних практик до вітчизняної судової системи взято за основу для подальшої законопроектної роботи.

Результати дисертаційного дослідження Шляховчука Михайла Васильовича «Адміністративно-правові засади здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право, мають необхідний теоретичний рівень та практичну спрямованість, сприятимуть підвищенню якості національного законодавства у сфері здійснення правосуддя.

Члени комісії:

А. Є. Голубов

О. Є. Кухарєв

Додаток В

АДВОКАТ
МАЛЯР СТАНІСЛАВ АНАТОЛІЙОВИЧ
01133, м. Київ, бульвар Лесі Українки,
будинок 13, офіс 42.
Адреса для листування:
01133, м. Київ, а/с 70
тел.: 093-586-86-50; st.malyar@gmail.com

20.05.2026 № 2005/26

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ
у правозастосовну діяльність адвоката Маляра Станіслава Анатолійовича (свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю № 10029/10 від 21.05.2021) результатів дисертаційного дослідження Шляховчука Михайла Васильовича на тему: «Адміністративно-правові засади здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів», аспіранта кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності Херсонського державного університету

Сформульовані аспірантом Шляховчуком Михайлом Васильовичем висновки та пропозиції, що містяться в дисертаційному дослідженні на тему: «Адміністративно-правові засади здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів», мають важливе практичне значення для правозастосовної діяльності адвоката під час надання професійної правничої допомоги, представництва інтересів клієнтів у судах, підготовки процесуальних документів, здійснення захисту у кримінальному провадженні, а також правового супроводу реалізації процесуальних прав учасників судового процесу в умовах воєнного стану та інших надзвичайних правових режимів.

Практична цінність результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що вони можуть бути використані адвокатом під час аналізу процесуальних ризиків, пов'язаних зі зміною територіальної підсудності судових справ, дистанційною участю в судових засіданнях, застосуванням електронного судочинства, поновленням або продовженням процесуальних строків, доступом до матеріалів справи, забезпеченням права на захист, дотриманням принципів рівності сторін, змагальності, доступу до правосуддя та справедливого судового розгляду.

Одержані результати дисертаційного дослідження сприяють підвищенню ефективності адвокатської діяльності у справах, розгляд яких відбувається в умовах дії надзвичайних правових режимів, оскільки містять науково обґрунтовані положення щодо адміністративно-правового забезпечення безперервності судочинства, організації роботи судів, цифровізації правосуддя, гарантій реалізації права на судовий захист та адаптації процесуальних механізмів до кризових умов.

Дисертація має практичну спрямованість. Її результати та рекомендації впроваджені у правозастосовну діяльність адвоката Маляра Станіслава Анатолійовича та використовуються під час надання правничої допомоги, підготовки правових позицій, складення процесуальних документів, представництва інтересів клієнтів у судах, а також формування аргументації щодо забезпечення доступу до правосуддя і дотримання процесуальних гарантій в умовах воєнного стану.

МАЛЯР СТАНІСЛАВ АНАТОЛІЙОВИЧ • АДВОКАТ •

Адвокат Станіслав МАЛЯР

Додаток Г

Заклад вищої освіти
"Відкритий
міжнародний УНІВЕРСИТЕТ
розвитку людини
"УКРАЇНА"

Higher Education Institution
"Open
International UNIVERSITY
of Human Development
"UKRAINE"

Україна, 03115, м. Київ, вул. Львівська, 23, тел.: 044-409-27-69, 067-406-53-92, 067-328-28-22
e-mail: office@uu.edu.ua; viddilorgrobotu@ukr.net сайт: http://uu.edu.ua

№ 13/25-252 від 12.05. 2026 р.

АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження Шляховчука Михайла Васильовича на тему: «Адміністративно-правові засади здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів» в освітній процес Інституту права та суспільних відносин закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Комісія у складі: завідувача кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін Інституту права та суспільних відносин, к.ю.н., доцента О.О. Фаста – голови комісії, доцента кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін, к.ю.н., доцента Т.В. Федоренко – члена комісії, професора кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін, к.ю.н., доцента П.О. Ізуїти – члена комісії, склала цей акт про те, що комісією проаналізовано матеріали, складені на підставі дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право» Шляховчука Михайла Васильовича на тему: «Адміністративно-правові засади здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів» щодо наукового обґрунтування теоретико-правових засад, виявлення негативних тенденцій здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні, а також у визначенні проблем його адміністративно-правового забезпечення та розробці практичних рекомендацій і конкретних пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства у цій сфері.

Комісія дійшла висновку, що подані матеріали мають належний теоретичний та методологічний рівень, опрацьовані з урахуванням змін до законодавства, роз'яснень уповноважених суб'єктів в цій сфері, наукових напрацювань вітчизняних і зарубіжних вчених, а також представляють собою наукову і практичну значущість і використовуються в освітньому процесі на кафедрі галузевого права та загальноправових дисциплін при розробці навчальних курсів

освітньо-наукових програм підготовки бакалавра та магістра зі спеціальності 081 «Право».

Розроблені Шляховчуком М. В. наукові положення та рекомендації були використані під час проведення наукових досліджень, присвячених проблематиці адміністративного права, а також при розробці робочих навчальних програм, конспектів лекцій, наочних навчальних матеріалів із дисциплін «Адміністративне право», «Актуальні проблеми адміністративного права та процесу» та «Права людини та верховенство права в сучасних реаліях».

ВИСНОВОК. На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що матеріали дисертаційного дослідження Шляховчука М. В. на тему «Адміністративно-правові засади здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів» містять наукове обґрунтування, теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави і надалі використовувати їх у освітньому процесі Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Адміністративне право», «Актуальні проблеми адміністративного права та процесу», «Права людини та верховенство права в сучасних реаліях» та інших суміжних дисциплін. Результати дисертаційного дослідження можуть використовуватися під час підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, а також можуть бути рекомендованими для самостійного опрацювання здобувачами освітніх рівнів «бакалавр» та «магістр» зі спеціальності 081 «Право» як додатковий, проблемно-орієнтований навчальний матеріал.

Голова комісії:
завідувач кафедри галузевого права
та загальноправових дисциплін
Інституту права та суспільних відносин,
ЗВО «Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна»,
к.ю.н., доцент **Олексій ФАСТ**

Члени комісії:

к.ю.н., доцент **Тетяна ФЕДОРЕНКО**

к.ю.н., доцент **Петро ІЗУЇТА**